

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Г.Б. ЧЕРУШЕВА, В.В. ПАРХОМЕНКО

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ПРАКТИКУМ

КИЇВ – 2023

Г.Б. Черушева. В.В.Пархоменко
Економічна культура та професійна етика: Навчальний посібник.
Практикум – К.: НАСОА, 2023. – 169 с.

Рецензенти:

– Таїсія Комар – д.псих.н., професор, професор кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету;

– Бервенко О.В. – д.е.н., доцент, професор кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківського національного університету міського господарства імені М.Бекетова.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми дисципліни «Економічна культура та професійна етика». Він містить методичні рекомендації для проведення та підготовки до семінарських занять, творчі завдання, тести для самоконтролю, практичні завдання для самостійної роботи, програму курсу відповідно до умов модульно-рейтингової системи.

Матеріал, зібраний у навчальному посібнику, сприяє формуванню у майбутніх економістів базових знань закономірностей і шляхів розвитку економічної культури фахівців економічної сфери, надає можливість активно впливати на подальший розвиток власних здібностей, економічних інтересів, активізації процесу самоорганізації та самовиховання.

Засвоєння базових знань сприятиме встановленню позитивних міжособистісних відносин в організації, формуванню культури поведінки, розвитку особистісного потенціалу.

Навчальний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей.

Методичні матеріали можуть бути корисними як студентам денної форми навчання, так і студентам заочного відділення в процесі самостійного опрацювання курсу та виконанні контрольних робіт.

Розглянуто і схвалено до друку на засіданні Вченої ради фінансово-економічного факультету НАСОА, протокол № 5 від 27 грудня 2021 року.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	8
ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ «ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА»	8
1.1. Програма навчальної дисципліни	8
1.2. Структура навчальної дисципліни	15
1.3. Плани лекційних занять	16
1.4. Методи навчання.....	18
1.5. Методи контролю	19
1.6. Методичне забезпечення.....	21
1.7. Рекомендована література.....	23
РОЗДІЛ 2	30
МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	30
2.1. Рекомендації для підготовки та проведення семінарських занять	30
2.2. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до самостійної роботи.....	33
2.2.1. Семінарське заняття № 1. Тема: Економічна культура: поняття, функції, основні типи.	33
2.2.2. Семінарське заняття № 2. Тема: Структурний аналіз економічної культури	52
2.2.3. Семінарське заняття № 3. Тема: Критерії сформованості економічної культури спеціаліста.	64
2.2.4. Семінарське заняття № 4. Тема: Формування економічної культури фахівця економічної сфери в умовах економічної освіти	69
2.2.5. Семінарське заняття №5. Тема: Сутність поняття «професійна етика». Умови виникнення і призначення професійної етики.	77
2.2.6. Семінарське заняття. Тема: Морально-етичні основи професійної діяльності економіста. Професійна етика, її гуманістична спрямованість. 98	
2.2.7. Семінарське заняття. Тема: Принципи професійної етики як методологічна основа економічної діяльності.....	113
2.2.8. Семінарське заняття. Тема: Професійний кодекс як система моральних цінностей і норм	127
РОЗДІЛ 3. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	145
3.1. Практичні завдання для самостійної роботи	145
3.2. Тематика доповідей та рефератів	150
3.3. Ділова гра «Етичні дилеми бізнесу».....	156
3.4. Тематика контрольних робіт та методичні рекомендації.....	157
щодо їх виконання	157
3.5. Словник основних термінів	167

ВСТУП

Створення в Україні механізмів ринкового господарювання вимагають від кожного фахівця, незалежно від його професійної спрямованості, критичності, мобільності, системності мислення; глибокого розуміння сучасних соціально-економічних процесів; ініціативності; уміння працювати з людьми, приймати нестандартні рішення в умовах невизначеності; керувати підприємством незалежно від форм власності та виду виробничої діяльності; навичок пошуку, обробки творчого перетворення інформації.

З огляду на це, формування економічної культури майбутнього фахівця на загальнолюдських засадах та умовах нових тенденцій соціокультурного розвитку країни є однією з найгостріших сучасних педагогічних проблем.

Підготовка фахівців економічного профілю характеризується специфічними особливостями, зумовленими якісною своєрідністю майбутньої професійної діяльності, яка вимагає підприємливості, ініціативності, самостійності, гнучкості аналітичних умінь, здатності комплексно оцінювати економіко-правову ситуацію та оперативно приймати рішення, готовності розумно ризикувати, уміння працювати в команді, вести ділові переговори і знаходити вихід із кризових ситуацій, налагоджувати конструктивну взаємодію з діловими партнерами та клієнтами, готовності постійно працювати над удосконаленням фахової компетентності тощо.

Дисципліна «Економічна культура та професійна етика» відповідає навчальним планам економічних спеціальностей другого (магістерського) рівня вищої освіти і є необхідною складовою професійної теоретичної та практичної підготовки майбутніх спеціалістів.

Викладання навчальної дисципліни є важливою умовою формування особистості майбутнього фахівця, етичних принципів та моральних засад його світогляду і духовного світу. Курс «Економічна культура та професійна етика» дає можливість досягнути етичний вимір економіки в цілому, професійних

колективів й окремого працівника-економіста з точки зору наявності у його діяльності особливої професійної моралі.

Вивчення такого явища як професійна етика, усвідомлення її сутності дозволить економісту-початківцю наповнити моральним змістом технологічні моменти своєї праці, постійно тримати у своїй професійній свідомості соціальні орієнтири інформаційної діяльності.

Курс «Економічна культура та професійна етика» спрямований на вивчення професійно-етичних принципів економічної діяльності, а також основних нормативно-кодифікаційних документів, що визначають основні професійно-моральні вимоги до економічної праці.

Мета вивчення дисципліни «Економічна культура та професійна етика» – освоєння студентами основних етичних концепцій, понять, методів гуманістичної та власне професійної етики фахівця в галузі економічної діяльності; формування професійної культури, моральної свідомості майбутнього економіста, враховуючи світові традиції та здатність фахівця до самостійного морального вибору у складних професійно-виробничих ситуаціях.

Основними завданнями курсу є: ознайомити студентів з міжнародними, національними, корпоративними нормативно-кодифікаційними документами, що визначають основні професійно-моральні вимоги до багатоаспектної діяльності у сфері економіки; окреслити сучасні професійні та морально-етичні проблеми в роботі працівників банків, фінансових установ, підприємств, аудиторських фірм, регіональних управлінь статистики України; забезпечити осмислене розуміння студентами основ економічної етики та складових професійної моралі фахівця – професійного обов'язку, професійної відповідальності, професійної совісті, професійної честі, професійного авторитету; отримання вмінь їх самостійного застосування в безпосередній практичній життєдіяльності.

Вивчення курсу спрямоване на вироблення у майбутніх економістів найважливіших загальнокультурних та професійних компетенцій.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- основний зміст, напрями розвитку етичної думки в історико-культурологічному аспекті;
- специфіку, основні принципи і фактори професійної етики в сфері економічної діяльності, які сприяють формуванню моральної культури фахівця;
- зміст духовно-моральних орієнтирів та регуляторів економічної діяльності;
- структуру та зміст кодексу етики професійних фінансистів, банкірів;
- теоретичні основи застосування фундаментальних принципів та концептуальних основ кодексу етики фахівців сфери економіки; основи українських та міжнародних кодифікаційних документів у галузі економічної етики;
- правила професійної поведінки спеціаліста сфери економіки, здатності до соціальної взаємодії на підставах загальноприйнятих у суспільстві моральних та правових норм;
- розуміти смисл соціальної відповідальності економіки в цілому та економіста зокрема.

уміти:

- формувати самостійний стиль мислення, власну етичну позицію, робити власний моральний вибір;
- застосовувати набуті знання в сфері професійної життєдіяльності і особистого самовдосконалення;
- дотримуватись норм професійної етики в процесі фахової діяльності;
- осмислювати проблемні питання професійної етики;

- аналізувати типові помилки й порушення економічної етики;
- критично осягати власну творчість з позицій духовно-моральної культури.

Перелік компетентностей, формування яких забезпечує вивчення дисципліни:

Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу

Навички міжособистісної взаємодії.

Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію.

Здатність до застосування сучасних комунікаційних технологій.

Міждисциплінарні зв'язки

Курс «Економічна культура та професійна етика» пов'язаний з дисциплінами професійної теоретичної й практичної підготовки, а також філософського та соціально-гуманітарного спрямування. Попередні дисципліни та їх розділи, що використовуються в при вивченні курсу «Економічна культура та професійна етика»: філософія, соціологія, психологія, економічна психологія, економіка підприємства, діловий етикет і протокол.

Результати навчання :

- Вільно спілкуватися іноземною мовою усно і письмово з професійних та наукових питань, презентувати і обговорювати результати досліджень.
- Доступно і аргументовано представляти результати досліджень усно і письмово, брати участь у фахових дискусіях.
- Вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності
- Застосовувати управлінські навички у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

- Обґрунтувати вибір варіантів управлінських рішень у сфері фінансів, банківської справи та страхування та оцінювати їх ефективність з урахуванням цілей, наявних обмежень, законодавчих та етичних аспектів.
- Оцінювати ступінь складності завдань при плануванні діяльності та опрацюванні її результатів.
- Мати навички прийняття, обґрунтування та забезпечення реалізації управлінських рішень в непередбачуваних умовах, враховуючи вимоги чинного законодавства, етичні міркування та соціальну відповідальність.

РОЗДІЛ 1

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ «ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА»

1.1. Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Методологічні основи економічної культури

Вступ. Предмет та завдання курсу, його роль в системі професійної підготовки економіста.

Тема 1. Економічна культура: поняття, функції, основні типи.

Поняття економічної культури. Філософський, соціологічний, культурологічний, психолого-педагогічний підходи визначення економічної культури особистості та суспільства. Економічна культура - феномен людського життя. Економічна культура як синтез матеріального і духовного. Властивості економічної культури (акумулятивність, мінливість, мобілізаційна міць тощо).

Витоки зародження, сутність, тенденції та основні характеристики економічної культури найдавніших цивілізацій та її зв'язок з людською природою. Економічна культура Середньовіччя. Особливості економічної культури України: наслідки тоталітарної системи, етапи формування та майбутнє. Залежність економічної культури від соціально-економічної та політичної системи суспільства. Економічна культура: зв'язок економічної та соціальної реальності суспільства. Типологізація економічної культури за регіональними особливостями.

Функції економічної культури: інформаційна, регулятивна, інноваційна. Економічна культура молоді за умов становлення ринкових відносин в Україні.

Рекомендована література:

Базова: [1, 3, 5]

Допоміжна: [3, 4, 8, 14, 22]

Інформаційні ресурси: [2, 4, 6, 7]

Тема 2. Структурний аналіз економічної культури.

Економічна культура – інтегративне системне утворення, що включає професійні знання, уміння, навички, спеціальні інтелектуальні здібності і якості, моральні принципи та ціннісні норми особистості. Мотиваційний, когнітивний, технологічний, комунікативний та інтелектуальний компоненти економічної культури.

Структура економічної культури: економічна свідомість, економічні морально-етичні цінності, економічне мислення, економічні потреби та інтереси, економічна поведінка, економічна діяльність.

Поняття економічної свідомості. Економічна свідомість як особливу форму психічної діяльності, орієнтована на відображення і перетворення економічної дійсності. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціально-економічної діяльності. Економічне мислення: поняття, види, критерії рівня сформованості. Економічне мислення як система поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення. Формування економічного мислення молоді, на даному етапі розвитку економічних відносин. та економічного мислення. Соціальна обґрунтованість економічного мислення в кожній сфері професійної діяльності.

Економічна діяльність – важливий чинник розвитку суб'єкта діяльності, задоволення його потреби, розвитку його здібності як суспільного ества. Економічна культура як система цінностей і спонукань господарської діяльності.

Рекомендована література:

Базова: [3,4,5]

Допоміжна: [4,5,13,15, 18,19,20,31]

Інформаційні ресурси: [4, 6,7,8]

Тема 3. Критерії сформованості економічної культури спеціаліста

Критерії, показники і рівні сформованості економічної культури студентів. Методологічне обґрунтування критеріїв економічної культури: розуміння цілей, завдань професійної економічної діяльності, теоретична професійна підготовка, практична готовність майбутнього фахівця до професійної діяльності, сформованість професійних якостей.

Показники та ознаки економічної культури: мотиваційний (усвідомлення мети та соціального значення професійної діяльності; ставлення та задоволеність вибором економічної спеціальності); змістовий (сформованість соціально-гуманітарних знань; сформованість знань з дисциплін професійного спрямування; уміння застосовувати набуті знання для вирішення професійних завдань у різних конкретних ситуаціях); практично-орієнтовний (ступінь оволодіння практичними уміннями та навичками; ступінь ділової активності у сфері навчальної та професійної діяльності); професійно-орієнтований (ступінь розвитку професійної комунікативності; ступінь розвитку морально-етичних якостей на розумовому та поведінковому рівні; нестандартність економічного мислення у прийнятті управлінських рішень; відповідальність). Рівні сформованості економічної культури: репродуктивний; конструктивний; творчо-евристичний.

Діагностика економічної культури фахівця. Алгоритм діагностики економічної культури підприємства.

Рекомендована література:

Базова: [4,7]

Допоміжна: [4,5, 8,12,14, 22,23]

Інформаційні ресурси: [2,4,6]

Тема 4. Формування економічної культури фахівця економічної сфери в умовах економічної освіти

Економічна культура як головна мета економічної освіти. Концепція формування економічної культури майбутніх економістів в контексті вищої

економічної освіти. Актуальні проблеми формування економічної культури фахівці в умовах інтеграційних процесів системи вищої економічної освіти.

Основні принципи формування економічної культури в умовах економічної освіти: гуманізація, гуманітаризація та демократизація навчально-виховного процесу; безперервність розвитку економічної культури, її системність та систематичність; поєднання фундаментальності та фаховості різноманітних освітніх програм; індивідуалізація підготовки економічних кадрів відповідно до попиту на ринку праці; інноваційність змісту економічної освіти; відповідність якості освітніх послуг потребам особи.

Ціннісні орієнтири економічної освіти: розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізація; виховання самостійності наукового економічного мислення, формування економічного світогляду, впевненості у власних силах; розвиток здібностей до самореалізації, самоосвіти, саморозвитку особистості.

Становлення та розвиток економічної культури в умовах освітньо-професійного середовища та основні напрями формування професійної компетентності майбутнього економіста в системі економічної освіти.

Рекомендована література:

Базова: [4,5,7]

Допоміжна: [9,10,11,17,24, 28,31]

Інформаційні ресурси: [1, 3,4,6,7]

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 5. Сутність поняття «професійна етика». Умови виникнення і призначення професійної етики

Сутність поняття професійної етики, її роль у суспільстві. Історія та умови виникнення етики. Поняття загальної етики. Професійна етика в суспільстві та її взаємозв'язок з іншими науками.

Морально-професійні норми різних історичних епох. Розвиток професійної етики в рабовласницькому суспільстві. Виникнення численних морально-професійних кодексів, статутів у феодальну епоху – періоду

активного професійного розподілу праці. Утвердження буржуазних відносин та мораль буржуазного суспільства. Розвиток морально-професійної свідомості. Професійна епіка бізнесменів американського великого бізнесу як визначальний чинник ставлення до праці (відданість «босу», «фірмі»), а й особистих якостей морального складу.

Предмет та завдання професійної етики. Основні різновиди етики. Етика в системі філософського знання. Професійна етика - особлива галузь етичного знання (Аристотель). Професійна етика у працях І. Бентам, Ш. Монтеск'є, О. Конт, Е. Дюркгейм та ін. Методологічне значення етичного пізнання.

Морально-професійні норми - невід'ємна частина загальнолюдської моралі та конкретно-історичної моральної системи. Морально-професійні норми, професійно-етичні кодекси, моральна система суспільства взагалі, є «відображенням конкретно-історичних суспільних відносин.

Співвідношення теоретичної та практичної етики. Завдання і основні принципи професійної етики як науки. Смісл і цінність професійної етики, її значення у становленні сучасного фахівця. Морально-етичні критерії економічної діяльності. Професійна етика як кодекс правил.

Рекомендована література:

Базова: [2,4,6]

Допоміжна: [1,2,13, 16,22,23]

Інформаційні ресурси: [2,4,6]

Тема 6. Морально-етичні основи професійної діяльності економіста. Професійна етика та її гуманістична спрямованість.

Економічна діяльність у ринкових умовах. Етичні норми економічної діяльності і життя людини. Моральна оцінка професійної діяльності. Професійна етика як регулятор моральних відносин людей у сфері трудової діяльності (матеріально-виробничій, господарсько-економічній, управлінській, духовній, культурній).

Права і обов'язки фахівця економічної сфери в контексті норм етики. Кодекс поведінки – основа змісту професійної етики. Відносини трудових колективів та кожного спеціаліста. Моральні якості спеціаліста. Специфіка моральних взаємин спеціалістів, що є безпосередніми об'єктами професійної діяльності. Взаємовідносини всередині професійних колективів. Особливості професійного виховання, його цілі й методи. Моральні аспекти взаємовідносин між людьми в процесі праці (мета трудової діяльності та її мотивація, вибір настанов і засобів реалізації поставлених цілей, оцінка результатів праці, їх суспільно-моральне значення). Конфлікт інтересів. Моральний конфлікт і його різновиди. Ставлення до пільг та привілеїв.

Моральна цінність ділового спілкування як ключового елементу етики ділових стосунків. Службова етика, Корпоративна етика. Етика взаємності. Моральний кодекс члена трудового колективу. Моральна культура посадової особи (керівника) та її формування.

Рекомендована література:

Базова: [2,3,6,7]

Допоміжна: [1,2,5,9, 14,15,16, 23,28,31]

Інформаційні ресурси: [2,4,8]

Тема 7. Принципи професійної етики як методологічна основа економічної діяльності

Загальна характеристика принципів моралі та їх відображення у Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод.

Принцип гуманізму: сутність та історичні форми. Гуманістичні норми професійної моралі у сфері економічної діяльності.

Принцип справедливості. Форми вияву справедливості: моральне почуття, норми, принцип, ідеал, вчинок. Принцип відповідальності.

Принцип законності. Законність як юридичне і моральне явище. Панування закону у системі нормативної регуляції діяльності економіста.

Законність і культура професійної діяльності. Взаємозв'язок принципів законності, гуманізму, справедливості.

Принцип моральних і правових норм поведінки. Принцип конфіденційності. Принцип компетентності у сфері професійної діяльності.

Фундаментальні принципи та правила надання аудиторських послуг: професійна компетентність та належна ретельність, чесність, об'єктивність, конфіденційність, незалежність, доброзичливість.

Рекомендована література:

Базова: [2,6]

Допоміжна: [1,2,16,21,26,28]

Інформаційні ресурси: [1,2,4,8]

Тема 8. Професійний кодекс як система моральних цінностей і норм.

Кодекс поведінки – основа змісту професійної етики. Морально-професійні кодекси як відбиття суспільної моралі. Клятва Гіппократа як один з перших професійних кодексів та вихідне положення розвитку професійної етики. Соціальні функції морально-професійних кодексів: пізнавальна (відображення об'єктивних процесів суспільно-професійного розподілу праці за конкретних історичних умов); регулятивна (забезпечує взаємозв'язок спеціалістів із суспільством; набір специфічних прийомів праці); ціннісно-орієнтаційна (уявлення про моральний ідеал професіонала, його професійний обов'язок, честь, совість, справедливість).

Професійні етичні Кодекси економістів. Основні положення щодо особистої і професійної чесності, дотримання моральних норм, характеру стосунків з клієнтами і співробітниками, відносин стосунків з колегами.

Етичний кодекс працівників органів державної статистики. Асоціація українських банків (АУБ) та Кодекс професійної поведінки та етики працівників банків.

Рекомендована література:

Базова: [2, 4,6]

Допоміжна: [2,4, 16,21,23,28]

Інформаційні ресурси: [4,8,11,12]

1.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	денна форма				
	усьог о	у тому числі			
		л	п	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 <i>Методологічні основи економічної культури</i>					
Тема 1. Економічна культура: поняття, функції, основні типи.	12	2	2		8
Тема 2. Структурний аналіз економічної культури	12	2	2		8
Тема 3. Критерії сформованості економічної культури спеціаліста.	10		2		8
Тема 4. Формування економічної культури фахівця економічної сфери в умовах економічної освіти	10	2			8
Разом за змістовим модулем 1	44	6	6		32
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 <i>Професійна етика економіста</i>					
Тема 5. Сутність поняття «професійна етика». Умови виникнення і призначення професійної етики.	12	2	2		8
Тема 6. Морально-етичні основи професійної діяльності економіста. Професійна етика та її гуманістична спрямованість.	11	2	2		7
Тема 7. Принципи професійної етики як методологічна основа економічної діяльності.	11	2	2		7
Тема 8. Професійний кодекс як система моральних цінностей і норм.	12	2	2		8
Разом за змістовим модулем 2	46	8	8		30
Усього годин	90	14	14		62

1.3. Плани лекційних занять

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Методологічні основи економічної культури

Тема 1. Економічна культура: поняття, функції, основні типи

План

1.1. Витоки зародження, сутність та основні характеристики економічної культури.

1.2. Філософська, соціологічна, культурологічна, економічна та психологічна інтерпретація економічної культури суспільства і особистості.

1.3. Економічна культура найдавніших цивілізацій та її зв'язок з людською природою.

1.4. Особливості економічної культури України: етапи формування та перспективи розвитку.

1.5. Економічна культура: зв'язок економічної та соціальної реальності суспільства.

Тема 2. Структурний аналіз економічної культури

План

2.1. Економічна культура як інтегративне системне утворення

2.2. Структура економічної культури.

2.3. Економічна свідомість як особливу форму психічної діяльності

2.4. Економічне мислення як система поглядів людини на закономірності економічного розвитку.

2.5. Економічна культура як система цінностей і спонукань господарської діяльності.

Тема 4. Формування економічної культури фахівця економічної сфери в умовах економічної освіти

План

4.1. Концепція формування економічної культури майбутніх економістів в контексті вищої економічної освіти.

4.2. Основні принципи формування економічної культури в умовах економічної освіти

4.3. Ціннісні орієнтири економічної освіти:

4.4. Становлення та розвиток економічної культури в умовах освітньо-професійного середовища.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Професійна етика економіста

Тема 5. Сутність поняття «професійна етика». Умови виникнення і призначення професійної етики

План

- 5.1. Сутність поняття професійної етики, її роль у суспільстві.
- 5.2. Морально-професійні норми різних історичних епох.
- 5.3. Професійна етика у працях Аристотеля, Ш. Монтеск'є, О. Конта, Е. Дюркгейма
- 5.4. Професійна етика бізнесменів американського великого бізнесу як визначальний чинник ставлення до праці.
- 5.5. Морально-професійні норми – невід'ємна частина загальнолюдської моралі та конкретно-історичної моральної системи.
- 5.6. Сенс і цінність професійної етики, її значення у становленні сучасного фахівця.

Тема 6. Морально-етичні основи професійної діяльності економіста. Професійна етика та її гуманістична спрямованість

План

- 6.1. Етичні норми економічної діяльності і життя людини.
- 6.2. Професійна етика як регулятор моральних відносин людей у сфері трудової діяльності
- 6.3. Права і обов'язки фахівця економічної сфери в контексті норм етики.
- 6.4. Моральні аспекти взаємовідносин між людьми в процесі праці.
- 6.5. Моральна цінність ділового спілкування як ключового елементу етики ділових стосунків.
- 6.6. Професійна етика та її гуманістична спрямованість.

Тема 7. Принципи професійної етики як методологічна основа економічної діяльності

План

- 7.1. Загальна характеристика принципів моралі.
- 7.2. Гуманістичні норми професійної моралі у сфері економічної діяльності.
- 7.3. Принцип справедливості, відповідальності та законності, їх взаємозв'язок
- 7.4. Фундаментальні принципи і правила у різних сферах економічної діяльності.

Тема 8. Професійний кодекс як система моральних цінностей і норм.

План:

- 8.1. Кодекс поведінки – основа змісту професійної етики.
- 8.2. Соціальні функції морально-професійних кодексів: *пізнавальна, регулятивна, ціннісно-орієнтаційна*.
- 8.3. Професійно-етичні кодекси економістів.
- 8.4. Етичний кодекс працівників органів державної статистики та професійних бухгалтерів.
- 8.5. Етичний кодекс працівників фінансово-економічної сфери.

1.4. Методи навчання

Для досягнення мети та завдань курсу, впродовж лекційних та семінарських занять передбачено застосування наступних методів навчання:

за джерелами знань: словесні – розповідь, пояснення, лекція, консультація; наочні – демонстрація, ілюстрація; практичні – практична робота, тестування, ситуаційні завдання;

за характером логіки пізнання: аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний, індуктивний, дедуктивний;

за рівнем самостійної розумової діяльності використовуються методи: проблемний, частково-пошуковий, дослідницький;

за рівнем інноваційності: ситуаційного аналізу, дискусія, робота в групах.

Методами стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності є: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

Відповідно до Положення про організацію навчання студентів НАСООА за індивідуальним графіком, студенти 5 курсу другого (магістерського) рівня не мають права на отримання індивідуального графіку навчання, що не дає їм право, визначеним у п.2.2 Положення, бути відсутніми на лекційних, семінарських та практичних заняттях та передбачає самостійне опрацювання студентом навчального матеріалу з відповідних дисциплін.

1.5. Методи контролю

Навчальні досягнення студентів з дисципліни оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок. Вона складається з 2-х змістових модулів. Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою в кінці семестру.

Оцінка за кожний змістовий модуль включає бали за поточну роботу студента на семінарських заняттях, за виконання індивідуальних завдань, за модульну контрольну роботу. Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в електронному вигляді на платформі Moodle або з використанням роздрукованих завдань. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу змістового модуля.

Поточний контроль: основними формами поточного контролю є відповіді студентів на семінарських заняттях, розв'язання тестових та ситуаційних завдань на платформі Moodle.

Студент може отримати максимально 24 бали за виконання завдань змістовного модуля 1 (по 6 балів окремо за Темами 1-4 змістовного модуля): письмова відповідь на вибіркове питання до самостійного вивчення – 2 бали; розв'язання тестового завдання – 2 бали; розв'язання ситуаційного завдання – 2 бали.

Студент може отримати максимально 24 бали за виконання завдань змістовного модуля 2 (по 6 балів окремо за Темами 5 - 8): письмова відповідь на вибіркове питання до самостійного вивчення – 2 бал; розв'язання тестового завдання – 2 бали; розв'язання ситуаційного завдання – 2 бал.

За несвоєчасне виконання завдань поточного контролю, зокрема письмову відповідь на вибіркове питання до самостійного вивчення та розв'язання ситуаційних завдань, знімається по 0,5 балів за кожне завдання.

У разі недостатньої кількості балів за поточний контроль студент може отримати додатково по 5 балів за кожен змістовний модуль за умови виконання індивідуального завдання у формі реферату з обов'язковим захистом під час проведення викладачем консультацій з дисципліни згідно затвердженого графіку.

Відповідно до Положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти в НАСООА та Положення про академічну доброчесність у НАСООА у разі виявлення викладачем порушення студентом норм та правил академічної доброчесності, викладач зобов'язаний застосувати норми п.11.8.3 Положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти в НАСООА, зокрема: «повторне проходження оцінювання (тест, контрольна робота, залік, іспит тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента (модуля) освітньої програми».

Модульний контроль: дві модульні контрольні роботи у формі тестування на платформі Moodle. Студент може отримати максимально 10 балів за першу модульну контрольну роботу та 12 – за другу модульну контрольну роботу. Сумарно 22 бали за модульний контроль.

За несвоєчасне виконання завдань модульного контролю знімається по 3 бали за кожну модульну контрольну роботу.

Підсумковий контроль: залік у формі підсумкового тесту на платформі Moodle. Студент може отримати максимально 30 балів.

За результатами семестру студент отримує підсумкову оцінку за 100-бальною системою, яка розраховується як накопичена сума отриманих балів за всі види поточного, модульного та підсумкового контролю.

Якщо за результатами модульно-рейтингового контролю студент отримав сумарну кількість балів за два змістовні модулі, що не перевищує 49

балів, то студент вважається таким, що не виконав усі види робіт, які передбачаються навчальним планом з дисципліни «Економічна культура та професійна етика» і направляється на повторний курс вивчення дисципліни.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота										Підсумковий тест	Разом за курс
Змістовний модуль №1					Змістовний модуль №2						
T1	T2	T3	T4	МК	T5	T6	T7	T8	МК		
6	6	6	6	10	6	6	6	6	12	30	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового роботи, практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E	задовільно	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

1.6. Методичне забезпечення

1. Опорний конспект лекцій для вивчення навчальної дисципліни (в електронній формі, розміщений на платформі Moodle).
2. Тестові завдання для самоперевірки знань здобувачів (в електронній формі, розміщені на платформі Moodle).

3. Тестові завдання для поточного (модульного) контролю знань з початкової дисципліни та підсумкового контролю знань за результатами вивчення навчальної дисципліни (в електронній формі, розміщені на платформі Moodle).

4. Методичні рекомендації для виконання практичних, семінарських занять з навчальної дисципліни (в електронній формі, розміщені в репозитарії НАСОО).

5. Методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи з навчальної дисципліни (в електронній формі, розміщені в репозитарії НАСОО).

6. Методичні вказівки до виконання контрольних робіт з навчальної дисципліни для студентів заочної форми навчання (в електронній формі, розміщені в репозитарії НАСОО).

7. Презентації: «Компоненти організаційної культури», «Характеристика структури корпоративної культури».

8. Схеми та рисунки: «Показники рівнів розвитку економічної культури», «Динаміка засвоєння спеціальних знань студентів в ході експерименту».

9. Таблиці:

- Розподіл показників рівнів сформованості економічної культури студентів груп освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» (за результатами констатуючого експерименту)
- Розподіл показників рівнів сформованості економічної культури студентів груп освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» (за результатами констатуючого експерименту)
- Показники уподобань студентів експериментальних та контрольних груп щодо обраних методів навчального процесу

1.7. Рекомендована література

Базова

(посібники, підручники, інші видання)

1. Лукашевич М.П. Соціологія економіки. Підручник. — К.: Каравела, 2009. — 280 с.
2. Лозовой В. О., Панов М. І., Стасевська О. А., Ценко М. Б., Ярова В. Ф. Етика: Навч. посіб. / В.О. Лозовой (ред.). — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 224с.
3. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія: підручник. Суми: Університетська книга, 2006. -184 с.
4. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: Київ: Центр соціальних комунікацій, 2012. 348 с.
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. — Київ: Центр навчальної літератури, 2005. — 688с.
6. Мовчан В.Етика:Курс лекцій:Навчальний посібник /Віра Мовчан.-3-тє вид., виправл. І доп..-К.:Знання, 2007. — 483с.
7. Теорія економічної культури/Навчально-методичний посібник. — К., 2012

Додаткова

1. Андрєєва Т. Є., Бутенко О. П., Опікунова Н. В., Садовніченко О. В., Тулін В. М. Етика та психологія ділових відносин: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Тетяна Євгеніївна Андрєєва (ред.). — Х. : Бурун Книга, 2004. — 143с.
2. Баранівський В.Ф., Скворцова Т.Г. Етика бізнесу: Навчальний посібник. — К.: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2008. — 200 с.
3. Губернський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методологосвітоглядний аналіз / Л. В. Губернський, В. П.

- Андрущенко, М. І. Михальченко / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Знання України, 2002. – 580 с
4. Дзундза А.І. Аналіз теоретичних та методологічних засад формування соціоекономічної культури студентів ВНЗ України // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки / зб.наук.праць.-Київ-Запоріжжя.-2003.-Вип.27.- 420с.
  5. Москаленко В. В. Економічна культура особистості. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – С. 57-105.
  6. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за заг. ред. В. В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.
  7. Єфременко Т. Економічна культура населення сучасної України (за матеріалами експертного опитування) / Т. Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С.174-190.
  8. Єфременко Т.О. Економічна культура як соціологічне поняття / Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2005. – № 3. – С. 123-141.
  9. Іваницька О.М. Формування економічної культури сучасного керівника навчального закладу / О.М. Іваницька // Держава та регіони. – 2010. – № 3. – С.45-48.
  10. Кицькай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти / Л. І. Кицькай // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний університет". Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 3 (21). – С. 43-47.
  11. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // «Освіта України» – 2004. – №6 – 23 січня. – С. 4–5
  12. Коваленко О. В. Критерії та показники рівнів сформованості економічної культури студентів інженерно-педагогічних спеціальностей ВНЗ / О. В. Коваленко // Наука і освіта. Сер. педагогіка. – О., 2011. – № 6 : Спецвип. – С. 117 – 119.

13. Ложкін Г., Комаровська В. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 9. С. 6–12.
14. Лопаткин Г. В. Экономическая культура: понятие и метод / Г. В. Лопаткин // Издательство «Грамота», №4(30), 2013. – Ч. 3. – С. 105-108.
15. Максименко С. Д. Економічна психологія: Навчальна програма та комплекс діагностичних методик для підготовки економістів, менеджерів та практичних психологів / С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер. – К. : Міленіум, 2004. – 36 с
16. Малахов В. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник для вищ. навч. закл. / Віктор Малахов: Ред. С. Головка, Т. Янголь. – 4-те вид., – К.: Либідь, 2002. – 382 с.
17. Майструк, І. М. Економічна освіта і виховання як чинники формування економічної культури молоді / І. М. Майструк // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. — К., 2007. — Вип. 64. — С. 102-107.
18. Медянцева С. Г. Экономическая культура студентов в условиях рыночной экономики / С. Г. Медянцева, Н. В. Кавкаева // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 4. – С. 74–79.
19. Міщенко О. О. Економічна культура особистості та її соціалізуючі функції / О. О. Міщенко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2007. – Т. IX, ч. 1. – С. 265-271.
20. Москаленко В. В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості / В. В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2007. – № 4. – С. 3-16.
21. Національні нормативи аудиту. Кодекс професійної етики аудиторів України. – Київ, 1999. – 275 с.

22. Несімко О. Д. Поняття, сутність та основні характеристики економічної культури / О. Д. Несімко // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія юридична. – Львів : ЛЮІ МВС України. – 2005. – Вип. 2. – С. 181–189.
23. Пархоменко В. Критеріально-рівневий аналіз економічної культури / В. В. Пархоменко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка – Вип. 122 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧНПУ, 2014. – 344 с. (Серія: Педагогічні науки)
24. Пархоменко В.В. Соціокультурний підхід формування економічної культури в системі економічної освіти / В. В. Пархоменко // Наукові записки. Випуск 4. – Серія: Проблеми методики фізикоматематичної і технологічної освіти. Частина 1. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2013. - 347 с. – С. 315 – 319.
25. Пилипенко В. Економічна свідомість і культура населення в період ринкової трансформації суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002.- №4 за жовтень-грудень. – С.197-206.
26. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення. Київ: Наш формат, 2017. 464 с.
27. Чабан Д. Б. Дослідження економічної свідомості у вітчизняній та зарубіжній соціально-психологічній літературі. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2011. Т. 13. Ч. 3. С. 418–427.
28. Черушева Г.Б. Гуманістичні основи формування професійних якостей майбутнього економіста / Г.Б. Черушева // Науковий вісник ДАСОА, випуск № 4 (29). – К., 2010.
29. Черушева Г.Б., Пархоменко В.В. Актуальні проблеми економічної освіти в Україні / Г.Б. Черушева, В.В. Пархоменко//Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інновації у ХХІ

- столітті». – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. – 224 с. – С. 143 – 147.
30. Черушева Г.Б., Пархоменко В.В. Актуальні проблеми економічної психології / Г.Б. Черушева, В.В.Пархоменко // Науковий вісник ДАСОА. – К., 2005. – вип. 1. – С.48–53.
31. Черушева Г.Б., Пархоменко В.В. Проблеми формування економічної культури як регулятивного фактора професійної діяльності майбутнього економіста /В.В. Пархоменко, Г.Б. Черушева // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових доповідей за матеріалами XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективні шляхи й напрями вдосконалення освітньої системи у світлі Болонського процесу» 16-19 листопада 2010 р. – Ужгород: ЗакДУ, 2011, - Вип. 2 (21) – Ч.1 – С.323 – 334.
32. Cherusheva, H. V., & Parkhomenko, V. V. (2022). Socio-Economic Dimensions of the Economic Culture of Financial and Credit Specialists. *Statistics of Ukraine*, 95(4), 69-75. [https://doi.org/10.31767/su.4\(95\)2021.04.07](https://doi.org/10.31767/su.4(95)2021.04.07)
33. Черушева Г. Б., Синяков А. В. Актуальні проблеми профорієнтаційної роботи закладів вищої освіти: соціально-економічний контекст. *Статистика України*. 2020. № 2–3. С. 107–116. Doi: 10.31767/su.2-3(89-90)2020.02-03.12.
34. Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Соціальна відповідальність як важливий чинник професійної підготовки економічних кадрів. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали п'ятнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2020 р.) / гол. ред. В. В. Корнєшук. – Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2020. С.146-149
35. Соціально-психологічні фактори професійного самовизначення особистості менеджерів /Черушева Г.Б., Синяков А.В.// Психологічні

умови благополуччя персоналу організацій: тези I Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, 15–19 жовтня 2020 р. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2020. С. 312-315.

36. Черушева Г.Б., Пархоменко В.В. Методологічні підходи розвитку системи економічної освіти у формуванні економічної культури особистості// Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали вісімнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 листопада 2021 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук. – Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2021. – 138 с. (С.109-110)

Інформаційні Інтернет-ресурси

1. Гурьянова В. Г. Экономическое образование и воспитание как единый процесс формирования и развития будущего специалиста [Электронный ресурс] / В. Г. Гурьянова. – Режим доступа : <http://agrotext.ru/436>.
2. Дмитренко М. Бізнес-етика і соціальна відповідальність у банківській сфері[Електронний ресурс] // Вісник НБУ. – 2004. – №7. – С. 14-17. – Режим доступу : <https://journal.bank.gov.ua/archive/2004/7.pdf>
3. Козырев В.А. Построение модели гуманитарной образовательной среды [Электронный ресурс] / В. А. Козырев. – Pedagog 1999. – №7. – Режим доступа:- http://www.uni-altai.ru/Journal/pedagog/pedagog_7/a06.htm.
4. Косова Є.В., Никифорова Л.А. Етичні та морально ціннісні аспекти банківської діяльності[Электронный ресурс] / Косова Є.В., Никифорова Л.А. – Режим доступу : www.rusnauka.com
5. Костюкова О. Безперервність розвитку економічної культури особистості у системі освіти [Электронный ресурс] / О. Костюкова // Нова педагогічна думка. - 2013. - № 1.2. - С. 123-126. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1.2_34
6. Кривко Т. А., Чуйко Г. В. Ціннісні пріоритети освіти в умовах глобалізаційних змін [Електронний ресурс] / Т. А. Кривко, Г. В. Чуйко. –

Режим доступу : [http:// www.rusnauka.com /NPM_2006/ Psihologia/8_krivkochuuko.doc.htm](http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Psihologia/8_krivkochuuko.doc.htm).

7. Ложкін Г. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціального простору [Електронний ресурс] / Г. Ложкін, В. Спасенников, В. Комаровська. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>.
8. Лукін Д., Мазило Т. Етичні аспекти бізнесу українських банків [Електронний ресурс]// Вісник НБУ. – 2004. – №2. – С. 22-24. – Режим доступу :https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/58293/7/Mazulo_Analyz_etyko_konfesyonalnukh.pdf;jsessionid
9. Майструк І. М. Економічна культура за умов ринкових реалій в Україні [Електронний ресурс] / І. М. Майструк. – Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3.2007/77-90.pdf>.
10. Максимова Н.А. Проблемы формирования информационной образовательной среды ученого заведения [Электронный ресурс] /Н. А. Максимова. – Режим доступа : <http://конференция.com.ua/pages/view/264>
11. Моральний кодекс банкіра. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://violity.com/102990303-moralnij-kodeks-bankira>
12. Спіжов В.В. Банківський кодекс в Україні: розробка та прийняття [Електронний ресурс] / Спіжов В.В. – Режим доступу : / www.lex.-line.com.ua
13. <https://hurma.work/ru/blog/korporativnaya-etika-cto-eto-i-zachem-ona-neobhodima-v-2020-godu/>

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

2.1. Рекомендації для підготовки та проведення семінарських занять

Під час вивчення дисципліни «Економічна культура та професійна етика» велике значення приділяється проведенню семінарських занять, які виступають ефективною формою організації навчальних занять за рахунок органічного поєднання з лекціями.

Семінар (від лат. *seminarium* – буквально «розсадник», у переносному сенсі «школа») – це особлива форма навчальних практичних занять, яка полягає у самостійному вивченні студентами за завданнями викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наступним оформленням навчального матеріалу у вигляді доповідей, повідомлень, рефератів, дискусій тощо.

Основними дидактичними цілями проведення таких занять є:

– поглиблення та закріплення знань здобувачів вищої освіти з курсу «Економічна культура та професійна етика», набутих під час лекцій та у процесі вивчення тем, що виносяться на самостійне опрацювання: за першоджерелами, за критичною літературою тощо;

– колективне творче обговорення актуальних питань курсу, самостійне вивчення наукової та методичної літератури, формування у студентів навичок самоосвіти;

– оволодіння здобувачами методами аналізу фактів, явищ і проблем, що розглядаються, та формування умінь і навичок щодо здійснення різних видів комунікативної діяльності.

Семінарські заняття виконують такі основні функції:

– *навчальну* – поглиблення, конкретизацію, систематизацію знань, засвоєних під час лекційних занять та у процесі самостійної підготовки до семінару;

– **розвивальну** – розвиток логічного мислення здобувачів, набуття ними умінь працювати з різними літературними джерелами, формування вмінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо;

– **виховну** – виховання здобувачів як майбутніх учених і дослідників, прищеплення під час вивчення дисципліни до самостійних наукових досліджень із фаху, пов'язаних із формуванням культури спілкування;

– **діагностично-корекційну** – контроль за якістю засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу, виявлення прогалин у його засвоєнні та їх подолання.

Семінарські заняття мають гармонійно поєднуватися з лекційними та із самостійної роботою здобувачів.

Характерною особливістю семінару як форми навчальних занять є:

– активна участь студентів у з'ясуванні сутності проблем, питань, що були винесені на розгляд;

– вільне висловлювання власної думки під час обговорення семінарських питань;

– потреба в тому, щоби бути підготовленим до розгляду відповідних питань і обізнаним у темах, що розглядаються й обговорюються на занятті.

У процесі вивчення дисципліни «Економічна культура та професійна етика» можна застосовувати наступні форми проведення семінарських занять:

– **семінари класичного типу**, під час яких розгляд винесених на заняття питань теми відбувається у вигляді окремих доповідей здобувачів вищої освіти із подальшими запитаннями та обговорення всіма учасниками семінару;

– **семінари у формі «доповідь – контрдовідь»**, під час якого на окреме винесене на розгляд питання з теми курсу робиться дві доповіді, що презентують протилежні точки зору щодо даної проблеми;

– **семінари-бесіди** – найпростіша форма семінару, побудована на основі евристичного спілкування, під час якого здобувачі вищої освіти дають

відповіді на запитання, що мають проблемний характер і вимагають творчого, продуктивного мислення, як-от: «Чому...?», «Як Ви вважаєте...?», «Чим можна пояснити...?» тощо;

– «*круглі столи*» у вигляді колективної дискусії є вищим рівнем евристичної бесіди; найбільш поширена й ефективна форма його проведення передбачає висловлення усіх здобувачів вищої освіти з приводу кожного питання, що його винесено на розгляд: дебати й обмін думками між усіма учасниками привчають здобувачів самостійно мислити, сприяють розвитку аналітичних навичок, розвивають здатність до виваженої аргументації, відстоювання власної точки зору, адекватної оцінки себе та увазі й повазі до думок інших.

Методика підготовки до семінарського заняття передбачає поступову реалізацію наступних етапів роботи над темою семінару:

- студент має проаналізувати тему заняття та основні питання, що винесені на обговорення;
- опрацювати рекомендовану навчальну, наукову та методичну літературу; визначити ключові поняття теми, які в подальшому треба засвоїти;
- скласти план (простий або складний) відповіді на кожне питання;
- виділіть основні положення, які висвітлюється у першоджерелі;
- задля кращого засвоєння матеріалу скласти короткий конспект, розробити схеми, таблиці або графіки.

2.2. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до самостійної роботи

2.2.1. Семінарське заняття № 1. Тема: Економічна культура: поняття, функції, основні типи.

План

1.1. Економічна культура – феномен людського життя. Визначення економічної культури особистості та суспільства.

1.2. Сутність поняття «економічна культура». Філософський, соціологічний, культурологічний, психолого-педагогічний підходи визначення економічної культури особистості та суспільства.

1.3. Функції економічної культури: інформаційна, регулятивна, інноваційна.

1.4. Основні типи (моделі) економічної культури та їх ознаки.

1.5. Сучасна українська економічна культура

Рекомендована література:

Базова: [1,3,5]

Допоміжна: [3,4,8,14,22]

Інформаційні ресурси: [2,4,6,7]

Мета: *формування знань щодо сутності поняття економічної культури, усвідомлення її ролі у розвитку особистості, засвоєння основних функцій та типів економічної культури.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Самостійне опрацювання літератури. Засвоєння категоріального апарату:
2. Порівняльний аналіз різних підходів визначення економічної культури особистості та суспільства.
3. Розробити блок-схему функціональної структури економічної культури.

1.1. Економічна культура – феномен людського життя.

У процесі опрацювання даної теми, студенти, перш за все, мають розкрити сутність поняття «економічна культура та професійна етика», усвідомити її роль у їх майбутній професійній діяльності. Студенти можуть зробити порівняльний аналіз різних визначень даного поняття.

Слід зазначити, що суттєві світоглядні зрушення у сучасному суспільстві, втрата ідеалів та попередніх ціннісних орієнтацій, розпад моно ідеології, яка визначала основний зміст суспільної свідомості, і, натомість ствердження світоглядного плюралізму, в значній мірі призвели до духовного вакууму.

Економіка (економічна система) суспільства потребує принципово нового розгляду в контексті соціокультурного (культурологічного) підходу, усвідомлення її як антропологічного феномену.

Загальнолюдський контекст полягає у моральному оздоровленню всієї системи економіки, її спрямованості на людину, на допомогу населенню в утворенні нових цивілізаційних умов життя, у ствердженні стійких форм духовного самовизначення та самореалізації, формуванні і зміцненні суспільної та індивідуальної свідомості.

Соціокультурний підхід до розгляду суспільства і особисті, як людини економічної, став необхідним органічним компонентом, культурно-інтелектуальним, морально-етичним інструментом духовного життя та загальнолюдських цінностей.

Виходячи з того, що культура є атрибутом людини, студент усвідомлює що її культурний розвиток в суспільстві передбачає виділення культурного еталону (зразка), зокрема в політиці, економіці, суспільних відносинах тощо. У реальному житті економічна, соціальна та культурна сфери функціонують як єдине ціле. Так, наприклад соціальні відносини завжди проникнуті економічними. Саме від людини залежить обере вона шлях розвитку відповідно до культурних еталонів своєї епохи, або буде пристосовуватися до

життєвих обставин. Свідомий вибір, зокрема у сфері економічної діяльності потребує сформованості економічної культури.

Студент має зрозуміти, що в аналізі економічної системи центральне місце відводиться розгляду *економічної культури*, як своєрідному відбитку соціально-економічних відносин, їх єдності та протиріч.

1. Культура наполегливо зміщується у центр соціального життя і розглядається як первинне в діяльності та системі характеристик людини. Пріоритетність культури починається з того, що саме вона виступає ефективним фактором створення і засвоєння механізмів вдосконалення багатогранного світу, засобом культурної свідомості, самопізнання та культурного самотворення людиною себе як особистості, вищого ступеню її моральності і відповідальності, інструментом у встановленні контактів, діалогу між населенням і соціально-економічними структурами (інституціями) суспільства.

Як зрозуміти вислів «цивілізація творить людство, культура творить особистість»? В центрі світового культурного руху – людина з її причетністю до оточуючого світу, з її духовним устремлінням, моральними потребами та мріями про майбуття. Характеризуючи соціально-економічну ситуацію за радянських часів автор слушно зауважує «...лейтмотив сучасного життя – соціальне спасіння людини, спасіння її свободи та її морального світу, звільнення від духовного раболіпства, суспільного лицемірства...; спасіння від бідного життя з її турботами і нуждами, мізерною заробітною платою, з поганим харчуванням і ще більш поганою екологією. ...Людське життя катастрофічно девальвується, не ціниться ані за гріш» (Арнольд А.І, 1992).

2. Людину не можна зрозуміти відірвавши її від загальнокультурного контексту життя, ігноруючи повсякденний зв'язок між її потребами і направленням культури. Лише людина, яка наділена волею та спрямована до досягнення духовних цінностей, здатна створити свій мікро- і макрокосмос,

здійснити, за виразом М. Бердяєва, «восьмий день творіння», тобто проявити власну творчу унікальність.

Вирішення економічних завдань в значній мірі залежать від ініціативності, організованості, свідомому творчому підході до професійної діяльності. Зміни у індивідуальній поведінці людей сприятимуть формуванню соціальної активної особистості фахівця.

1.2. Сутність поняття «економічна культура». Філософський, соціологічний, культурологічний, психолого-педагогічний підходи визначення економічної культури особистості та суспільства.

При розгляді даного питання студентам слід не тільки засвоїти поняття «*економічна культура*», зрозуміти її особливості, але й розрізняти різні підходи тлумачення цього поняття в контексті різних наук.

Проблема економічної культури висвітлюється як з філософських, так і соціально-економічних позицій. Слід підкреслити, що у дослідженнях ця проблема розглядається, з одного боку, як цілісне соціально-економічне так і соціально-культурне явище. Економічна культура суспільства розглядається як система цінностей і мотивів господарчої діяльності, рівень та якість економічних знань, оцінок та дій людини, а також зміст традицій і норм, які регулюють економічні відносини і поведінку. Так, в роботі Б. Ангелової «Економічна культура і трудова активність» зазначається, що економічна культура – це цілісна соціальна система, яка включає в себе економічну свідомість, творчу економічну діяльність, розвиток суспільства і людини, економічні цінності (Ангелова Б.П.).

Економічна культура виникає на певному етапі розвитку соціально-економічних відносин. На ранніх етапах людської історії соціально-економічні відносини формувалися під тиском суспільних потреб та інтересів. Відносно суспільного розподілу праці, зайнятості, розподілу робочих місць були пов'язані з певними еталонами культури конкретного історичного

періоду – цінностями, нормами, традиціями, що втілювалися у певні норми економічної поведінки різних соціальних груп та спільнот. Вони певною мірою проявляються в соціально-економічних відносинах наступних епох.

Суспільні потреби й цінності породжують відповідні соціально-економічні відносини і закріплюються як економічні інститути.

При визначенні поняття економічна культура, виходили із концепції поняття «культура». Культура – це не тільки матеріальне або духовне явище, а й *інтегративна якість*, що характеризує зміни і розвиток суспільства.

У сучасній літературі культура найчастіше розглядається як *історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях*. Це широке розуміння культури, що може бути використано для характеристики визначених історичних епох, конкретного суспільства, народностей і націй, специфічних сфер людської діяльності.

Студенти мають усвідомити, що культуру характеризують такі властивості як гуманність і людинотворення, яке полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей, що притаманно кожній людині. *А продуктом культури є сама людина, яка одночасно є творцем культури. Головне джерело культури – діяльність людини.*

Феномен “культура” багатозначний і характеризується складністю та багатовимірністю. Її розглядають як життєдіяльність людини у єдності її процесу і результату. Людина виступає як *об’єкт і суб’єкт культури*, і водночас особистість – це *феномен культури*, тому що формується під впливом різноманітних культурних явищ: традицій, форм суспільної свідомості, образу життя, побуту, змісту діяльності, виховання, освіти.

Серед великої кількості визначень поняття “культура” можна виділити такі основні положення:

- суть культури – гуманістична, людинотворча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей щодо кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина;
- головне джерело культури – діяльність людини;
- культура включає в себе способи і результати діяльності людини.

Перш за все, ми з вами маємо розкрити зміст поняття "економічна культура", зокрема "економічна культура особистості", визначити її основні компоненти та шляхи її формування.

Перший аспект дає загальне розуміння економічної культури суспільства як втілення сукупної творчої діяльності людей у різних сферах економічного життя. В даному випадку критерієм для визначення економічної культури виступає рівень універсальності, досягнутий людиною у процесі матеріального засвоєння світу.

Другий аспект у розгляді економічної культури передбачає емпіричне виділення та описання її елементів у сфері економічної діяльності суспільства та окремої особистості, прояв усіх соціальних якостей, норм повсякденної поведінки в економічному житті.

Економічна культура є проявом загальної культури, як “проекція” культури (у її широкому розумінні) на сферу соціально-економічних відносин, адже в сфері економіки і пов’язаних із нею соціально-економічних відносин працює вся культура, усі її елементи (*Т.І. Заславська та Р.В. Ривкіна*).

Економічна культура при такому розумінні визначається **як сукупність соціальних цінностей і норм, що є регуляторами економічної поведінки й виконують роль соціальної пам’яті економічного розвитку, що сприяють (чи заважають) трансляції, добору й відновленню цінностей, норм і потреб, які функціонують у сфері економіки й суб’єктів, що її орієнтують, на ті чи інші форми економічної активності.**

Студент засвоює основні ціннісні стандарти економічної культури, серед яких провідне місце належить цінності праці і пов’язаній з нею

професійній етиці, яку розуміють як відношення людей до праці (норми і цінності домінуючої у суспільстві моралі, що відтворені у зразках культури і реалізуються у сфері професійної діяльності).

За ствердженням М. Вебера світові релігії по-різному визначають сутність господарської діяльності, але трудова мораль займає важливе місце у системі релігійних цінностей. Згідно цієї точки зору протестантська етика, яка виникла в окремих країнах Західної Європи у XVI-XVII століттях після Реформації, наголошувала на ролі добросовісної праці, бережливого ставлення до господарської діяльності, стала моральним стимулом для виникнення «раціонального духу капіталізму».

Особливу увагу при вивченні теми слід звернути на те, що за часів розбудови соціалізму у СРСР з боку офіційної влади декларувались цінності, які носили подвійні стандарти: з одного боку праця визначалася як «справа честі і слави», з іншого – насаджувалася система примусової праці як у промисловості, так і у сільському господарстві. Відчуження працівників від засобів виробництва, монополізація цих засобів партійно-державною бюрократією призвели до втрати істинної економічної мотивації, виникненню суто споживацьких настроїв. Криза тоталітарного суспільства, його моралі і культури тісно пов'язані із кризою трудової етики

Основні проблеми сучасної економічної культури на рівні цінностей – невизначеність основ ринкової ідеології, що здатна з'єднати суспільство навколо ідей економічної ефективності, свободи та приватної власності. Рівень економічної культури, пов'язаний із нормативним регулюванням економічної діяльності має певні особливості. Так, інституціолізований ціннісно-нормативний комплекс, що регулює статусно-рольову поведінку різних соціально-професійних груп складається з наступних взаємопов'язаних сфер:

- професійні норми та професійна етика;

- рольові настанови, які відносяться до різних типів економічної поведінки (бізнес, банківська справа, реклама тощо);
- ринковий механізм.

Отже, економічна культура містить як базові елементи *економічні цінності й норми*, сформовані та поширені в даному суспільстві *економічні стереотипи, ідеї, концепції та переконання, економічні традиції, а також установки та орієнтації людей* щодо існуючої економічної системи в цілому. Ці компоненти зумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними та іншими факторами.

Економічна культура особистості – це не просто економічні знання, економіко-фінансова грамотність тощо, а, перш за все, особистісні якості, завдяки яким людина здатна діяти в економічному просторі.

У результаті економічної соціалізації в індивіда формуються певні економіко-психологічні якості, завдяки яким він адаптується до економічних умов життя.

Поняття загальної та економічної культури мають спільні риси. Зокрема, такі як: соціальні якості, що мають формуватися в особистості (*справедливість, чесність корпоративність, порядність*) та інституціональні якості (*критичність і продуктивність мислення, прагнення до набуття нових знань і вмінь, дбайливе ставлення до навколишнього середовища* тощо).

Проблеми економічної культури суспільства та особистості висвітлюються як з філософських, так и соціально-економічних позицій. Слід підкреслити, що у дослідженнях ця проблема розглядається, з одного боку, як цілісне соціально-економічне та соціально-культурне явище, та з іншого боку, розкриваються його окремі аспекти: сутність, структура, функції тощо.

На початку ХХ сторіччя питання економічної культури особистості почали розглядати в **соціально-психологічному аспекті**, що було пов'язано зі зростанням психологічного фактора в економічній діяльності людини. В

зарубіжній науці такі дослідження здійснюються переважно в межах економічної психології (*А. Маршалл, М. Вебер, Е. Дюркгейм, В. Зомбард, Дж. Катона*) та соціології (*Т. Парсонс, П. Сорокін та ін.*). У вітчизняній науці радянського періоду дослідження економічної культури особистості найбільш органічно здійснювалося з позицій **економічної соціології** (*Т. Заславська, Р. Ривкіна*).

Соціологія досліджує економічну культуру як «проекцію» культури (у її широкому розумінні) на сферу соціально-економічних відносин. Економічна культура розглядається як цілісна соціальна система, яка включає в себе економічну свідомість, творчу економічну діяльність, розвиток суспільства ті людини, економічні цінності.

Економічна культура визначається як сукупність соціальних цінностей і норм, що є регуляторами економічної поведінки й виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку: що сприяють трансляції, добору й відновленню цінностей, норм, потреб, які функціонують у сфері економіки й суб'єктів, які її орієнтують на ті чи інші форми економічної активності.

У філософському словнику економічна культура визначається як основна характеристика економічних відношень у соціумі, які виникають між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. Своєю чергою, економічні відношення визначають усі інші соціальні відношення, є їх базисом

На сучасному етапі розвитку **педагогічної науки** продовжується дослідження різних аспектів проблеми **змістового наповнення і формування економічної культури особистості**. Педагогіка визначає «економічну культуру» як комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю. Науковці зазначають, що економічна культура одночасно функціонує не лише у сфері економіки, але й у сфері соціальних відносин.

Економічна культура особистості представляє собою органічну єдність свідомості та практичної діяльності. Вона визначає творчу спрямованість економічної активності людини в процесі виробництва, розподілу та використання (споживання).

Економічна культура особистості може відповідати економічній культурі суспільства, випереджати її, але може і відставати від неї, гальмуючи її розвиток.

Економісти визначають «економічну культуру» як систему цінностей та спонукань до господарської діяльності, поважливе ставлення до будь-якої форми власності та успіху у комерційній діяльності як до великого соціального досягнення, успіху, створенню та розвитку соціального середовища для успішної підприємницької діяльності.

В процесі вивчення економічної культури, як прояву загальної культури в її широкому розумінні, студент має засвоїти її особливості:

- ✓ Економічна культура охоплює лише ті цінності, норми, потреби, що виникають із потреб економіки і впливають на неї. Соціальні норми, що виникають за межами економіки, набувають у ній специфічного значення (норма соціальної справедливості в сфері економіки втілилася у принцип оплати за обсягом роботи). Норми, які зароджуються в економіці і виникають із її внутрішніх потреб (планування від досягнутого, «план за будь-яку ціну», зрівнялівка).
- ✓ Канали, через які економічна культура впливає на економіку. Специфіка ЕК полягає в тому, що основним каналом впливу на економіку є не будь-яка поведінка, а насамперед економічна. Крім того, у трансляції економічної культури велику роль мають політичні групи влади.
- ✓ Економічна культура значно більше ніж інші прояви культури (естетична, екологічна тощо) орієнтована на правління поведінкою

людей. Цінності і норми як елементи економічної культури значною мірою мають організаційну спрямованість.

- ✓ Економічна культура зберігає цінності і норми, які необхідні для подальшого розвитку економіки.
- ✓ Економічна культура накопичує еталони економічної поведінки, економічної активності (наприклад, зберігає традиції майстрів-умільців, традиції економічної взаємодопомоги усередині колективів, відносини з "верхами", ставлення до різних інструкцій, наказів, розпоряджень тощо).
- ✓ Економічна культура транслює з минулого в сучасність соціальні цінності і норми, що лежать в основі організації праці, інвестування коштів, споживання, розподільчих, фінансових та інших соціально-економічних дій і відношень
- ✓ Економічна культура оновлює цінності і норми, які регулюють розвиток соціально-економічної сфери, як скарбниця, нормативних уявлень, зразків поведінки

1.3. Функції економічної культури

Засвоюючи особливості економічної культури, студент має зрозуміти, що вони відображаються на її *функціях*. Виходячи з концепції загальної культури як соціальної пам'яті суспільства, економічна культура виконує роль соціальної пам'яті суспільства у частині історії економічних відносин. Зрозуміло, що соціальний зміст і характер кожної функції буде різним для кожного історичного етапу.

Учені В.І. Добриніна, В.П. Зінченко [3] виділяють три основні функції культури:

- ✓ *Пізнавальну* (Пізнавальна функція полягає в тому, що культура дає цілісне уявлення про народ, країну, епоху. Культура є самопізнанням і самосвідомістю народів. Завдяки таким її складовим, як наука,

мистецтво, освіта, люди пізнають і усвідомлюють свої потреби й інтереси.)

- ✓ *Інформативну* (Інформативна функція культури полягає в тому, що за допомогою культури передаються знання і досвід попередніх поколінь наступним, здійснюється обмін знаннями і навичками).
- ✓ *Комунікативну* (Комунікативна функція означає, що культура не існує поза суспільством, вона формується через спілкування.)
- ✓ Б. Єрасов виділяє наступні функції культури:
- ✓ *виробництво* нових знань, норм, цінностей, значень;
- ✓ нагромадження, збереження, поширення (трансляція) знань, норм, цінностей і значень;
- ✓ *відтворення* духовного процесу через підтримку його спадкоємності;
- ✓ *комунікативна функція*, що забезпечує знакову взаємодію між суб'єктами діяльності, їх диференціацію і єдність;
- ✓ *соціалізація* суспільства через створення структури відносин опосередкованих культурними компонентами;
- ✓ *рекреативна*, як додаткова форма соціалізації, що діє у відведеній для неї сфері.

Вивчаючи цю тему, студенти мають особливу увагу приділити вивченню функцій та типів економічної культури.

Визначені функції культури дають підстави стверджувати, що культура особистості – це досягнення нею певної гармонії, що дає їй соціальну стійкість і продуктивний внесок у громадське життя і працю, а також особистісний психологічний комфорт.

Функції економічної культури:

Комунікативна функція – Забезпечує спадкоємність економічного досвіду, тим самим здійснюється зв'язок між поколіннями. Вона реалізує співробітництво всіх членів суспільства у вирішенні завдань економічної

безпеки й національного самозбереження, економічного прогресу та національного відродження.

Нормативно-регулятивна функція – Спрямована на забезпечення усталеності економічного життя шляхом систематизації економічної поведінки й можливості соціально-економічних суб'єктів конструктивно та своєчасно вирішувати економічні проблеми через структури економічних інститутів.

Інноваційна функція – Проявляється в здатності економічної культури до сприйняття нових елементів культурного досвіду, завдяки цьому утворюються нові форми господарювання, що забезпечують її саморозвиток та розвиток економічних інститутів при одночасному збереженні основних базових цінностей.

Інтеграційна функція здійснюється, з одного боку, через соціалізацію молодих поколінь, трансляцію їм укорінених в економічній культурі цінностей і зразків поведінки, з іншого – завдяки існуючим економічним цінностям, ідеалам, нормам, традиціям, звичкам економічна культура спричиняє певний консенсус у суспільстві, узгодженням із різними суб'єктами економічного процесу.

Функції економічної культури як соціальної пам'яті економіки:

- ✓ *Трансляційна* - передача з минулого в сучасне, ізсучасного в майбутнє соціальних цінностей, норм, потреб, переваг, мотивів поведінки.
- ✓ *Селекційна* - добір з успадкованих цінностей і норм тих, що необхідні (корисні) для вирішення завдань наступних етапів розвитку суспільства; вибракування морально застарілих норм та цінностей.
- ✓ *Інноваційна* - Оновлення соціальних цінностей і норм шляхом вироблення нових та залучення прогресивних з інших культур.

1. 4. Основні типи (моделі) економічної культури та їх ознаки.

Кожній економічній системі відповідає особлива базова модель економічної культури, яка в кожній конкретній країні проявляється в національних специфічних формах.

Відносно економічної системи економічні культури **функціональні** або **дисфункціональні**.

Виявлення різних моделей економічних культур дає змогу проаналізувати, чому однакові за своєю формою економічні інститути діють по-різному в різних країнах, або чому ті чи інші інститути є дієздатними в одних країнах і абсолютно неприйнятними для інших країн.

Ідеальні характеристики економічної культури капіталістичних країн розроблені російським соціологом Р. В. Ривкіною. До **основних складових економічної культури країн з розвинутою капіталістичною економікою** відносять:

- економічний раціоналізм;
- інноваційність;
- різноманітність моделей економічної поведінки;
- висока суб'єктність;
- орієнтація економічних суб'єктів на інституціональні цінності;
- висока культура партнерських трудових відносин;
- висока трудова мораль;
- загальнослухняність;
- політична нейтральність економічної культури.

При вивченні різних типів економічної культури звернути увагу на основні ознаки та особливості ринкової економічної культури та культури патерналізму. Виділяють наступні моделі ринкової економічної культури та її ознаки:

Економічний раціоналізм – здатність здійснювати економічні дії, які мають на меті економічну вигоду.

Інноваційність – здатність засвоювати і застосовувати нові моделі як у технології виробництва, так і в управлінні економікою.

Різноманітність моделей економічної поведінки – співіснування державних форм господарювання з приватними, великих корпорацій з дрібними підприємствами, розмаїття галузева структура економіки.

Висока суб'єктність – значний вплив “людського фактора” (власників підприємств, власників капіталу та ін.) на розвиток економіки.

Орієнтація економічних суб'єктів на інституціональні цінності – незалежно від національних та інших розбіжностей між країнами, у кожній із них діють політичні, моральні, релігійні та інші загальнонаціональні традиції та цінності, які обмежують вплив егоїстичних інтересів на економічну поведінку.

Висока культура партнерських трудових відносин – усталені засоби узгодження інтересів різних учасників трудових процесів – держави, роботодавців, профспілок, політичних партій, різного роду суспільних організацій; конструктивні форми взаємодії між зацікавленими суб'єктами трудових відносин і державою; існування правових форм контролю й корекції всієї системи партнерських відносин.

Висока трудова мораль – поширення та підтримка орієнтації суб'єктів економічних відносин на чесність, відповідальність, дисциплінованість, високу якість праці.

Законослухняність – додержання учасниками економічних процесів чинних правових норм.

Політична нейтральність економічної культури – це незалежність ринкової культури від політичних партій і груп, політична незаангажованість, яка обмежує до деякої міри вплив політики, політичних потрясінь на економічний розвиток.

Основні ознаки економічної культури патерналізму

Патерналізм (от лат. *paternus* — «отцовский, отеческий») — система отношений, при которой власти обеспечивают потребности граждан, а граждане в обмен на это позволяют властям диктовать модели своего поведения, как публичного, так и частного. Патернализм отражает узость перспективы, социальное объединение путём принятия единственного кодекса этики, ограничения интересов и форм опыта теми, которые уже установились как традиционные. Патернализм - система отношений, основанная на покровительстве, опеке и контроле старшими младших (подопечных), а также подчинении младших старшим.

Основними ознаками економічної культури патерналізму є система політичних відносин, принцип державного управління або політична практика, за якої одні політичні суб'єкти поводять себе до інших як «батько» до «дітей» в патріархальній сім'ї. Насамперед мається на увазі поведінка держави або її інститутів у ставленні до громадян, суспільства.

- ✓ У міжнародних відносинах це опіка з боку великих держав слабких країн, колоній, підпорядкованих територій.
- ✓ У трудових відносинах (окремих країн) — це система додаткових пільг, субсидій, виплат на підприємствах за рахунок підприємців з метою закріплення кадрів, підвищення ефективності виробництва.
- ✓ У відношеннях в межах країни — це принципи та практика державного управління, побудованого на основі контролю держави над людьми (аналогічно контролю батька над дітьми у патріархальній сім'ї)

Особливості пострадянської економічної культури

Вже звичним стало твердження про те, що Україні характерний перехідний період. З одного боку, здійснюється процес пристосування старих інститутів і структур до нових умов існування, з іншого — поступово застосовуються нові ідеї та підходи, утворюються нові інститути й механізми

ринкової економіки. У результаті виникають типові для транзитивного періоду суперечності між змістом і формою нових інститутів.

Економічна культура цього періоду теж має суперечливий перехідний характер. Вона вкорінена в багатовікову історію країни, увібрала і засвоїла суперечливий і трагічний досвід ХХ століття, її формування здійснюється в процесі модернізації сучасного суспільства, зламу старої тоталітарної системи централізованого управління економікою, упровадження ринкових моделей господарювання.

Феномен пострадянської економічної культури неможливо укласти в загальноприйнятій типологізації та класифікації, вона характеризується поєднанням декількох різнорідних шарів, елементів, які можна згрупувати в блоки.

Фрагментарність – виявляється в сполученні особливостей прояву елементів традиційно українських, радянських (цінностей патерналістської культури) і модерністських (цінностей капіталістичної культури, які запозичуються разом із західними ринковими інститутами).

Гетерогенність – існування багатьох класових, національних, регіональних, конфесіональних та інших субкультур.

Конфліктність – відсутність базового консенсусу в суспільстві щодо економічних цінностей, високий ступінь напруженості між соціально-класовими угрупованнями.

Амбівалентність – виявляється в одночасному підтриманні різних економічних цінностей.

1.5. Сучасна українська економічна культура

Сучасна українська економічна культура залежить від національних соціально-економічних архетипів, які розглядають як несвідомі культурні структури, ціннісні колективні уявлення народу, що сформувалися протягом тисячоліть. Сучасна економічна культура формувалася поступово в процесі

тривалого узгодження особистісних, групових та суспільних інтересів. Цей процес розвивався в основному стихійно, шляхом проб та помилок, залишаючи в своєму арсеналі лише найголовніші та найдієвіші моральні та економічні норми й принципи ділового спілкування. Вона є продуктом людської економічної життєдіяльності і пов'язана з позитивними моральними цінностями та культурним надбанням попередніх поколінь усього світу.

На характер української економічної культури також впливали основні цінності православної релігії. Так, наприклад, на відміну від протестантської традиції, православна обумовлює негативне ставлення до отримання і нагромадження доходів, переважання духовно-моральних мотивів життєвої поведінки й праці над матеріальними інтересами. Некористолюбний характер господарської культури православ'я обумовив низький ранг цінностей багатства, індивідуального успіху, лідерства. Православ'я обумовило існування бідності як типу культури. Бідність розглядається як умова життя, що духовно облагороджує. Таким чином, прагнення до нагромадження капіталу в українській економічній культурі не є самодостатнім началом.

Особливість ціннісної ідентифікації сучасної України полягає в тому, що вона *в цивілізаційному і культурному відношенні є і європейською, і євразійською державою*. Для українського суспільства характерне стійке та майже безконфліктне співіснування глибинних, але здебільшого пригнічених, рис “європейськості” і частково іманентних, частково набутих за останні десятиліття (нав'язаних комуністичним режимом) євразійських ознак.

Українська економічна культура виконує важливі функції визначення «правил гри» в економічному просторі держави – моральних цінностей, норм, традицій, що визначають цілі та політику суспільства в цілому. Мораль у цьому сенсі надає економіці поштовх рухатися у певному напрямі. Саме моральні норми та звичаї формують моделі та принципи спілкування з іншими людьми в економічному просторі. Головними ознаками економічної культури є: визнання ролі людського фактора; професіоналізм персоналу; рівень

мотивації до праці, творчої ініціативи, морально-етичної толерантності; рівень солідарності та партнерства, комунікабельності та демократичності у взаємовідносинах. Економічна культура виявляється у засобах соціально-економічного управління, що впливають на економічну поведінку суб'єктів економічної діяльності. Вона відіграє важливу роль стабілізації та ціннісно-нормативного впорядкування економічної життєдіяльності суспільства, впливаючи на інші сфери суспільства та на прогресивний розвиток в цілому.

2.2.2. Семінарське заняття № 2. Тема: Структурний аналіз економічної культури

План

2.1. Мотиваційний, когнітивний, технологічний, комунікативний та інтелектуальний компоненти економічної культури.

2.2. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціально-економічної діяльності.

2.3. Економічне мислення: поняття, види, критерії рівня сформованості.

2.4. Економічна діяльність – важливий чинник розвитку суб'єкта діяльності, задоволення його потреби та розвитку здібностей.

Рекомендована література:

Базова: [3,4,5]

Допоміжна: [4,5,13,15, 18,19,20,31]

Інформаційні ресурси: [4, 6,7,8]

Мета: *Засвоєння основних структурних компонентів економічної культури, особливостей економічної свідомості, визначення основних видів мислення та рівнів її сформованості, визначити економічну діяльність як чинник розвитку особистості.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Самостійне опрацювання літератури. Засвоєння категоріального апарату.
2. Розробити блок-схему структурних компонентів економічної культури
3. Проаналізувати основні види економічного мислення та рівні його сформованості

2.1. Мотиваційний, когнітивний, технологічний, комунікативний та інтелектуальний компоненти економічної культури.

На основі теоретичних положень і результатів дослідно-експериментальної роботи конкретизовано сутність і зміст економічної

культури студентів економічних спеціальностей як інтегративне особистісне новоутворення, яке складається з професійних та індивідуально-особистісних якостей та властивостей фахівця, що забезпечує ефективну професійну діяльність в економічній сфері.

В ході дослідження економічної культури фахівців економічної сфери діяльності розроблено структуру економічної культури особистості, яка складається з мотиваційного, когнітивного, технологічного, комунікативного та інтелектуального компонентів, які містять певні якості та властивості особистості:

- **когнітивний компонент** як базовий елемент економічної культури включає спеціальні економічні знання (економічних законів і закономірностей розвитку ринкової економіки, особливостей ринкових відносин; компетентність у питаннях економічних змін, які відбуваються в країні та розуміння економічних явищ та їх взаємозв'язок) та економічні цінності (товарно-грошові відносини, власність, що визначає стан як окремої людини, так і держави у світі, морально-етичні цінності професійної діяльності тощо);
- **технологічний компонент** – характеризує наявність основних умінь та навичок економічної діяльності (уміння здійснювати комплексний аналіз діяльності підприємства, збору, обробки та систематизації економічних даних, виконувати економічні розрахунки для визначення ефективності діяльності економічних суб'єктів). Технологічний компонент сприяє формуванню економічної поведінки (активна участь у економічній діяльності, уміння раціонально організувати свою діяльність, пошук оптимального вирішення проблем тощо).
- **мотиваційний компонент** – спонукає до професійної діяльності, спрямований на задоволення потреб особистості щодо формування економічної культури. Зокрема слід виділити навчальні мотиви, як систему ставлень до різних аспектів навчального процесу і визначається

економічною спрямованістю особистості та включає різні сторони економічних потреб, інтересів, соціальних установок. Ці мотиви виступають як спосіб активізації пізнавальної діяльності студентів в процесі професійної підготовки, формують вольові якості, творчо-пошукові прояви та поведінкову форму ставлення до економічної культури як до цінності.

- **комунікативний компонент** характеризує здатність студентів до встановлення взаємозв'язку між суб'єктами діяльності та включає в себе вміння спілкуватися, чітко висловлювати свої думки, слухати, доводити, аргументувати, брати участь у ділових зустрічах, виступати з доповідями, звітами тощо. В основі комунікативного компоненту – комунікативність як соціально-психологічна якість особистості.
- **інтелектуальний компонент** – економічне мислення та економічна свідомість (це процес опосередкованого та узагальненого відображення економічних явищ та економічних процесів з їх істотними властивостями та зв'язками; здатність до економічного аналізу, прийняття економічних цінностей та їхнє співвіднесення із загальнолюдським, критичне ставлення до дійсності тощо). Для розв'язання професійних завдань в умовах ринкового господарства важливе значення має розвиток у майбутніх фахівців продуктивного економічного мислення, в якому повною мірою виявляються інтелектуальні здібності особистості, її творчі можливості.

Таким чином економічна культура розглядається нами як **системне утворення, яке включає професійні знання, вміння, навички, спеціальні інтелектуальні здібності і якості, моральні принципи та ціннісні норми особистості, які необхідні для професійної адаптації у сучасному економічному середовищі.**

Розглядаючи економічну культуру як основу та регулятивний фактор діяльності майбутнього спеціаліста, можна зробити висновки, що слід

враховувати широкий діапазон сфери соціальної діяльності особистості в її професійному, соціально-політичному та соціально-культурному напрямах. У зв'язку з цим структуру економічної культури як складного утворення необхідно доповнити *морально-етичними та психологічними складовими* із професійною спрямованістю.

Такий рівень економічної культури забезпечить молодому спеціалісту продуктивну професійну діяльність, що відповідатиме суті економічної стратегії України.

2.2. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціально-економічної діяльності.

Кожна людина завдяки свідомості організує своє життя в часі, в просторі, враховує в своїй діяльності причинні зв'язки тощо. Свідомість потрібна людині не тільки для організації та підтримання природного існування. Вона духовно укорінює людину в життя.

Особливою формою суспільної свідомості є економічна свідомість. У ній відображені економічні знання, теорії, оцінки соціально-економічної діяльності й суспільні потреби.

Економічна свідомість являє собою сукупність економічних знань, ідей, поглядів суб'єктів господарювання, що безпосередньо відображають економічну дійсність і виражають своє відношення до різних явищ економічного життя суспільства в конкретний історичний момент часу.

Економічна свідомість – результати сприйняття суб'єктом тієї частини оточуючої дійсності, яка пов'язана з економікою, а також його свідомі дії та стани, нею обумовлені. Економічна свідомість піддає дійсність емоційній оцінці, забезпечує економічну діяльність – у попередньому проектуванні дій та передбаченні їх наслідків, контролюванні економічної поведінки і керуванні нею, у здатності особи давати собі раду в оточуючому матеріальному світі, у власному економічному житті. Отже, економічна

свідомість – не просто образ економічної дійсності, а особлива форма психічної діяльності, орієнтована на відображення і перетворення економічної дійсності. Економічна свідомість особистості формується на основі життєвих переживань, нагромадженого досвіду та подолання труднощів. Економічна свідомість тісно пов'язана з економічною поведінкою, виступаючи у якості раціональної основи її суб'єктивних механізмів. Вона пов'язана також з економічною системою, являє собою її суб'єктивний фундамент, так би мовити, "особистісну основу".

Традиційно виділяють основні форми економічна свідомість – *масову, групову та індивідуальну*.

У *першому вимірі* економічна свідомість визначається як масова свідомість суспільства (або його частини) стосовно економічних питань, що мають важливе для багатьох значення та далекосяжні економічні наслідки. Масова економічна свідомість розглядається як особлива підсистема, що характеризується специфічними механізмами детермінації та, відповідно, відносною автономією. Вона визначається трьома групами факторів.

- ✓ По-перше, це рівень сподівань людей та оцінка ними своїх можливостей впливу на економічну систему.
- ✓ По-друге, це соціально-економічні цінності великих груп людей, що складають основу їх економічного вибору (наприклад, стабільність, рівність, всезагальність, корисність, економічна та соціальна справедливість).
- ✓ По-третє, це швидкозмінні думки та настрої, пов'язані з оцінками існуючого економічного становища в країні, регіоні та на окремому підприємстві. Масова економічна свідомість обумовлює найтиповіші масові варіанти економічної поведінки.

У *другому вимірі* економічна свідомість розглядається як групова, тобто як узагальнена свідомість краще організованих конкретних груп людей, наприклад, соціальних класів, певних прошарків населення. Групова

економічна свідомість розглядається як сукупність думок та уявлень, які визначають основний зміст та напрям економічної активності цієї групи.

У *третьому вимірі* економічна свідомість розглядається як особлива якість окремої особистості, здатної певним чином сприймати економічну ситуацію, більш або менш точно її оцінювати та відносно цілеспрямовано діяти.

До структурних компонентів економічна свідомість належать:

- **економічні емоції та почуття**, що виникають при переживанні людиною економічних процесів, які можна поділити на: праксичні емоції (задоволення результатами та процесом праці); гностичні (пов'язані з пізнанням); глоричні (бажання визнання та пошани); пугнічні (бажання подолати страх, небезпеку, відчутти азарт, ризик); альтруїстичні або егоїстичні при обміні та споживанні;
- **перцептивна сфера економічної поведінки** (сприйняття грошей та заощаджень; ставлення до товарів, послуг; несвідома перцепція у рамках маркетингової галузі економічної психології – психологія споживача, реклами, методи продажу);
- **економічні уявлення та економічне мислення**. Економічні уявлення – це уявлення про те, як функціонує економіка, як створюється суб'єктивний економічний образ: здатність людини або соціальної групи відображати, розуміти економічні явища, пізнавати їх сутність, засвоювати та зі- ставляти економічні поняття, категорії, теорії з вимогами економічних законів, з об'єктивною реальністю та на основі цього будувати власну економічну діяльність.

У структурі економічної свідомості треба насамперед виділити такий елемент, як **економічні знання**, на основі яких відбувається практична діяльність. У цьому випадку економічна свідомість грає активну й відносно самостійну роль. Економічна свідомість не обмежується відображенням соціально-економічного буття, містить у собі відношення до нього, оцінки

економічної діяльності й виступає важливим фактором поведінки різних соціальних груп.

Одним із найважливіших актів економічної свідомості є економічне мислення, яке відтворює економічне життя у властиво специфічних економічних поняттях, категоріях і законах, у певній історичній і логічній послідовності, співвідносить їх з економічною дійсністю.

2.3. Економічне мислення: поняття, види, критерії рівня сформованості.

Мислення - один із найважливіших актів свідомості, який полягає в оперуванні абстрактними поняттями (наприклад, розв'язування математичної, економічної задачі). Його нерідко ототожнюють із свідомістю, однак свідомість не зводиться до мислення. «Я хочу», «Я люблю» – це також акти свідомості, але вони не є актами мислення. Саме мислення поділяють на розсудкове і розумне. Якщо, свідомість – певний рівень розвитку психіки, мислення – один із видів актів свідомості.

Економічне мислення – це пізнання сутності економічних процесів, виявлення їхніх закономірностей за допомогою розумових операцій (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення) і реалізація економічних знань, умінь і якостей особистості в економічній діяльності й поведінці у цілісному економічному процесі.

Економічне мислення виступає як процес осмислення суб'єктом реальних господарських ситуацій, що підвищують ефективність трудової діяльності, які визначають економічну поведінку людини і стиль господарської діяльності.

Традиційно економічне мислення містить у собі погляди й уявлення, породжені практичним досвідом людей, їхньою участю в економічній діяльності тими зв'язками, у які вони вступають у повсякденному житті.

Економічне мислення – це система поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення, воно є структурним елементом людського мислення взагалі. Визначальним фактором змісту економічного мислення є характер існуючих відносин власності, місце людини у суспільному розподілі праці, рівень її освіти.

Найважливішими елементами економічного мислення є:

- уміння знаходити оптимальні рішення для зростання економічної ефективності окремого підприємства, галузі та народного господарства; оволодіння найновішими методами технологічних, проектно-конструкторських розробок;
- техніко-технологічна культура;
- орієнтування на раціональне використання економічних і природних ресурсів.

Правильне економічне мислення забезпечує раціональне управління діями людини на робочому місці, у масштабі підприємства. Економічне мислення – це складова суб'єктивного характеру, воно є процесом відтворення людською свідомістю, у визначеній логічній послідовності економічних взаємин із відповідними їм економічними законами, це процес осмислення і переосмислення, засвоєння людьми нагромаджених суспільством економічних знань. Економічне мислення при цьому можна розуміти як наслідок відтворення суб'єктами господарювання економічних умов життя у вигляді економічних ідей, поглядів, теорій, концепцій, що визначають суспільну стратифікацію і виражають своє ставлення до економічної діяльності у кожний конкретний історичний момент.

Економічне мислення виникає в процесі безупинної взаємодії об'єктів і суб'єктів економічного життя, а економічна дійсність – органічне переплетіння взаємодії системи об'єктів і системи суб'єктів. Економічне мислення – це процес пізнання дійсності. Мислення в дії – сам процес

пізнання, тож економічне пізнання – це процес відтворення економічних знань за допомогою й у процесі економічного мислення. Відповідно до цього змістовою гранню економічного мислення є рух у ньому економічних знань у вигляді економічних категорій, понять, узагальнень тощо, тобто економічне знання – основна форма існування економічного пізнання.

Економічне мислення опосередковане багатьма суспільними факторами. Воно формується під безпосереднім впливом (і в той же час усвідомленням) цілої системи елементів економічної структури суспільства.

По-перше, на ступені зрілості економічне мислення позначається безпосередньо наявна система економічних законів з відповідним механізмом дії і використання. Саме система економічних законів з їхнім об'єктивним характером і суб'єктивним механізмом прояву виступає тією глибинною основою, що визначає економічне мислення. Чим повніші знання про економічні закони, у їхній складній суперечливій взаємодії, співвідношенні, тим повноціннішим є економічне мислення. У цьому й полягає діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного в економічному житті.

По-друге, економічне мислення опосередковане всією системою економічних взаємин, що виступає свого роду наступним рівнем усвідомлення економічних процесів і явищ. Єдність теоретичного й емпіричного рівнів Е. м. визначається взаємозалежним рухом конкретного й абстрактного в пізнанні, зумовленим взаємозв'язком суб'єкта з об'єктом пізнання. Е. м., будучи «продуктом» взаємодії суб'єкта й об'єкта, діалектично пов'язане з механізмом господарювання. Воно виступає стосовно останнього і як передумова, і як умова, і як результат його функціонування й удосконалення. З цього погляду Економічне мислення являє собою не тільки засіб пізнання економічної дійсності, а й засіб її перетворення. Саме на основі пізнання економічної структури, органічною частиною якої виступає механізм господарювання, формуються такі фактори перетворюючої діяльності суб'єкта: мотивація до дії, рішення діяти, настанова як внутрішня мобілізація, готовність до дії, дія,

реалізація настанови, задоволення потреби, досягнення мети. Тут, зрозуміло, ідеться про властивості, що визначають економічну поведінку, під якою варто розуміти систему логічних і послідовних заходів впливу суб'єкта на економіку з метою її зміни. Взаємозв'язок економічного мислення й економічної поведінки вивчається теорією економічної поведінки – праксеологією (загальна теорія людської діяльності). Вибір моделі економічної поведінки визначається умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури; соціальним оточенням; економічним досвідом, індивідуальними нахилами й симпатіями тощо. Величезний вплив на економічну поведінку мають економічні інстинкти, внутрішньо притаманні людині (контрольовані і неконтрольовані суспільством). Виокремлюють кілька груп таких інстинктів: інстинкти "індивідуалізму" (заощадження, продовження роду); інстинкти "розвитку" (волі, творчості тощо); інстинкти "соціальності" (справедливості, співчуття тощо).

Таким чином, можна окреслити основні характеристики економічного мислення:

- економічне мислення відтворює в теоретичній формі різні явища й процеси економічної дійсності;
- зміст економічного мислення визначається предметністю, на яку воно спрямоване;
- економічне мислення орієнтоване на вирішення економічним суб'єктом конкретних господарських ситуацій.

Сьогодні зміст економічної підготовки має передбачати не тільки розвиток відповідного рівня економічної освіченості, а й **економічного мислення**. Необхідність формування професійного мислення зумовлена законами, принципами і особливостями функціонування економіки, високою значущістю людського фактору в управлінні соціально-політичними, економічними та соціально-психологічними процесами на підприємствах.

Економічне мислення, за думкою В. Ковальчук, є універсальною психічною здатністю фахівця економічного профілю до опосередкованого, абстрактного, раціонального й узагальненого пізнання явищ економічної дійсності її суті та наявних між ними зв'язків, до ефективного розв'язання різноманітних економічних проблем, в основі якої лежать комплекс розумових операцій.

Основу економічного мислення складають риси, які є проявом морально-етичних, загальнолюдських цінностей, а саме: чесність, відповідальність, ініціативність, самостійність, висока дисциплінованість, підприємливість, реалістичність та критичність, гнучкість, творчість та господарність, впевненість у завтрашньому дні та інші.

2.4. Економічна діяльність – важливий чинник розвитку суб'єкта діяльності, задоволення його потреби та розвитку здібностей.

Економічна діяльність – специфічний спосіб ставлення людини до навколишнього світу, спрямований на його перетворення; форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони утворюють активні соціально-економічні зв'язки і відносини для розвитку і задоволення життєво необхідних потреб.

Економічна діяльність відбиває форми і прояви людської діяльності, детерміновані економічними потребами, виступає як важливий чинник розвитку самого суб'єкта діяльності, задовольняє його потреби, розвиває його здібності як суспільного ества.

Економічна діяльність спрямована на виробництво матеріальних та духовних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), форм суспільних зв'язків, перетворення економічних умов життя і соціальних відносин, а також формують свою особистість. Вона здійснюється різними економічними суб'єктами у різних сферах матеріального і нематеріального виробництва.

Слід зауважити, що економічна діяльність тісно пов'язана з історичними процесами розвитку суспільства.

Таким чином, в основі економічної діяльності як процесу – *мета*, яка полягає у створенні благ та розвитку особистості, засобів виробництва, а також результат (економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг).

2.2.3. Семінарське заняття № 3. Тема: Критерії сформованості економічної культури спеціаліста.

План

3.1. Методологічне обґрунтування критеріїв економічної культури.

3.2. Показники та ознаки економічної культури: мотиваційний, змістовий, практично-орієнтовний.

3.3. Рівні сформованості економічної культури: репродуктивний; конструктивний; творчо-евристичний.

3.4. Діагностика економічної культури фахівця.

Рекомендована література:

Базова: [4,7]

Допоміжна: [4,5, 8,12,14, 22,23]

Інформаційні ресурси: [2,4,6]

Мета: *визначення та засвоєння критеріїв економічної культури; ознайомлення з особливостями репродуктивного, конструктивного, творчо-евристичного рівнів сформованості економічної культури.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Охарактеризувати основні критерії та показники економічної культури.

2. Проаналізувати власний рівень сформованості економічної культури.

3.1. Методологічне обґрунтування критеріїв економічної культури.

Ефективність формування економічної культури студентів економічних спеціальностей потребує визначення певних критеріїв. В основу покладено три показника:

– *мотиваційно-ціннісний* (прагнення до вдосконалення професійної компетентності, набуття економічних умінь і навичок);

– *інформаційно-пізнавальний* (володіння основними поняттями і принципами макроекономічного та мікроекономічного аналізу, орієнтування у змісті основних економічних проблем, розуміння економічних явищ та їхнього взаємозв'язку);

– *операційно-діловий* (володіння способами діяльності в умовах ринкової економіки, уміння оцінювати свою поведінку, уміння самостійно приймати рішення).

Реалізація цих компонентів передбачає необхідність визначення рівня сформованості економічної культури студентів. В зв'язку з цим виникає потреба визначити критерії і показники оцінки її сформованості.

У процесі визначення критеріїв і показників економічної культури треба враховувати усвідомлення студентами ціннісних орієнтацій економічної діяльності як основи розвитку суспільства та особистості, комплекс ціннісних орієнтацій, що визначають значення і сенс економічних знань, умінь та навичок у навчальній та професійній діяльності; знання економічних законів, явищ, понять, основних принципів функціонування ринкової економіки та уміння використовувати їх у практичній діяльності. Система мотивів стимулює поведінкове ставлення до навчальної та економічної діяльності; забезпечує проектування життєвих прагнень студентів у відповідності до загальнолюдських та економічних цінностей, прийняття рішень у нестандартних ситуаціях та участь у науковій роботі; сприяє розвитку індивідуально-психологічні якості особистості.

В основу моделі економічної культури спеціаліста покладений компетентнісний підхід.

Компетентність особистості розглядається як сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів виконання діяльності, досвіду практичного використання знань, умінь та навичок, характеристик мислення, які забезпечують здатність приймати ефективні рішення, діяти раціонально та інше).

Компетентність особистості спеціаліста проявляється в професійній діяльності та професійному спілкуванні. Професійна компетентність фахівців розуміється як сукупність спеціальних знань, набутих ними, у поєднанні з уміннями і навичками, їх застосування при виконанні професійних функцій. Знання виступають лише необхідним базисом, який може бути використаний за наявності у фахівця певних особистих якостей, які розкривають мотиваційну, інтелектуальну, емоційну, волюву та інші його сторони. Професійна компетентність відповідно включає здібності, що необхідні для здійснення діяльності та спілкування. Конкретний вибір вказаних показників визначається сутністю професійної діяльності, її змістом.

Складовими успіху “економічної” людини становлять професійна, комунікативна та психологічна компетентності.

Професійна компетентність забезпечує особливу динаміку у сприйнятті та використанні отриманої інформації, прийняття на її підставі ефективних рішень.

Комунікативна компетентність, як інтегративна властивість особистості, дозволяє швидко та легко зорієнтуватися та адаптуватися в сфері міжособистісних стосунків, професійної взаємодії з партнерами, налагодженні ділових стосунків.

Психологічна компетентність передбачає здатність людини розуміти самого себе та інших людей, розуміння мотивів, цілей, потреб та інтересів партнерів по взаємодії, вміння встановити контакт із співрозмовником, викликати довіру, переконувати, керувати своїм емоційним станом.

Особливе значення в професійній підготовці надається формуванню професійних компетенцій, до яких відносяться:

- розуміння основних економічних явищ та закономірність їх розвитку як на рівні підприємства так і суспільства в цілому,
- усвідомлення сутності господарських операцій, теорії і принципів побудови бухгалтерського обліку;

- розуміння механізмів функціонування сфери фінансів, грошового обігу та кредитних відносин;
- знання загальних особливостей формування регіональних економічних відносин;
- уміння аналізувати, спів ставляти альтернативні варіанти розвитку підприємств;
- прогнозувати можливі наслідки впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на основі всебічного аналізу економічних процесів;
- професійна культура ділового спілкування, навички роботи в команді, готовність до партнерства та взаємодії; здатність використовувати професійно-профільовані знання, уміння і навички в галузі економіки і підприємництва.

1.3. Рівні сформованості економічної культури: репродуктивний, конструктивний, творчо-евристичний.

Критерії, показники і рівні сформованості економічної культури студентів узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії, показники і рівні сформованості економічної культури студентів

Критерії	Показники та їх ознаки
<i>Розуміння цілей, завдань професійної економічної діяльності</i>	<p>Мотиваційний</p> <ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення мети та соціального значення професійної діяльності; – ставлення та задоволеність вибором економічної спеціальності
<i>Теоретична професійна підготовка</i>	<p>Змістовий</p> <ul style="list-style-type: none"> – сформованість соціально-гуманітарних знань; – сформованість знань з дисциплін професійного спрямування; – уміння застосовувати набуті знання для вирішення професійних завдань у різних конкретних ситуаціях

<i>Практична готовність майбутнього фахівця до професійної діяльності</i>	<i>Практично-орієнтовний</i> – ступінь оволодіння практичними вміннями та навичками; – ступінь ділової активності у сфері навчальної та професійної діяльності
<i>Сформованість професійних якостей</i>	<i>Професійно-орієнтований</i> – ступінь розвитку професійної комунікативності; – ступінь розвитку морально-етичних якостей на розумовому та поведінковому рівні; – нестандартність економічного мислення у прийнятті управлінських рішень; – відповідальність.
<i>Рівні</i>	– репродуктивний; – конструктивний; – творчо-евристичний

Рівні сформованості економічної культури студентів мають наступні якісні характеристики:

– ***репродуктивний (низький) рівень*** характерний для студентів, які володіють знаннями на рівні уявлення, поверхово орієнтуються у змісті основних економічних проблем, недостатньо чітко усвідомлюють сутність економічних понять, необхідних для розуміння економічних процесів і явищ та ефективного виконання професійно-економічної діяльності. Такий рівень не дає можливості висловлювати компетентні судження стосовно існуючих актуальних економічних проблем та шляхів їх розв’язання. Студенти не завжди усвідомлюють важливе значення економічної культури в контексті професійної підготовки й не прагнуть до її підвищення.

– ***конструктивний (середній) рівень*** – студенти володіють знаннями на рівні можливості вибору з кількох альтернативних варіантів. Вони здатні виконувати типові економічні завдання за алгоритмом та заданою послідовністю, виправляти допущені неточності, приймати рішення на основі аналізу поточної економічної інформації, виконувати практичні завдання за зразком (інструкцією). Здебільшого усвідомлюють важливість формування

економічної культури та оцінюють свою поведінку з погляду її економічної ефективності. Пізнавальний інтерес в системі професійної підготовки носить циклічний характер, в окремих випадках, в разі зацікавленості, проявляють активність. Мотиви навчально-пізнавальної діяльності як передумови формування економічної культури носять прагматичний характер.

– *творчо-евристичний рівень* – це системні ґрунтовні знання, наповнені особистісно-значущим змістом. Студенти демонструють критично-аналітичний рівень мислення, що дозволяє усвідомлювати економічні явища та процеси, формувати власну аргументовану позицію, самостійно порушувати і вирішувати актуальні економічні проблеми, аналізувати та систематизувати наукові знання, вирішувати економічні завдання нестандартними методами і способами, прогнозувати та передбачувати результати власних рішень та дій. Цій категорії студентів властивий високий рівень організації розумової праці і сформованості евристичного економічного мислення. Вони добре усвідомлюють значущість економічної культури для майбутньої діяльності фахівця, проявляють об'єктивність в оцінці її рівня і прагнуть вдосконалення професійної компетентності. Студенти активні в особистісному самовизначенні та самореалізації як в навчальній діяльності, так і в професійній економічній сфері. Вони проявляють високу сформовану позитивну мотивацію, яка спрямована на впровадження економічних цінностей і якостей у різних сферах життєдіяльності.

2.2.4. Семінарське заняття № 4. Тема: Формування економічної культури фахівця економічної сфери в умовах економічної освіти

План

4.1. Концепція формування економічної культури майбутніх економістів в контексті вищої економічної освіти.

4.2. Основні принципи формування економічної культури в умовах економічної освіти.

4.3. Ціннісні орієнтири економічної освіти.

4.4. Становлення та розвиток економічної культури в умовах освітньо-професійного середовища.

Рекомендована література:

Базова: [4,5,7]

Допоміжна: [9,10,11,17,24, 28,31]

Інформаційні ресурси: [1, 3,4,6,7]

Мета: *ознайомитися з основними положеннями Концепції розвитку економічної освіти; засвоїти основні принципи та ціннісні орієнтири вищої економічної освіти; усвідомити роль освітньо-професійного середовища у формуванні економічної культури майбутніх фахівців фінансово-кредитної сфери.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Проаналізувати концептуальні положення розвитку системи вищої освіти.
2. Зробити аналіз наукових статей і розкрити актуальні проблеми удосконалення системи вищої економічної освіти.
3. Обґрунтувати структурні складові освітньо-професійного середовища.

4.1. Концепція формування економічної культури майбутніх економістів в контексті вищої економічної освіти.

Основу концепції системи професійної підготовки спеціаліста до організації соціально-економічної діяльності складає положення, що її сутнісним виразом є професійне соціально-педагогічне середовище, яке розглядається нами як цілісне інтегративне утворення взаємопов'язаних сфер впливу (інформаційного, комунікативного, емоційно-почуттєвого, процесуального) з направленістю їх енергетичних ресурсів на особистість. В

процесі взаємодії вони обумовлюють розвиток особистості на основі уявлень про всю сукупність її життєдіяльності, професійної праці і спілкування. При цьому зазначені сфери впливу стають дійовим фактором професійного становлення та особистісного розвитку. Доцільність використання поняття «освітньо-професійне середовище» в якості універсальної категорії виходить із самої суті «соціального середовища», часткою якої воно виступає. При цьому останнє досліджується в психології і педагогіці як суб'єктивно пережита людиною об'єктивна реальність, яка спрямована на формування її як особистості.

Соціальне середовище людини виступає як своєрідний показник інтеріоризації нею культури (оволодіння засобами діяльності та спілкування), показник її соціального розвитку, укладу життя та міри участі в суспільному житті.

Курси «Соціальна відповідальність» та «Економічна культура та професійна етика», які є необхідною складовою професійної та практичної підготовки спрямовані на засвоєння етичних принципів професійної діяльності, а також основних нормативно-кодифікаційних документів, що визначають вимоги до економічної праці. Так, курс «Економічна культура та професійна етика» дає можливість досягнути етичний вимір економіки в цілому, професійних колективів підприємств та інших економічних інституцій суспільства, а також кожного окремого працівника з точки зору професійної моральності його діяльності. В рамках дисциплін формується світоглядна позиція фахівця в контексті соціальної відповідальності перед суспільством, трудовим колективом, а також етичне ставлення до справи та засобів досягнення мети, до людей і до себе, до світу та духовних цінностей.

4.2. Основні принципи формування економічної культури в умовах економічної освіти

Формування економічної культури майбутнього фахівця базується на принципах, які покладені в основу системи економічної освіти:

- ✓ Принцип єдності навчальної та наукової роботи. Особливість методів навчання при вивченні дисципліни полягає у тому, що вони наближені до методів науки.
- ✓ Принцип ступневості змісту предметного пізнання реалізується на основі співвідношення “загальне - особливе - часткове”.
- ✓ Принцип диференціації та індивідуалізації в організації навчального процесу (з урахуванням схильностей, індивідуальних особливостей майбутнього фахівця, його професійних та життєвих орієнтацій (диспозицій особистості). Так, індивідуальне консультування передбачає вибір оптимальних шляхів і методів досягнення поставленої мети відповідно до індивідуальних особливостей кожного студента.
- ✓ Принцип проблемності та віддзеркалення реальностей соціального середовища, зокрема у професійній сфері.
- ✓ Принцип варіативності орієнтує кожного магістра на розроблення власних проектів, програм і стратегій професійної діяльності.
- ✓ Принцип систематичного та послідовного співвіднесення педагогічної теорії із професійною діяльністю відкриває можливості та спонукає студентів до дослідження реальних економічних процесів.
- ✓ Принцип діалогової взаємодії основних суб’єктів системи професійної підготовки; використання варіативних засобів їх співробітництва, демократизація відносин педагога і студента, впровадження у практику вищого навчального закладу ідей педагогіки співробітництва.
- ✓ Принцип випереджального характеру системи професійної підготовки у формуванні готовності фахівців до вирішення соціально-економічних проблем (тобто «підготовка на перспективу»). Специфіка вищої професійної освіти має проявлятися не тільки в тому, щоб відображувати, а й у тому, щоб випереджувати соціально-економічний і духовний розвиток суспільства. Така освіта здатна підготувати молодь до сприйняття нових ідей і суспільних відносин.

- ✓ Принцип встановлення взаємозв'язку та співвідношення змістовної та процесуальної сторін системи професійної підготовки на основі специфіки та особливостей практичної діяльності.
- ✓ Принцип інтеграції та міждисциплінарних зв'язків, що забезпечує інтенсивно-фундаментальне навчання і сприяє усвідомленню пріоритету економіки як дієвого фактора суспільного розвитку.

4.3. Ціннісні орієнтири економічної освіти

Цінності – це те, що особливо важливо для людини. Їх усвідомлення та реалізація дають їй можливість сформуватись як особистість, відчувати задоволення від праці. Цінності є джерелом мотивації діяльності, у тому числі освітньої. Вони багато в чому визначають дії студентів у процесі навчання, їх поведінку в освітньому середовищі, прагнення в процесі здобуття знань, а отже, і досягнення кінцевого результату освітньої діяльності – здобуття вищої освіти.

Невід'ємною складовою сучасної системи економічної освіти є формування ціннісних орієнтацій особистості. Ціннісні орієнтири виступають підґрунтям життєвого вибору та успішної самореалізації особистості. Цінності є інтегративним утворенням і складають основу пізнавальних систем, процесів суспільного життя, світогляду людини.

Ціннісні орієнтації – це елементи мотиваційної структури особистості, на підставі яких відбувається вибір тих чи інших цілей або мотивів конкретної діяльності. Це система соціальних установок, які регулюють поведінку людини у суспільстві, зокрема у сфері професійної діяльності. Вони складають основу діяльності людини та визначають генеральну лінію поведінки особистості.

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими особистістю цінностями й нормами соціуму, регулювати поведінку в складних життєвих ситуаціях.

При вивченні дисципліни студент має усвідомити ціннісні орієнтири економічної освіти, до переліку яких слід віднести:

- розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізація;
- виховання самостійності наукового економічного мислення,
- формування економічного світогляду,
- формування впевненості у власних силах;
- розвиток здібностей до самореалізації, самоосвіти, саморозвитку особистості.

Процес формування системи ціннісних орієнтацій особистості відбувається шляхом проектування цілісного освітньо-професійного середовища і стимулюється засвоєнням і перетворенням досвіду минулих поколінь, розширенням сфери спілкування, зіткненням з різноманітними етичними нормами поведінки, поглядів, ідеалів.

4.4. Становлення та розвиток економічної культури в умовах освітньо-професійного середовища

Важливим фактором соціалізації молодшої людини, її розвитку, самореалізації, вивченню її здібностей і обдарувань, є соціальне середовище на макро- та мікрорівнях. Інтенсифікація позитивного впливу цього середовища залежить від інтеграції зусиль всіх соціальних інститутів суспільства (зокрема ЗВО, а також різних структурних підрозділів сфери економіки).

Особливості даного середовища його властивості значною мірою визначають характер функціонування і розвитку системи професійної підготовки, формування економічної культури. *Освітньо-професійне середовище – це, перш за все, сукупність смислових, організаційних та змістовних факторів, завдяки яким стає можливим процес свідомого власного індивідуального досвіду.*

При цьому соціально-економічне середовище із розвиненою системою соціальних інститутів (банки, кредитні спілки, інвестиційні фонди, страхові компанії, розгалужена мережа підприємств) розглядається нами як необхідний компонент соціального відтворення людини. Звідси, *освітньо-професійне середовище* як система певних впливів, з якими особистість студента взаємодіє в процесі навчання, виховання, спілкування, самовиховання, визначає ступінь її розвитку через переживання цього середовища. Слід зазначити, що суб'єктом, ціллю і результатом системи професійної підготовки спеціаліста для сфери економіки є особистість в її органічній єдності індивідуально-психічного та соціального аспектів, яка виступає у вигляді «відритої системи, що постійно змінюється». Ідентифікації професійного середовища із моделлю професійної діяльності спеціаліста є передумовою для самоактуалізації особистості в соціумі, і створює сприятливі умови формування професійної готовності в цілому. При цьому забезпечується «відкритість» системи професійної підготовки і демократизації вищої школи. Вихідними орієнтирами системи професійної підготовки визначені два основних підходи у ставленні до особистості

Перший підхід передбачає ставлення до неї як до цінності, з визнанням та оцінкою її особистісної гідності. В цьому випадку необхідним є «наближення» всієї системи до особистості, надання їй гуманістичної спрямованості на допомогу молодій людині “стати тим, ким вона здатна стати” (А. Маслоу), на створення сприятливих умов її гармонійного розвитку, самоактуалізації на засадах індивідуальних диспозицій особистості.

Сутність іншого підходу полягає в ставленні до особистості як до майбутнього фахівця, який вступає у взаємодію з професійною системою на змістовному та функціонально-діяльнісному рівнях у всій сукупності зв'язків. Такий підхід потребує формування готовності до професійно-практичної діяльності.

Дані підходи не протиставлені один одному, а в своїй основі передбачають опору на інтегративну концепцію людини, яка орієнтує на встановлення міждисциплінарних зв'язків в системі професійної підготовки, і перш за все в структурі людинознавчих дисциплін. Це дозволяє в ході навчально-виховного процесу розглянути і простежити повний спектр міжособистісних стосунків, життєдіяльності особистості, її взаємозв'язок із соціально-економічною сферою, з урахування ціннісних орієнтацій як частки оточуючого соціального простору.

Інформаційна база професійної системи, яка визначає її змістовну палітру, обумовлена специфікою та особливостями різних видів діяльності випускника вузу, зокрема професійної діяльності, комплексом їх соціально-економічних та соціально-культурних завдань, формування економічної свідомості та економічного мислення студентів, їх вчинків та способів поведінки у суспільстві. В філософії формування особистості визначається як відтворення соціального досвіду в індивіді, як переведення культури людства в індивідуальну форму існування. Гадаємо, що даний підхід є корисним і для педагогіки. Воно вказує на те, що сутність формування особистості полягає зовсім не в так званому педагогічному впливі на людину, а у включенні її в різні види діяльності по оволодінню різними сторонами суспільного (соціально-економічного) досвіду, якими і визначається її особистісне формування. Для педагогіки вищої школи дуже важливим є те, що міра особистісного розвитку людини залежить не тільки від участі її в діяльності, а головним чином від ступеня активності, яку вона демонструє в цій діяльності, характеру її спрямованості, що прийнято називати ставленням до діяльності.

Технології формування економічної культури професійної діяльності економіста, цілісного наукового світогляду та ціннісних орієнтацій, культури гуманних відносин у різних прошарках населення, здібностей, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності і себе, являють

собою послідовну реалізацію освітніх заходів, спрямованих на безперервне, поетапне, активне включення студента в процес його професійного розвитку.

2.2.5. Семінарське заняття №5. Тема: Сутність поняття «професійна етика». Умови виникнення і призначення професійної етики.

План:

5.1. Сутність поняття професійної етики. Історія та умови виникнення етики.

5.2. Професійна етика в суспільстві та її взаємозв'язок з іншими науками.

5.3. Предмет та завдання професійної етики. Основні різновиди етики.

Рекомендована література:

Базова: [2,4,6]

Допоміжна: [1, 2, 13, 16, 22, 23]

Інформаційні ресурси: [2, 4, 6]

Мета: *засвоєння базової категорії «професійна етика» та умов її виникнення, встановлення взаємозв'язку етики з іншими науками, визначення її основних завдань в системі формування економічної культури.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Розробити таблицю відповідності морально–етичних основ професійної діяльності відповідно до тих чи інших історичних епох.

2. Розробити блок-схему основних видів етики.

3. Відповісти на питання:

Чим визначається моральність людини?

Що називається професійною етикою?

4. Виконати тестові завдання для самоконтролю.

5.1. Сутність поняття професійної етики. Історія та умови виникнення етики.

Сьогодні прийнято говорити про професійну етику лікаря, педагога, журналіста, депутата, судді, відповідні етичні кодекси в бізнесі, у військових, у сфері торгівлі, існують міжнародні етичні кодекси для працівників музеїв, товариства Червоного хреста і в рамках інших міжнародних організацій.

В силу поглиблення професіоналізації праці перед спеціалістами різноманітних напрямів все частіше виникають моральні колізії, вирішення яких можливе тільки спираючись на професійні знання.

Студенти мають знати, що професійна діяльність, позбавлена моральних критеріїв та цінностей, може бути небезпечною як для самої людини, так і для оточуючих, а в більш широких масштабах – і для суспільства в цілому. Тому проблеми професійної етики зовсім не зайвий додаток до професійної освіти.

Можна стверджувати, що кожна трудова діяльність (незалежно від професії) базується на моральній системі суспільства. Проте існує безліч професій, де такі поняття як обов'язок, совість, справедливість не є головними в професійній діяльності людини. Можна бути блискучим музикантом чи фізиком, неабияким інженером чи висококласним токарем і, незважаючи на нестерпний і корисливий характер, користуватися репутацією відмінного фахівця. Приходячи в ці професії, люди не складають ніяких присяг, не створюють кодексів честі тощо. Тут головна роль належить таланту, вмінню, майстерності і працьовитості.

Водночас є професії, моральний аспект в яких відіграє основоположну роль (лікарі, депутати, вчителі, юристи). В цих сферах діяльності спостерігається особливо велика залежність однієї людини від іншої, і результати професійної діяльності можуть мати доленосне значення для інших людей. Це професії, де „об'єктом праці” виступають живі люди, де в процесі професійної діяльності відбувається вторгнення у внутрішній світ людини часто в критичних життєвих ситуаціях. Відповідно до професіоналів, які

займаються такою діяльністю, суспільство висуває не тільки вимоги загальної моралі (що стосуються будь-якої людини незалежно від професії), але і специфічні моральні вимоги. Більше того, моральність представника такої професії буде показником рівня професійності. І не треба про це забувати. (приклад, лікар педіатр, кардіолог).

Отже виникає така галузь наукового знання, як професійна етика. Проте є дискусія з приводу визначення професійної етики. Одні вчені вважають, що професійна етика виникає як наука про *професійну мораль*, яка складається з „особливих” норм моралі, що доповнюють загальні моральні принципи. Інші вчені, навпаки, вважають, що деякі моральні норми і принципи в професійній етиці повинні *бути обмежені* (наприклад, лікар може бути не завжди правдивим, юрист — не завжди гуманним). Третя група вчених вважає, що неправильно шукати якісь особливі моральні норми для професіоналів, як неправильно і обмежувати (ігнорувати) загальні норми. **Професійна етика** — система конкретизованих моральних норм і принципів з врахуванням особливостей тої чи іншої професійної діяльності людей.

Професійна діяльність, об'єктом якої стають люди, утворює складну систему взаємо перехідних, взаємозумовлених моральних стосунків. До цієї системи належить перш за все:

- ставлення спеціалістів до об'єкта праці (слідчий - обвинувачений, лікар – хворий, викладач-студент);
- стосунки спеціаліста з колегами;
- ставлення спеціаліста до суспільства (призма професійної діяльності, анекдот).

5.2. Морально-професійні норми різних історичних епох.

Морально-професійні норми історично розвивалися від конкретного до абстрактного. Спочатку їх значення було надто конкретним і пов'язувалося з певними реальними діями чи предметами. І лише в ході тривалого історичного

розвитку їх смисловий зміст набуває загального, власне морального значення. Кожна епоха має свій комплекс вироблених морально-професійних норм, які стають певною духовною реальністю. Морально-професійні норми можуть жити своїм власним життям і перетворюватися на об'єкт осмислення, вивчення, аналізу і засвоєння, стають силою, що спрямовує поведінку представника тієї чи іншої професії.

Витоки професійної етики простежуються ще в рабовласницькому суспільстві. Давньогрецький філософ Аристотель вважав її особливою галуззю етичного знання. Припускають також, що давньогрецький лікар, «батько» медицини Гіппократ розробив вперше в історії професійний кодекс у формі клятви лікаря як вихідний пункт розвитку професійної етики. Пізніше теоретичною проблематикою професійної етики займалися І. Бентам, Ш. Монтеск'є, О. Конт, Е. Дюркгейм та інші.

У феодальну епоху професійний розподіл праці досягає свого помітного розвитку, про що свідчить поява численних морально-професійних кодексів, статутів, заповідей цехів, чернецьких та лицарських орденів, купецьких гільдій, суддів тощо. Спочатку ці кодекси виражали прагнення представників панівного класу закріпити за собою привілеї займатися розумовою працею, а пізніше ця тенденція почала виявлятися і серед людей так званих вільних, творчих професій (художників, акторів, письменників тощо). У період Середньовіччя виросла ціла піраміда суворо регламентованих моральних стосунків, верстово-корпоративних розмежувань, які обросли застарілими правилами, казуїстикою.

У новий час, з утвердженням буржуазних відносин, як відомо, триває професійний розподіл праці, зберігаються і поглиблюються професійні суперечності. Анархія капіталістичного виробництва, жорстка конкуренція, невпевненість у завтрашньому дні, індивідуалізм у боротьбі за виживання сприяли створенню замкнених кланів, корпоративних груп. Разом з розвитком буржуазного суспільства, подальшого формування професій набуває розвитку

й морально-професійна свідомість. Моральний склад людини зумовлювався «кастовістю» професії, що мало вплив на ставлення «професіоналів» до справи, поведінку в повсякденному житті, у суспільстві.

Наприклад, *професійна епіка бізнесменів* американського великого бізнесу є визначальним чинником не тільки їх ставлення до своєї праці (відданість «босу», «фірмі»), а й особистих якостей морального складу. Мораль буржуазного суспільства була пройнята духом корпоративності - на перший план виставлялись інтереси професійної групи, а вони за своєю сутністю виражають не професійну, а саме вузькокорпоративну мораль. Неважко помітити, що наше сучасне життя дуже нагадує згадані вище об'єктивні умови існування корпоративної моралі. З проявами її нам доводиться стикатися майже щоденно, наприклад, у працівників торгівлі, водіїв громадського транспорту, чиновників усіх рівнів тощо.

Як система норм професійна етика – це кодекс правил, що визначає поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків. За сучасних умов, коли формуються ринкові відносини, зростання вільного саморегулюючого початку в праці, підсилення моральних чинників у системі її стимулів, гуманізація різних сфер праці призводить до постійного розширення кола професій, що претендують на формування власних моральних кодексів. Крім традиційно відомих - медичної, педагогічної та юридичної, поряд з дипломатичною та військовою етикою, рішуче заявляють про себе адміністративна і депутатська етика, міліцейська і спортивна, етика вченого й журналіста, інженера і працівника сфери обслуговування.

Дедалі більш очевидним стає те, що прогресивний розвиток сучасного суспільства, усіх боків суспільного життя залежить від рівня загальноосвітньої та професійної підготовки, загальної культури, моральних якостей працівників

- активних і мислячих учасників історичної творчості. Безумовно, кожна трудова діяльність (незалежно від професії) базується на моральній системі суспільства. В її лоні можуть обґрунтовуватися особливі моральні норми, що відбивають специфіку професійної діяльності.

Моральна оцінка професії суспільством зумовлюється двома чинниками:

- *по-перше*, тим, що ця професія дає об'єктивно для суспільного розвитку,
- *подруге*, тим, що вона дає людині суб'єктивно, а саме в плані морального впливу на неї.

Будь-яка професія, оскільки вона існує, виконує певну соціальну функцію. Представники цієї професії мають своє суспільне призначення, свої цілі. Та чи інша професія визначає вибір специфічного середовища спілкування, яке накладає відбиток на людей незалежно від того, хочуть вони цього чи ні. Всередині кожної професійної групи складаються певні специфічні зв'язки і стосунки людей, виникають певні суперечності, конфлікти, виробляються своєрідні засоби їх вирішення. До професійної діяльності людина залучається з її суб'єктивним світом почуттів, переживань, устремлінь, способом мислення, моральних оцінок. У професійних стосунках починають виділятися найбільш типові, які й характеризують відносну самостійність професій, її специфічну моральну атмосферу. А це, своєю чергою, зумовлює специфіку вчинків людей, своєрідність моральних норм їх поведінки. Отже, як тільки професійні стосунки набули якісної усталеності, це призвело до формування особливих моральних настанов, що відповідають характеру і змісту праці, відображають практичну доцільність певних стосунків як між членами професійної групи, так і самої групи з суспільством.

Морально-професійні норми історично розвивалися від конкретного до абстрактного. Спочатку їх значення було надто конкретним і пов'язувалося з певними реальними діями чи предметами. І лише в ході тривалого історичного розвитку їх смисловий зміст набуває загального, власне морального значення.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що морально-професійні норми є невід'ємною частиною загальнолюдської моралі та конкретно-історичної моральної системи. Морально-професійні норми, професійно-етичні кодекси, як і моральна система суспільства взагалі, історично і соціально тісно пов'язані з конкретною епохою, є «дітищем» свого часу, відображенням конкретно-історичних суспільних відносин. Оскільки морально-професійні норми не ізольовані, а є складовою частиною загальної моралі суспільства, і водночас відбивають специфічний характер.

Етична норма, на відміну від норми правової, не спричиняє санкцій, передбачених законом, якщо порушення етичних вимог не переростає в правопорушення. Етичні норми містять, переважно, рекомендаційний характер. Однак за деякі етичні порушення передбачені та можуть застосовуватися санкції корпоративного впливу, що можуть мати правові наслідки. Наприклад у 1998 р. Вища кваліфікаційна комісія анулювала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, мотивуючи це несумлінним відношенням адвоката до своїх обов'язків. Тут несумлінність як моральна категорія, має правові наслідки – анулювання права на заняття адвокатською діяльністю.

5.3. Предмет та завдання професійної етики. Основні різновиди етики.

Професійна етика покликана дати теоретичне обґрунтування сутності трансформації загальних норм і принципів моралі до специфічних умов професійної діяльності людей відповідно до уявлень про професійний обов'язок, благо, добро і зло, справедливість, совість, честь та інші моральні цінності.

Слід зазначити, що професійна етика розвивається на перетині теоретичного, нормативного і прикладного складників (компонентів) етики. Її зміст визначається специфічними завданнями конкретного виду професійної

діяльності. На теоретичному рівні розглядаються сутність, специфіка морально-професійних відносин, їх місце і роль у житті суспільства, сучасний стан і тенденції розвитку.

Завдання професійної етики в тому, щоб вивчити складний процес віддзеркалення професійних стосунків у моральній свідомості, у морально-професійних нормах, провести чітку межу між морально-професійними явищами і явищами професійної майстерності, вивчити суспільні завдання, цілі професії і їх значущість у соціальному прогресі, саме цим сприяючи їх успішному виконанню.

Нормативний рівень концентрує в собі вивчення та обґрунтування практичних рекомендацій, конкретних моральних норм. При цьому важливо відзначити, що професійна етика не створює норм, особливих нормативів для спеціалістів тієї чи іншої професії. У такому разі вона перестає бути наукою, перетворюється на моралізаторство.

Завдання професійної етики щодо свого об'єкта - морально-професійних стосунків на прикладному рівні полягає у сприянні й втіленні гуманістичних імперативів у специфічні умови професійної діяльності, встановленні меж бажаного, дозволеного і неприпустимого, обґрунтуванні морально-професійного ідеалу та певного зразку, еталону, взірця поведінки, нормативного ідеалу в конкретній сфері професійної діяльності.

Професійна етика далека від дріб'язкової регламентації поведінки людей. Вона своїми рекомендаціями виробляє у працівників здатність до максимальної моральної орієнтації, до встановлення моральних кордонів застосування творчих прийомів, тим самим визначаючи лише основні моральні норми і принципи професійної поведінки. Спосіб поведінки у кожному окремому випадку визначається самою особистістю, стає справою її морального досвіду, професійного такту. У професійній етиці можна простежити зв'язок тих чи інших видів діяльності й морально-психологічних якостей, поєднання суспільних інтересів із спрямованістю, інтересами і

покликанням окремої особистості. Потреби практики визначають ціль тієї чи іншої професії і вимагають від працівників відповідного профілю необхідної кваліфікації (професіоналізму, компетенції), з одного боку, її етичної підготовки, що передбачає теоретичне освоєння норм і принципів моралі для застосування їх у професійній практиці, - з іншого. Кожна людина залежно від обставин життя постійно тією чи іншою мірою втягується у рольове спілкування з різними професіоналами, наприклад, з лікарем, юристом, педагогом тощо. При цьому вона очікує від них не тільки кваліфікованого виконання їх обов'язків щодо задоволення її потреб, інтересів, а й уважного, увічливого до неї ставлення. Тому професійна етика покликана дати рекомендації професіоналам, посадовим особам, у тому числі й керівникам, щодо моральної складової у виконанні професійних функцій.

Внаслідок цього моральна характеристика працівника не може обмежуватися його широкими соціальними позиціями, а за необхідності має поширюватися на його суто професійні властивості, розглядатися завжди під кутом зору стосунків, що формуються у рамках цієї професії, її місця і ролі у житті суспільства.

Призначення професійної етики полягає не тільки в тому, щоб розкрити об'єктивні причини виникнення, закономірності й тенденції розвитку морально-професійних відносин, не тільки конкретизувати зв'язки моральних норм, принципів та оціночних суджень сучасної моралі, уявлень про добро, справедливість відповідно до особливостей професійної діяльності, а й показати сам характер впливу цих загальнолюдських моральних норм і принципів на практику професійних стосунків, розкрити те, як вони відбиваються у свідомості представника тієї чи іншої професії та втілюються в його поведінці, ставленні до людини як споживача послуг.

Професійну етику не меншою мірою цікавлять і «антиномії професійних вчинків», які виявляються у конфліктних формах поведінки, і в зв'язку з цим – розкриття засобів розв'язання конфліктів у рамках конкретної професії. На

підставі цього вона пропонує практичні рекомендації з урахуванням конкретних історичних умов і суспільних завдань. Професійна етика покликана також дати рекомендації щодо розкриття причин деформації морально-професійної свідомості, і шляхів, методів її викорінення.

Види професійної етики та їх роль у визначенні специфічні особливості професійної діяльності

Оскільки мораль виступає надзвичайно важливим елементом людської діяльності, сама діяльність людей у всій її різноманітності та специфічності не може не накладати відбиток і на специфіку моральної регуляції.

Види професійної етики – це ті специфічні особливості професійної діяльності, які спрямовані безпосередньо на людину в тих чи інших умовах його життя і діяльності в суспільстві.

Етика відображає різноманіття моральних норм, розкриває різнобічність професійних моральних відносин.

Існують окремі види людської діяльності, де висуваються надзвичайно високі моральні вимоги до людей, які професійно нею займаються.

Це стосується тих видів діяльності, які здатні породжувати дуже гострі моральні колізії, що при інших видах діяльності виникають лише епізодично. Ці гострі моральні колізії мають місце перш за все, там, де вирішуються питання життя і смерті, здоров'я, свободи, честі й гідності людини, де моральні якості спеціаліста набувають вирішального значення, де доля одного може значною мірою залежати від моральної спроможності іншого.

Більш того, в деяких професіях навіть сама професійна спроможність спеціаліста багато в чому залежить від його моральних якостей. Це, перш за все, стосується праці лікаря, юриста, вчителя, керівника, військового, дипломата, журналіста тощо

Отже, йдеться про медичну, юридичну, педагогічну, військову, дипломатичну, журналістську етику. Саме в цих сферах діяльності особливо велика залежність однієї людини від іншої, і результати професійної діяльності однієї можуть мати доленосне значення для іншої. До представників названих професій суспільство висуває підвищені моральні вимоги не через їх масовість, а тому, що їх діяльність пов'язана безпосередньо з людьми, їх інтересами. Однак професій, де «об'єктом праці» виступають живі люди, чимало.

У зв'язку з цим є необхідність їх розподілити:

- по-перше, на професії обслуговуючої праці (перукарі, продавці, офіціанти, поштарі та ін.), де багато професійних приписів, вимог, що мають обов'язковий характер, але вони не є власне моральними;
- по-друге – професії, де укорінилися традиції, сформувалися елементи морально-психологічного характеру, де моральні засади становлять не лише умову успішного здійснення професійної діяльності, а й є внутрішнім її компонентом (лікарі, вчителі, юристи, журналісти, дипломати та ін.).

Головною ознакою цих професій виступає можливість «вторгнення» у духовний світ людини, у її долю, що і породжує особливі моральні колізії, які тягнуть за собою зміну субординації моральних вимог. Для регуляції цих колізій окрім загальнолюдських моральних цінностей, потрібні ще додаткові спонукання у вигляді підвищених моральних вимог, що й викликає до життя необхідність *нових видів професійної етики*.

Класифікація професійної етики

Офіційна етика – це етичні вимоги, що містяться в правових нормах, невиконання яких може мати негативні наслідки (звільнення з посади, відсторонення від справи).

Корпоративна етика – це сукупність етичних правил, що містяться в документах, прийнятих добровільно представниками будь-якої професії,

галузі, громадського об'єднання і обов'язкові до виконання особами, що до них належать (це суддівська, адвокатська етика).

Крім офіційної та корпоративної етики існують взаємини, не врегульовані будь-якими правилами, крім вимог загальної вихованості і внутрішньої інтелігентності фахівця. Так, не повинен працівник банку у присутності клієнта образливо відгукуватися про роботу колеги, навіть якщо клієнт з ним не знайомий. Це вимоги традиційної етики.

За рівнем формальних вимог професійна етика може бути представлена *документами такого рівня*:

- **міжнародний** – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на міжнародних форумах економічної громадськості, що обов'язкові для правових відомств і співтовариств країн, які підписали ці акти. (Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку, прийнятий на 34 сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р. у м. Нью-Йорку) та ін.;
- **європейський** – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на європейських форумах юридичної громадськості й обов'язкові для правових відомств і співтовариств держав, що підписали ці акти (Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів європейського співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі в жовтні 1988 р.), та ін.;
- **вітчизняний** – вимоги якого сформульовані та викладені у відповідних актах українського значення: «Правила адвокатської етики», «Правила поведінки державних службовців» та ін.
- **регіональний** – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на колегіальних зборах представників конкретної професії регіону, які носять рекомендаційний характер лише для представників цієї професії певного регіону.

Тестові завдання для самоконтролю

Тест: Етика як наука. Основні категорії етики

1. Предмет етики

- a. мораль
- b. прекрасне
- c. культура
- d. соціальні відносини

2. Хто вважається родоначальником етики як науки?

- a. Сократ
- b. Аристотель
- c. Платон
- d. Гегель

3. Правильним визначенням етики як науки є:

- a. етика – наука про ставлення живих істот між собою
- b. етика – наука про природу і сенсі моральних взаємин і моральних принципів
- c. етика – наука про мінімізація зла в людських відносинах
- d. етика – наука про вміння правильно поводитися в суспільстві

4. Етика – це:

- a. вчення про бога
- b. вчення про мораль
- c. вчення про правила хорошого тону
- d. вчення про традиції та звичаї

5. Які відносини є моральними?

- a. суб'єктно-об'єктні відносини
- b. об'єктно-об'єктні відносини
- c. об'єктно-суб'єктні відносини
- d. суб'єктно-суб'єктні відносини

6. Мораль – це ....

- a. традиції, що існують у суспільстві
- b. система етичних смислів і цінностей, що задає їм гуманістичний характер
- c. міжособистісні відносини
- d. правила поведінки

7. Головна функція моралі:

- a. виховна
- b. соціальна
- c. прогностична
- d. регулятивна

8. «Золоте правило моральності» звучить наступним чином:

- a. Шануй старших.
- b. Роби по відношенню до інших так, як хотів би, щоб вони поступали по відношенню до тебе.
- c. Око за око, зуб за зуб.
- d. Поважай думку інших.

9. Свіість – це:

- a. функція етики
- b. правило етикету
- c. професійно-значима якість особистості
- d. припис посадових інструкцій

10. Гуманізм означає:

- a. щирість
- b. терпимість
- c. людинолюбство
- d. благородство

11. Принцип, що виражає любов до Батьківщини:

- a. справедливість

- b. гуманізм
- c. оптимізм
- d. патріотизм

12. Утиск прав людини:

- a. інтервенція
- b. девіація
- c. маргіналізація
- d. дискримінація

13. Моральний принцип, який наказував бажання допомогти іншим:

- a. честолюбство
- b. альтруїзм
- c. емпатія
- d. толерантність

14. До якого часу належить виникнення етики як науки?

- a. IV століття до н.е.
- b. I-II століття
- c. XIX століття
- d. XX століття

15. Моральні відносини припускають розгляд іншої людини в якості

- a. Об'єкту, на який спрямована моя дія.
- b. Одно мені людини, що має право на повагу до гідності.
- c. Людина людині - колода, аби мета була досягнута.
- d. Людина людині - вовк. Така природа людини.

16. Вкажіть основні категорії етики.

- a. Добро і зло
- b. Простір і час
- c. Совість
- d. Свобода

17. Яка етична категорія передає відповідальність людини за вчинки?

- a. Гідність
- b. Щастя
- c. Совість
- d. Сенс життя

18. За И.Кантом людина завжди повинна бути метою і ніколи засобом. Про яку етичної категорії йдеться?

- a. Гідність
- b. Борг
- c. Честь
- d. Сенс життя

19. Яка етична категорія передає оцінку людиною як своїх, так і чужих вчинків?

- a. Добро і зло
- b. Гідність і честь
- c. Щастя
- d. Сенс життя

20. Яка етична категорія передає оцінку людиною своїх моральних якостей?

- a. Совість
- b. Гідність
- c. Щастя
- d. Сенс життя

Тест: Специфіка, структура і функції моралі

1. Вкажіть специфіку моральної поведінки.

- a. вчинок здійснений з благих намірів
- b. вчинок здійснений корислива
- c. вчинок здійснений «з нагоди»
- d. вчинок здійснений з волі іншої людини

2. Вкажіть соціальні функції моралі.

- a. регулятивна
- b. споглядальна.
- c. виховна.
- d. пізнавальна

3. У якому випадку можна говорити про моральну поведінці?

- a. людина не може змінити хід речей, так як обставини його життя заздалегідь визначені
- b. людина спочатку вільний, при наявності волі він може не рахуватися з об'єктивними умовами буття
- c. людина не може бути абсолютно вільний, але він може вибирати і діяти з урахуванням об'єктивних умов буття. За скоєні дії він несе відповідальність
- d. поведінка людини зумовлена його природою, а природа не може помилятися

4. Моральна оцінка вчинку.

- a. людина не може передбачити результатів своєї поведінки, а значить, не несе за них відповідальність
- b. мотиви вчинку виявити неможливо, а значить, вчинок необхідно оцінювати по тому, що очевидно - за результатом
- c. мета повинна бути досягнута, і зовсім неважливо, якими засобами
- d. мотив, засоби і результат повинні бути враховані при оцінці вчинку людини

5. Сутність альтруїзму.

- a. всім не допоможеш, необхідно, насамперед, допомогти собі.
- b. люди за своєю природою злі і корисливі, розраховувати треба тільки на себе.
- c. оскільки людина живе в суспільстві, він повинен орієнтуватися в своїй поведінці на інтереси інших людей.
- d. не потрібно робити те, що не передбачено інструкціями.

6. Чи передбачає мораль любов людини до самої себе?

- a. любов до себе егоїстична, а тому аморальна
- b. не навчившись любити себе, не навчишся любити інших
- c. любов до батьківщини, до матері, до істини несумісна з любов'ю до самого себе
- d. поки на нашій планеті залишаються знедолені, страждаючі любов до себе аморальна

7. Вкажіть принципи, за якими повинні будуватися відносини організації з персоналом.

- a. створювати умови праці для працівників, що не завдають шкоди їх здоров'ю та людському здоров'ю
- b. у разі виникнення конфліктів уникати відкритих переговорів з трудовим колективом
- c. виплачувати заробітну плату в залежності від доходів компанії
- d. прислухатися і по можливості реагувати на пропозиції працівників

8. Організація соціально відповідальна тоді, коли ...

- a. отримує прибуток не дивлячись ні на що
- b. отримує прибуток, не порушуючи законів і норм державного регулювання
- c. отримує прибуток, діючи на власний розсуд
- d. отримує прибуток, керуючись власними економічними інтересами

9. Що таке «ділове спілкування»?

- a. будь-яке спілкування, в процесі якого йде обмін інформацією
- b. неформальне спілкування, яке може бути перервано за бажанням одного із співрозмовників
- c. це взаємодія між людьми, в процесі якого відбувається обмін інформацією, спрямований на вирішення конкретної проблеми
- d. це спілкування, що виникає при бажанні одного зі співрозмовників

10. Що визначають відмінності ділового спілкування від буденного.

- a. чи є формальним
- b. чи не переслідує цілей, тому подальшу взаємодію співрозмовників необов'язково
- c. період взаємодії з партнером не обмежується рамками конкретного акту спілкування
- d. вирішення проблем особистісного плану

11. Що передбачає регламент ділового спілкування?

- a. визначення часу обговорення проблеми і пошук взаємоприйняттого рішення
- b. час колективного обговорення проблеми в ході переговорів визначається по ходу вирішення питання
- c. роль кожного з учасників переговорів визначається в ході обговорення проблеми
- d. поділ обговорення на окремі етапи з метою досягнення на кожному з них певного результату

12. Хто створив ієрархічну модель мотивацій?

- a. М. Вебер
- b. Г. Спенсер
- c. А. Х. Маслоу
- d. Е. Дюркгейм

13. Соціальні функції етики в організації спрямовані на:

- a. задоволення потреб суспільства в кінцевому результаті діяльності
- b. дотримання фахівцем зовнішніх форм поведінки і спілкування
- c. задоволення інтересів клієнтів
- d. підтримання іміджу фірми

14. Вкажіть вимоги до організації публічного виступу.

- a. заздалегідь визначається тема виступу і його цілі
- b. заздалегідь оцінювати аудиторію і умови зустрічі немає необхідності, так як досвідчений оратор зможе по ходу виступу зорієнтуватися до інтересів аудиторії
- c. обов'язкова підготовка плану виступу і його репетиція
- d. необхідно заздалегідь зібрати необхідні матеріали

15. Вкажіть найбільш ефективний спосіб проведення ділової наради.

- a. «Батько» – «Дитина»
- b. «Дорослий» – «Дорослий»
- c. «Дитина» – «Дитина»
- d. «Дитина» – «Батько»

18. Вкажіть особливості ділових переговорів.

- a. передбачається підписання документів, визначальних взаємні зобов'язання партнерів
- b. підбір спеціалістів визначається по ходу переговорів
- c. пошук партнерів
- d. свої інтереси – передусім. Інтереси партнерів не мають значення

16. Вкажіть дії, значимі для проведення переговорів.

- a. спосіб розміщення делегатів за столом переговорів
- b. у разі неможливості досягнення мети переговорів можливе використання критики партнерів, а так само прихованих загроз, що, можливо, змусить їх змінити своє рішення

- c. активно слухати і відкрито цікавитися проблемами та досягненнями партнера
- d. для зміцнення довіри можливо пониження власних досягнень

17. Вкажіть основні фактори впливу на партнера під час проведення переговорів.

- a. використання думок авторитетних експертів
- b. вказівка на невдачі партнера, попередні дані переговорів.
- c. використання міркувань, підкріплених цифрами і фактами
- d. вказівка партнеру на ненадійність конкурентів, з якими так само можливе укладання взаємовигідних домовленостей

18. Ситуація наявності гострого протиріччя між інтересами, цінностями, цілями людей - це:

- a. депресія
- b. конфлікт
- c. альтернатива
- d. аналогія

19. Що необхідно врахувати в процесі підготовки переговорів?

- a. Підбір фахівців до складу делегації.
- b. Вибір ділових костюмів.
- c. Підготовка документів, зразків виробів ...
- d. Уточнення погодних умов.

20. Правильне оформлення ділових письмових повідомлень - це

- a. комунікативна культура
- b. культура ділового листування.
- c. культура мови.
- d. культура обслуговування клієнтів

21. З погляду ділового етикету при випадковому розриві телефонної розмови, передзвонює:

- a. ініціатор розмови
- b. та людина, якій телефонували
- c. більш молодий
- d. більш важливий

22. Якщо під час бесіди з відвідувачем дзвонить телефон, необхідно

- a. відволікаючись від бесіди, відповісти на дзвінок.
- b. попросити того, хто телефонував передзвонити пізніше.
- c. проігнорувати дзвінок.
- d. продовжити бесіду з одночасним відповіддю на телефонний дзвінок.

23. Вкажіть, які головні принципи лежать в основі міжнародного бізнесу (Декларація Ко).

- a. Повага правових норм.
- b. Благо акціонерів важливіше інтересів ключових партнерів.
- c. Відповідальність бізнесу.
- d. Дбайливе ставлення до навколишнього середовища.
- e. Економічний і соціальний вплив бізнесу.

2.2.6. Семінарське заняття. Тема: Морально-етичні основи професійної діяльності економіста. Професійна етика, її гуманістична спрямованість.

План:

- 6.1. Моральна оцінка професійної діяльності. Взаємовідносини всередині професійних колективів.
- 6.2. Моральний конфлікт і його різновиди.
- 6.3. Корпоративна етика.
- 6.4. Моральна культура посадової особи (керівника) та її формування.
- 6.5. Гуманістичні основи професійної етики.

Рекомендована література:

Базова: [2,3,6,7]

Допоміжна: [1,2,5,9, 14,15,16, 23,28,31]

Інформаційні ресурси: [2,4,8]

Мета: *засвоєння етичних основ професійної діяльності економіста, визначити особливості морального конфлікту, розкрити сутність корпоративної етики та моральної культури керівника, усвідомити гуманістичну сутність професійної етики.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Обґрунтувати основні типи взаємовідносин в трудовому колективі.
2. Охарактеризувати внутрішні та зовнішні конфлікти, навести приклади різних видів моральних конфліктів.
3. Розкрити сутність гуманізму як принципа професійної моралі та службового обов'язку.
4. Відповісти на питання: Яке значення для авторитету керівника має дотримання ним моральних норм і принципів?
5. Виконати тестові завдання для самоконтролю.

6.1. Моральна оцінка професійної діяльності. Взаємовідносини всередині професійних колективів.

Професійна мораль конкретизує загальні моральні норми й оцінки, які визначають ставлення людини до своїх професійних обов'язків, до об'єкта праці, до колег за професією, до партнерів, до суспільства загалом. Це насамперед усвідомлення своєї моральної відповідальності й готовність виконувати свій професійний обов'язок.

Центральним поняттям професійної моралі є поняття професійного обов'язку, яке поєднується з поняттям відповідальності. Професійний обов'язок – це службові і моральні вимоги до певного виду діяльності. Проаналізувати результати своєї праці з позицій загальнолюдських моральних цінностей спеціалісту допомагає професійна совість. Вона пересікається з

такими поняттями як професійна честь, професійна гідність, професійна справедливість. Професійна честь і гідність визначають оцінку даної професії суспільством (честь) та самооцінку її самими представниками цієї професії (гідність). Від професійного такту залежать взаємини з іншими людьми, вирішення під час спілкування з ними ділових проблем. Професійна справедливість – це спів розмірність між заслугами та їх визнанням, правами і обов'язками, злочинами і покараннями. Професійна етика обґрунтовує певну систему моральних норм, що регулюють поведінку та взаємини людей у тій чи іншій професійній діяльності. Американські дослідники Блейк і Мутон запропонували класифікацію типів взаємовідносин в робочій групі. Вона заснована на комбінації двох головних параметрів: *увазі до людини, мірі обліку інтересів людей і увазі до виробництва, міри врахування інтересів справи.*

Це п'ять типів взаємовідносин всередині колективів, що істотно розрізняються з точки зору морально-психологічного клімату.

Невтручання: низький рівень турботи керівника і про виробництво і про людей. Керівник багато робить сам, не делегує своїх функцій, не прагне до серйозних досягнень. Головне для нього зберегти свою посаду.

Тепла компанія: високий рівень турботи про людей, прагнення до встановлення дружніх відносини, приємних атмосфери, зручних для співробітників темпу роботи. При цьому керівника не особливо цікавить, чи будуть при цьому досягнуті конкретні і стійкі результати.

Задача: увага керівника повністю зосереджена на рішенні виробничих задач. Людський чинник або недооцінюється, або просто ігнорується.

Золота середина: керівник в своїй діяльності прагне оптимально поєднувати інтереси справи і інтереси персоналу, він не вимагає дуже багато чого від співробітників, але і не займається потуранням.

Команда: найбільш переважний тип взаємовідносин в робочій групі. Керівник прагне максимально враховувати інтереси виробництва і інтереси колективу, об'єднанню діловитості і людяності на всіх рівнях відносин.

Конкретизація ж загальних моральних принципів і норм стосунків відповідно до особливостей того чи іншого виду професійної діяльності є "професійною" мораллю. Вона виникає у зв'язку з суспільним розподілом праці, що поклав початок відокремленню соціально-професійних груп. З їх утворенням виникла потреба в регулюванні стосунків між професіоналами та професіоналів з клієнтами.

6.2. Моральний конфлікт і його різновиди

Моральний конфлікт, за думкою вітчизняних науковців В.О. Лозового, М.І. Панов, – є специфічною ситуацією вибору між рівними для даної людини, але взаємовиключними моральними цінностями. Моральний конфлікт — це зіткнення моральних норм в індивідуальній та суспільній свідомості, що пов'язане з боротьбою мотивів та вимагає морального вибору. Автори підкреслюють, що особливість морального конфлікту полягає в тому, що в ситуації, яка складається, вибір будь-якого вчинку як слідування тій чи іншій нормі моралі веде до порушення іншої норми. Складність полягає не в тому, що людина може не знати деяких норм моралі, через що не в змозі зробити вибір, а також не в тому, що вона не воліє виконувати вимоги моралі, а в необхідності розв'язувати зіткнення цих вимог.

Існують два види моральних конфліктів: зовнішні та внутрішні. Зовнішні виявляються як гострі моральні суперечності між людьми. Вони відображають розходження спрямованості ціннісних орієнтацій окремих особистостей, соціальних груп і суспільства. Для зовнішнього конфлікту характерно заперечення правильності протилежних переконань, поглядів, цінностей, ідей.

Зовсім інша природа внутрішніх конфліктів: їх джерелом є складність, різнохарактерність самих мотивів особистості, що знаходяться у підпорядкованості та супідрядності один до одного. Специфіка внутрішнього конфлікту полягає в тому, що для нього характерна боротьба цінностей, норм, мотивів, які особистість визнає правильними.

Існує безліч форм виявлення моральних конфліктів. Вони зумовлені особливостями діяльності людини, специфічними умовами, за яких здійснюється ця діяльність, соціально-психологічними характеристиками учасників конфлікту та іншими обставинами.

Розвиток конфлікту вимагає його вирішення. Засобом розв'язання конфлікту є «золоте правило» – «з двох лих обрати менше». Менше зло не є добро, але воно являє собою компроміс у тих випадках, коли гармонія принципово неможлива для учасників конкретної ситуації. Найважливіший та болісний вибір стоїть перед людиною, коли вона повинна обирати між добром і добром. Різні «види добра» можуть знаходитись на різних щаблях нашої ціннісної ієрархії, в такому разі вибір зробити легше: «нижчими» цінностями спокійно поступаються заради «вищих». Але вибір між цінностями «вищими» та рівними за значенням – це завжди важкий внутрішній конфлікт. У такому випадку людина переживає внутрішню боротьбу, в ній відбувається важка аналітична робота, яка націлена на те, щоб передбачити наслідки свого вибору. Яку б цінність людина не поставила на перше місце у своєму виборі, вона завжди буде шкодувати про ту цінність, якою знехтувала. У філософсько-етичній літературі неодноразово робилися спроби виробити рекомендації, які б сприяли подоланню та розв'язанню моральних конфліктів. Загальним принципом у вирішенні моральних конфліктів висувається положення про ієрархію моральних цінностей, систему переваг. Аксиомою у розв'язанні моральних конфліктів нерідко є положення про пріоритет суспільного інтересу перед приватним. На жаль, у реальній дійсності це сприймається та реалізується дуже спрощено: інтересами особи нехтують заради загальних інтересів. Підпорядкування особистого суспільному – є крайній, хоча такий, який часто зустрічається, варіант вирішення проблемної ситуації. Оптимальний вихід з конфліктної ситуації передбачає не тільки готовність особи пожертвувати власними інтересами, а й зусилля суспільства, спрямоване на задоволення інтересів особи.

6.3. Корпоративна етика.

У окремих наукових виданнях поняття «*професійна етика*» і «*корпоративна етика*» використовуються як синоніми. Але, на наш погляд, таке ототожнення не є виправданим. Але сенс і труднощі корпоративного регулювання полягають у тому, що його суб'єктом виступає не колегія фахівців, а спільнота однодумців, в якому трудяться люди різних професій, статусів та інтересів. Як все це поєднати задля досягнення спільних цілей?

Корпоративна етика – явище досить нове. Про нього можна говорити тільки з того моменту, коли в різних галузях господарської та соціальної діяльності стали домінувати великі компанії, влаштовані за принципом скрупульозного поділу праці. Окремим випадком служать сучасні транснаціональні компанії, чия діяльність протікає в масштабах всього світу. З цієї точки зору метою корпоративної етики можна вважати не збереження високих стандартів професії, а саме формування єдиного корпоративного духу в ситуації, коли деякі складові частини компанії розкидані в різних частинах світу. Очевидно, що в основу подібної об'єднуючої ідеології повинні бути поміщені моральні цінності, вказівкою на які корпорація могла б виправдати своє існування перед суспільством. З цієї точки зору, з метою провести більш чітке розходження між професійною і корпоративною етикою, ми розглянемо область, близьку до науки, але, тим не менш, складову самостійну сферу соціальної практики.

Сама сутність корпоративної етики вимагає від усіх організаційних встановлень працювати на благо спільної справи, в той час як професійна етика закликає від своїх носіїв трудитися задля доведення високої цінності самої професії. У корпоративній етиці працює швидше принцип не елітарності, а ефективності. Так, наприклад, впровадження сучасних стандартів корпоративного управління є одним з найголовніших пріоритетів реформи Нафтогазу. Керівництво компанії вважає правила корпоративної етики невід'ємною частиною якісного корпоративного управління. Ці правила

встановлюють рамкові умови для ділової поведінки. Сучасна корпоративна етика допомагає компанії бути ефективнішою в досягненні своїх результатів, а працівникам – впевненими у рівних можливостях для самореалізації, що зрештою повинно впливати як на мотивацію, так і на продуктивність праці. Кодексу корпоративної етики (Кодекс) компанії ґрунтується на загально визнаних принципах, нормах українського та міжнародного права і впроваджує найкращу європейську практику. Головними цінностями взаємодії Кодекс визначає такі: *сумлінність та довіра, прозорість, професіоналізм, справедливість, зосередженість на навчанні.*

Основи корпоративної етики компанії будуються на загальних цінностях, традиціях та нормах поведінки працівників. Її основу складають:

- Цінності компанії, які приймає кожен працівник.
- Следкування спільній місії компанії.
- Віра в успіх компанії.
- Продуктивні співпраця робітників, що сприяє досягненню спільних цілей.
- Кар'єрний розвиток працівників компанії: тренінги, курси, підвищення кваліфікації.
- Мотивація, оцінка роботи, винагорода.
- Норми ділової поведінки, дрескод.

Сукупність цих характеристик складає етичну базу компанії. Кожен працівник, по приходу в компанію, дотримується цих правил. Дотримання етики в компанії вигідно виділяє її серед інших і надає певні переваги, зокрема: *повага всередині колективу, відповідальність працівників, утворення позитивного іміджу компанії, збереження лояльності партнерів, клієнтів, вигідна позиція на ринку, корпоративна етика як умова для успішної адаптації.*

6.4. Моральна культура посадової особи (керівника) та її формування.

В умовах модернізації вищої освіти в Україні пріоритетна увага має надаватися підготовці нової генерації висококваліфікованих управлінських кадрів, які здатні оволодіти новою освітньо-світоглядною парадигмою національно-державного творення. Сьогодні суспільству необхідні фахівці із нестандартним мисленням, соціально відповідальні, готові до соціальних зрушень (перемін) з урахуванням євроінтеграційних процесів. Не потребує доказів, що основним важелем розвитку сфери бізнесу, забезпечення його ефективності виступає управлінський менеджмент, що базується на підґрунті моральноетичних норм, принципів доброчесності та відповідальності.

Аналіз основних напрямів управлінської діяльності менеджера дозволяє стверджувати, що аспекти моралі складають основу системи «людина-людина». Усвідомлення сутності професійної етики сприятиме наповненню моральним змістом технологічні моменти професійної праці, утриманню у своїй свідомості соціальних орієнтирів інформаційної діяльності.

Ділова етика покладена в основу виробничих відносин і зв'язків соціально-економічного характеру, формуються системи суспільних цінностей у підприємстві. Етичні корпоративні кодекси будь-якого підприємства зобов'язують керівників приймати рішення відповідно до загально-людських цінностей, інтересів і потреб кожного працівника і колективу в цілому, бути провідником стратегії етичного ділового та міжособистісного спілкування. Вони виступають еталоном етичності поведінки ділових осіб на ринку товарів і послуг. Перший примірний кодекс з етики поведінки менеджерів був запропонований на III Європейському симпозиумі з менеджменту у м. Давосі ще у 1973 році. У ньому було чітко прописано, що професійним завданням менеджера є служіння клієнтам, акціонерам, працівникам і суспільству. Прикладом провідного досвіду втілення етичних кодексів є діяльність японських компаній та підприємств. Основним принципом розробки Кодексу ділової етики виступають такі базові структурні складові, як ставлення: до

компанії (відданість); до роботи (відповідальність, ощадливість, почуття гордості за власну роботу); до старших (повага, чемність); до співробітників (співробітництво, визнання заслуг).

Соціальна відповідальність компаній перед колективом працівників передбачає певні етичні норми, а кожен менеджер цієї компанії або підприємства у своїй діяльності має керуватися принципом на благо суспільства, діяти в рамках закону та професійної та загальнолюдської моральності, проявляти турботу про добробут споживачів, демонструвати корпоративну культуру.

Етика бізнесу сьогодні спонукає до доброчесності підприємства і встановлює взаємозв'язок між добром і результатами діяльності. Особливо цей принцип є дійовим в системі соціального управління (Public Relations). Важливою складовою ділової етики є справедливість як між співробітниками, так і суб'єктами господарювання та органами державного управління. Особистим постулатом кожного менеджера вважається дотримання прав інших суб'єктів, зокрема клієнтів. Досвід європейських країн є свідченням прогресивних досягнень у розвитку етичних основ управлінських кадрів багатьох компаній, які приділяють значну увагу моральноетичній підготовці менеджерів. Саме етичність та соціальна відповідальність виступають базовими складовими корпоративної культури. В Єдиному кодексі корпоративної етики компанії Procter&Gamble визначені основні морально-етичні цінності та принципи діяльності. «Головний принцип, якого дотримується компанія і кожен наш працівник, – завжди робити правильні речі. Саме тому нам довіряють наші споживачі, з нами працюють партнери, ми отримуємо інвестиції від акціонерів». Керівники компанії переконані, що тривалий успіх залежить від щоденних дій кожного співробітника, які дотримуються правових та етичних зобов'язань. Цей документ стосується всіх співробітників компанії та членів Ради директорів, незалежно від місця знаходження, рівня кваліфікації, бізнес-підрозділу, обов'язків чи регіону. У

компанії працює (склалася) команда професіоналів-однорумців, яка володіє мистецтвом управління та дотримується найвищих стандартів відповідальності. Постачальники та бізнес-партнери мають діяти відповідно до тих положень Єдиного кодексу корпоративної етики, які їх стосуються.

Одним із принципів чесного бізнесу є укладання підприємницьких угод або здійснення спільних операцій, як кажуть, «один на один», без свідків. Єдиною гарантією і запорукою у таких випадках служить чесність і порядність особистостей, що домовляються.

Ще з давніх часів існує таке поняття, як «ціна слова», його тримали в свій час не тільки лицарі, а й менеджери. Ціна слова в підприємстві має бути щонайвищою. Однак, як засвідчує підприємницька дійсність нині, в різних країнах, в тому числі в Україні, широко розповсюджений нечесний бізнес. Прислів'я «не обдуриш — не продаси», на жаль, глибоко в'їлося у свідомість та дії багатьох підприємців. Далеко не всі підприємці здатні встояти перед спокусою отримати дохід обманом, присвоєнням чужої праці.

Боротьба з нечесним бізнесом і запобігання його поширенню є гострою суспільною проблемою. Складність викорінення нечесності в бізнесі полягає в тому, що тільки тоді, коли заборонено злочин і порушено юридичні закони, виникає громадянська, адміністративна або кримінальна відповідальність бізнесмена. У менших порушеннях залишається сподіватися тільки на совість людини.

6.5. Гуманістичні основи професійної етики

Гуманістичні вимоги проголошуються моральним обов'язком кожної людини. Гуманізм як морально-правова вимога закріплена у Конституції України, у якій наголошується, що: "Людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю". Гуманізм пронизує практично всі галузі економіки та економічної діяльності. Він яскраво характеризує її структурні елементи, (її цілі, засоби, форми і методи), систему моральних відносин працівників

економічної сфери. Гуманізм виступає не лише як принцип професійної моралі, а й службовий обов'язок.

У трудовій діяльності юриста, лікаря, дипломата, педагога, керівника будь-якого рівня, приймається до уваги не тільки рівень освіти, обсяг спеціальних знань, вмінь, навичок, а й моральні якості працівника, під якими розуміють стійкі вияви моральної свідомості в поведінці і вчинках. Тут моральне «обличчя» посідає особливе місце, іноді воно відіграє головну роль у вирішенні професійних завдань.

Сенс і призначення професійної етики пов'язані з гуманізацією суспільної праці. Закладені в традиційних морально-професійних кодексах, кодексах честі лікаря, юриста, педагога, журналіста та ін., гуманістичні імперативи мають загальнолюдське значення. У наш час завдяки технічній могутності та ефективності людина виявляється здатною скоїти (через некомпетентність, безвідповідальність) багато зла, внаслідок чого гинуть матеріальні й духовні цінності. Зростає диспропорція між скоєним людиною і її здатністю нести моральну відповідальність. Це стає однією з передумов виникнення морально-професійних чи етичних кодексів широкого кола сучасних професій

Тестові завдання для самоконтролю

Тест: «Етикет і ділове спілкування»

1. Виберіть правильний варіант відповіді. Що таке «ділове спілкування»?

- a. Будь-яке спілкування, в процесі якого йде обмін інформацією.
- b. Неформальне спілкування, яке може бути перервано за бажанням одного із співрозмовників.
- c. Це взаємодія між людьми, в процесі якого відбувається обмін інформацією, спрямований на вирішення конкретної проблеми.
- d. Це спілкування, що виникає при бажанні одного зі співрозмовників.

2. Виберіть вірні варіанти відповіді, що визначають відмінності ділового спілкування від буденного.

- a. Чи є формальним.
- b. Чи не переслідує цілей, тому подальшу взаємодію співрозмовників необов'язково.
- c. Період взаємодії з партнером не обмежується рамками конкретного акту спілкування.
- d. Вирішення проблем особистісного плану.

3. Виберіть вірні варіанти відповіді, що визначають специфіку партнерських відносин.

- a. Приймається важливість професійної компетентності співробітника незалежно від його особистих інтересів і потреб.
- b. Наявність позитивних емоцій у партнерів по відношенню один до одного обов'язково.
- c. Керівник заохочує співробітника тільки при наявності позитивних емоцій до нього.
- d. Обов'язково об'єднання спільних зусиль для досягнення результату.

4. Виберіть вірні варіанти відповіді. Що передбачає регламент ділового спілкування?

- a. Визначення часу обговорення проблеми і пошук взаємоприйняттого рішення.
- b. Час колективного обговорення проблеми в ході переговорів визначається по ходу вирішення питання.
- c. Роль кожного з учасників переговорів визначається в ході обговорення проблеми.
- d. Поділ обговорення на окремі етапи з метою досягнення на кожному з них певного результату.

5. Вкажіть форми ділового спілкування.

- a. Прийом підлеглих.
- b. Зустріч.
- c. Публічний виступ.
- d. Ділова нарада.
- e. Суперечка.

6. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть вимоги до організації публічного виступу.

- a. Заздалегідь визначається тема виступу і його цілі.
- b. Заздалегідь оцінювати аудиторію і умови зустрічі немає необхідності, так як досвідчений оратор зможе по ходу виступу зорієнтуватися до інтересів аудиторії.
- c. Обов'язкова підготовка плану виступу і його репетиція.
- d. Необхідно заздалегідь зібрати необхідні матеріали.

7. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть структурні елементи бесіди.

- a. Встановлення місця і часу зустрічі.
- b. немовних компоненти спілкування не мають значення.
- c. Підведення підсумків бесіди.
- d. Структура бесіди не має значення, все залежить від бажання партнерів прийти до спільного рішення.

8. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть Типи нарад за їх призначенням.

- a. Нарада з метою прийняття рішень.
- b. Нарада з метою обговорення підсумків майбутніх виборів.
- c. Інформаційне нараду.
- d. Нарада з метою встановлення конфіденційних даних на співробітників підприємства.

9. Виберіть правильний варіант відповіді. Вкажіть найбільш ефективний спосіб проведення ділової наради.

- a. «Батько» - «Дитина».
- b. «Дорослий» - «Дорослий».
- c. «Дитина» - «Дитина».
- d. «Дитина» - «Батько».

10. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть особливості ділових переговорів.

- a. Передбачається підписання документів, визначальних взаємні зобов'язання партнерів.
- b. Підбір спеціалістів визначається по ходу переговорів.
- c. Пошук партнерів.
- d. Свої інтереси - передусім. Інтереси партнерів не мають значення.

11. Виберіть вірні варіанти відповіді. Що необхідно врахувати в процесі підготовки переговорів?

- a. Підбір фахівців до складу делегації.
- b. Вибір ділових костюмів.
- c. Підготовка документів, зразків виробів ...
- d. Уточнення погодних умов.

12. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть основні заходи, що передують процесу переговорів.

- a. Попереднє відвідування місця проведення переговорів, знайомство з його перевагами і недоліками.
- b. Встановлення обставин особистого життя представників делегації партнерів.
- c. Оформлення іменних табличок учасників з назвою організацій.
- d. Підбір кольорової гама ділових костюмів членів делегації.

13. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть дії, значимі для проведення переговорів.

- a. Спосіб розміщення делегатів за столом переговорів.
- b. У разі неможливості досягнення мети переговорів можливе використання критики партнерів, а так само прихованих загроз, що, можливо, змусить їх змінити своє рішення.
- c. Активно слухати і відкрито цікавитися проблемами та досягненнями партнера.
- d. Для зміцнення довіри можливо пониження власних досягнень.

14. Виберіть вірні варіанти відповіді. Вкажіть основні фактори впливу на партнера під час проведення переговорів.

- a. Використання думок авторитетних експертів.
- b. Вказівка на невдачі партнера, попередні дані переговорів.
- c. Використання міркувань, підкріплених цифрами і фактами.
- d. Вказівка партнеру на ненадійність конкурентів, з якими так само можливе укладання взаємовигідних домовленостей.

15. Виберіть правильний варіант відповіді. Правильне оформлення ділових письмових повідомлень - це

- a. комунікативна культура
- b. культура ділового листування.
- c. культура мови.
- d. культура обслуговування клієнтів

16. З погляду ділового етикету телефонну трубку потрібно піднімати:

- a. відразу
- b. після 5-го дзвінка
- c. до 4-го дзвінка
- d. вождів кілька хвилин

18. З погляду ділового етикету при випадковому розриві телефонної розмови, передзвонює:

- a. ініціатор розмови
- b. та людина, якій телефонували
- c. більш молодий
- d. більш важливий

18. Ви - представник підприємства сервісу і туризму. Надійшов телефонний дзвінок ви відповісте:

- a. говорите.
- b. Алло.
- c. називаєте організацію, підрозділ, своє ім'я.
- d. так, я вас слухаю.

20. Виберіть правильний варіант відповіді. Якщо під час бесіди з відвідувачем дзвонить телефон, необхідно

- a. відволікаючись від бесіди, відповісти на дзвінок.
- b. попросити того, хто телефонував передзвонити пізніше.
- c. проігнорувати дзвінок.
- d. продовжити бесіду з одночасним відповіддю на телефонний дзвінок.

2.2.7. Семінарське заняття. Тема: Принципи професійної етики як методологічна основа економічної діяльності

План

- 6.1. Загальна характеристика принципів моралі.
- 6.2. Принцип гуманізму: сутність та історичні форми.
- 6.3. Принцип справедливості. Форми вияву справедливості: моральне почуття, норми, принцип, ідеал, вчинок.
- 6.4. Принцип відповідальності та добросовісності.
- 6.5. Принцип компетентності та конфіденційності у сфері професійної діяльності.

6.6. Принцип моральних и правових норм поведінки.

Рекомендована література:

Базова: [2,6]

Допоміжна: [1,2,16,21,26,28]

Інформаційні ресурси: [1,2,4,8]

Мета: *характеристика основних принципів моралі та їх значення у різних сферах економічної діяльності, визначення особливості правових норм поведінки, вияву справедливості у взаємовідносинах працівників підприємств.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Розробити систему принципів професійної етики з у їх взаємозв'язку.

2. Відповісти на питання:

Чому потрібно обережати конфіденційність інформації?

У чому проявляється принцип відповідальності та доброчесності працівників та керівників банків?

3. Виконати тестові завдання для самоконтролю

7.1. Загальна характеристика принципів моралі

Істинний професіоналізм включає в себе *моральну домінанту* з її уявленнями про професійної честі, професійної чесності та професійної відповідальності. Професійна поведінка - це чесне виконання службового обов'язку, обов'язок підтримувати високу репутацію своєї професії, утримуючись від здійснення вчинків, здатних знизити повагу та довіру до професії, завдати шкоди її громадському іміджу. Кожна професія характеризується своїм набором особистісних якостей, які в ній проявляються.

Серед якостей, якими повинен володіти підприємець, називають організаторські здібності, незалежність, прагнення до свободи дій; прагнення творчо працювати, створювати капітал; здатність долати перешкоди і виправляти помилки, не боятися невдач; потреба реалізувати свій

особистісний потенціал; готовність до автономної діяльності (вміння покладатися на себе і власні можливості); ініціативність; цілеспрямованість, амбітність, надійність, обов'язковість; вміння прогнозувати, передбачати ситуацію; впевненість у собі, в прийнятих рішеннях; ерудованість; вміння пристосовуватися до мінливих умов навколишнього середовища (реагувати на зміни в навколишньому світі), а також ділову хватку.

Для менеджера, бухгалтера, копірайтера характерні свої набори особистісних якостей. Наприклад, для бухгалтера не потрібні такі якості, як вміння ризикувати, незалежність, амбітність, але зате потрібні лояльність, старанність, акуратність, конфіденційність.

Особистісні якості, притаманні професіоналу, не зводяться до набору якостей, необхідних фахівцеві (кваліфікації, компетентності). Професіонал повинен:

- ставитися до своєї професії як до покликання, пишатися нею, вдосконалюватися, володіти професійною ідентичністю - усвідомленням своєї приналежності до цінностей, цілям, нормам і традиціям своєї професії;
- розуміти соціальну значимість і соціальну відповідальність своєї професії;
- володіти професійно розвиненими діловими, управлінськими та вольовими якостями;
- бути сприйнятливим до нових прогресивних наукових технологій, шукати можливості їх впровадження;
- вміти будувати відносини в колективі, дбайливо ставитися до професійної репутації, честі;
- бути психологічно підготовленим до ділового спілкування та ведення переговорів;
- знати і дотримуватися професійні етичні кодекси, вирішувати всі питання в рамках моральних і правових норм;

- дотримуватися техніки безпеки, трудове законодавство, порядок, встановлений в організації, фірмі;
- підвищувати професіоналізм, використовувати інформаційні освітні технології.

Серед найбільш типових якостей, затребуваних професійною етикою, називають чесність, цілісність, відкритість, прозорість, відповідальність, транспарентність, конфіденційність, об'єктивність, поважність, законслухняність. Принципи професійної етики включають також конфіденційність, лояльність, чесність, транспарентність.

Для економіста важливо, щоб його послуги користувались попитом. А тому необхідно мати довіру суспільства і надавати виключно якісні послуги. Тим більше у сфері грошового обігу і фінансових розрахунків. Економіст повинен дотримуватись таких принципів: об'єктивності, незалежності, планування діяльності, контролю, конфіденційності, професіоналізму, компетентності, доброзичливості.

Принцип професіоналізму – ступінь відповідності особливостей особистості та її підготовленості до успішного здійснення професійної діяльності. Люди однієї професії з різною успішністю справляються з вирішенням її завдань. Основні рівні професіоналізму: вищий (класний професіонал); середній (хороші показники, але немає ініціативи); низький (посередність часто припускається помилок, промахи, потребує безперервному контролю).

7.2. Принцип гуманізму: сутність та історичні форми

Принцип гуманізму. Для професійної етики вихідним моментом є принцип гуманізму, тобто визнання цінності, неповторності кожної людської особистості, утвердження в повсякденній діяльності її прав не тільки на життя, здоров'я, а й на честь, гідність і свободу.

Ідея гуманізму дуже багатогранна і її зміст змінювалося в різні історичні періоди розвитку суспільства. В даний час в етиці виділяють три основних сенсу гуманізму:

- гарантія основних прав людини як умова збереження гуманних підстав його буття;
- підтримка слабких, що виходить за рамки звичайних уявлень даного соціуму про справедливість;
- формування соціальних і моральних якостей, що дозволяють особистості здійснювати самореалізацію на базі суспільних цінностей.

Таким чином, гуманізм передбачає турботу про конкретну людину, прагнення суспільства до створення умов для реалізації його можливостей і задоволення потреб. Реалізація принципу гуманізму в різних видах діяльності має свої особливості. Так, гуманізм у праці педагога реалізується, насамперед, в любові до студентів, яка звеличує, облагороджує самого вихователя, робить його здатним розуміти сокровенні устремління учнів, збагачувати їх моральний світ. Реалістичне ставлення педагога до своїх підопічних є одним з важливих факторів встановлення взаєморозуміння, виникнення відповідного почуття, співтворчості, а також дієвим інструментом реалізації принципу гуманізму на практиці.

Принцип гуманізму передбачає визнання за кожною людиною (у тому числі за пацієнтом, клієнтом) прав на свою точку зору, на свої переконання і відповідні звички, манери, лінію поведінки (зрозуміло, в тих рамках, в яких вони не призводять до ущемлення інтересів інших людей). Фахівець не повинен нав'язувати свої пристрасті, своє ставлення до інших людей, не повинен проявляти зарозумілість, байдужість або неухважність до оточуючих. Зрозуміло, що кожна професія має свої тонкощі, свої можливості затвердити гідність, цінність кожної людської особистості (як, втім, і принизити). Багато що залежить від конкретної ситуації. Головне, щоб фахівець завжди мав на увазі моральні наслідки свого вчинку, не забував про моральні цінності,

втілених у древніх і простих заповідях: "чи не бажай ближньому того, чого не бажаєш собі", "возлюби ближнього, як самого себе".

7.3. Принцип справедливості. Форми вияву справедливості: моральне почуття, норми, принцип, ідеал, вчинок.

Принцип справедливості – основоположний принцип права, який являє собою ідею домірності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення, а також передбачає вимогу відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, правопорушенням і відповідальністю, заслугами людей та їхнім суспільним визнанням.

Як зазначалось ще в римських юридичних афоризмах, право є мистецтво добра і справедливості (*Jus est ars boni et aequi*).

Універсальну справедливість характеризує, насамперед, визнання таких правових цінностей, як життя, власність, добре ім'я («честь»), які втілюються у визнанні прав людини, і головним чином, його права на свободу, які можна знайти вже в древньому кримінальному праві. Призначенням справедливості традиційно вважається підтримання та відтворення рівноваги чи рівної міри. Вона застосовується як для критичної оцінки поведінки людини з позиції певних правил, так і для критики самих цих правил та їх застосування.

7.4. Принцип відповідальності та добросовісності.

Принцип економічної відповідальності – система формальних і неформальних норм та правил поведінки господарських суб'єктів-власників, що перебувають у стані *економічного вибору* та приймають рішення щодо раціонального використання (вигідного розміщення) обмежених ресурсів. Економічна відповідальність, як складовий елемент господарського механізму, за своєю суттю є відповідальністю в разі виникнення несприятливих економічних наслідків при невиконанні певних зобов'язань, що зачіпають економічні інтереси певних суб'єктів. Механізм економічної

відповідальності – це закономірна, об'єктивна сукупність принципів і форм зв'язків стосунків, що розвиваються, виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання споживання матеріальних благ і дозволяють з'єднати відособлені види діяльності в єдиний суспільно необхідний процес виробництва.

Кодекс етичної поведінки працівників організацій визначає *принципи доброчесності*, як прояв чесності, пріоритет публічних інтересів над приватними, готовність пояснити походження власних статків, відповідність способу життя отриманим доходам та гідна поведінка. *Чесність* – це уникнення обману, і зокрема шахрайства, у відносинах з іншими людьми. У порівнянні з правдивістю поняття чесності підкреслює відсутність корисливих мотивів дезінформації і разом з тим більш лояльно відноситься до ненавмисному введенню в оману, тобто людина може залишатися чесним, якщо повідомляє іншому неправду, в яку вірить сам. Чесність - це видатна якість, проникаюче в саму глибину людської сутності. Чесність (або її відсутність) буде чітко проявлятися в кожному вашому слові і вчинках. Чесність, твердість характеру, незаплямована репутація і повагу тісно взаємопов'язані і йдуть рука об руку по шляху до видатному успіху.

7.5. Принцип компетентності та конфіденційності у сфері професійної діяльності.

Принцип професійної компетентності - це обов'язковість володіння необхідним обсягом знань і навичок, що дозволяє фахівцеві кваліфіковано і якісно надавати професійні послуги. Фахівець не повинен надавати послуги, що виходять за рамки професійної компетентності та межі його повноважень.

Для економіста обов'язковою вимогою є дотримання принципу конфіденційності, збереження, нерозголошення відомостей з особистого життя своїх підлеглих і партнерів. Останнє особливо важливо для управлінців.

Принцип конфіденційності – це обов'язок забезпечувати збереження документів, не передавати ці документи або їх копії (як повністю, так і

частково) яким би то не було третім особам і не розголошувати містяться в них відомості без згоди власника (керівника) за винятком випадків, передбачених законодавчими актами країни. Принцип конфіденційності повинен дотримуватися неухильно, незважаючи на те що розголошення або розповсюдження інформації про економічний суб'єкт не може завдати йому, за уявленнями спеціаліста матеріального або іншого збитку. Дотримання принципу конфіденційності обов'язково незалежно від продовження або припинення відносин з клієнтом і не має обмежень за часом.

Конфіденційність інформації - обов'язкове для виконання особою, яка одержала доступ до певної інформації, вимога не передавати таку інформацію третім особам без згоди її власника. Так, діяльність аудитора - це поєднання *інтелектуальної чесності* та *об'єктивності* на всіх етапах роботи, базуючись на об'єктивну думку про об'єкти дослідження. Аудитори мають забезпечити дотримання їх підлеглими та особами, що надають консультації чи допомогу *конфіденційності* інформації, одержаної у процесі надання професійних послуг. Вони несуть відповідальність за несанкціоноване розголошення службової інформації та комерційної таємниці. В Україні єдиним винятком із загального правила (розголошення будь-якої інформації лише з дозволу клієнта) є рішення суду або прокурора.

Принцип приватності (privacy, від лат. Privatus) - один з видів конфіденційності, що має різну вагу в різних культурах. Концепція індивідуальної приватності характерна для англо-американської культури і невідома багатьом країнам. Деякі вважають, що це поняття відрізняє англо-американську культуру від інших, наприклад від італійської або французької. Приватність означає здатність індивіда приховувати інформацію про себе. Межі приватності залежать від культури та індивідуального характеру. Право на приватне життя пов'язане з бажанням не піддаватися несанкціонованому вторгненню з боку держави, корпорації або окремих індивідів.

7.6. Фундаментальні принципи та правила надання аудиторських послуг.

Сьогодні надзвичайно актуальною є проблема професійної етики аудиторської діяльності, яка розглядається як кодекс правил і визначає поведінку спеціаліста, норми, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків.

Аудиторська діяльність потребує створення певних умов та дотримання етичних вимог, що визначаються відповідними нормами Закону України «Про аудиторську діяльність» та Кодексом етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту. Досвід роботи аудиторів свідчить, що особи які займаються цією діяльністю зацікавлені у взаємодовірі та високій якості наданих послуг.

Основу професійної етики складають комплекс **фундаментальних принципів** та правила надання аудиторських послуг. Професійні норми і технічні стандарти зобов'язують аудитора з належною старанністю й увагою виконувати інструкції та вказівки клієнта або роботодавця (внутрішній аудитор), спираючись на принципи **конфіденційності, чесності, об'єктивності і чинного законодавства**. В Кодексі етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту зазначені наступні основні принципи: професійна компетентність та належна ретельність, чесність, об'єктивність, конфіденційність, незалежність, доброзичливість. Аналіз аудиторської діяльності показав, що надання аудиторських послуг потребує, перш за все, професійної компетентності, належної ретельності та старанності. Це вимагає постійної підтримки професійного знання, розуміння основ сучасного законодавства та методів роботи. Пилипенко І.І., Редько О.Ю. в роботі «Стандарти аудиту та етики» розглядаючи професійну компетентність, поділяють її на дві взаємопов'язані фази:

1. Досягнення рівня професійної компетентності (вимагає високих стандартів загальної освіти, за якою повинна слідувати спеціальна освіта,

підвищення кваліфікації та складання іспитів з відповідних дисциплін за фахом, а також термін роботи за спеціальністю незалежно від того, чи був він приписаний як обов'язків);

2. Збереження рівня професійної компетентності (потребує постійно стежити за останніми подіями в аудиторській професії, в тому числі за відповідними національними та міжнародними положеннями).

Не менш важливим є принцип *незалежності* від суб'єкта підприємницької діяльності, що перевіряється. Аудитор не підпорядкований іншим контрольно-ревізійним органам або політичним партіям чи громадським організаціям і не залежить від них. Рішення або думка аудитора з фінансових питань не має залежати від гонорару за надану клієнту послугу. Забезпечення високого фахового рівня аудиторської діяльності потребує дотримання таких принципів надання послуг, як ***достовірність інформації; відповідність аудиторських послуг чинним нормативно-правовим актам***, що забезпечить їх якість; довіра та впевненість клієнта у дотриманні аудитором професійної етики протягом усієї його аудиторської практики. Таким чином, аудит виступає одним із інструментів, який допомагає розвивати економічні відносини, у тому числі міжнародні, оскільки він забезпечує довіру до перевіреної фінансової інформації для її користувачів різних рівнів (міжнародного, державного, урядового, підприємства).

Наведений приклад принципів професійної етики у сфері діяльності аудиторів можна покласти в основу діяльності працівника фінансово-кредитної сфери.

Тестові завдання для самоконтролю

Тест «Принципи професійної етики»

1. Висловлення «... кожен клас і навіть професія мають свою мораль»

належить ....

- a. К.Маркс
- b. И.Кант
- c. П.Сорокин
- d. О.Шпенглер
- e. Ф.Енгельс
- f. П.Флоренский

2.Формулювання принципу «! Не нашкодь» імовірно належить:

- a. Ескулапу
- b. Гіппократу
- c. Авиценне
- d. Пирогову

3. Впевненість фахівця в справедливості вимог професійної моралі:

- a. моральна свідомість
- b. моральні потреби
- c. моральні знання
- d. моральні переконання

4. Співвідношення професійної та загальнолюдської моралі.

- a. Норми професійної моралі специфічні, тому до вимог загальнолюдської моралі не пов'язані.
- b. Вимоги загальнолюдської моралі є основою формування принципів і норм професійної моралі.
- c. Вимоги професійної моралі дублюють загальнолюдські моральні норми і принципи.
- d. Оскільки є загальнолюдські моральні норми і принципи, необхідність у таких для окремих професій не обґрунтована.

5. Практика розв'язання етичних проблем, що існують в конкретних професійних сферах діяльності

- a. біоетика
- b. професійна етика
- c. екологічна етика
- d. економічна етика

6. Сукупність вчинків працівника

- a. моральна поведінка
- b. моральна звичка
- c. моральну свідомість
- d. моральний ідеал

7. Професійна етика працівника є:

- a. вченням про професійної моралі працівника
- b. набором професійних та інших норм
- c. етичним кодексом організації
- d. сукупністю норм, принципів окремого підприємства.

8. Об'єктом професійної етики є:

- a. етичний кодекс організації
- b. етична свідомість фахівця
- c. професійна мораль
- d. морально-професійні норми, принципи, стосунки
- e. моральну поведінку представника даної професії.

9. Форма моральної свідомості, в якій моральні вимоги виражаються найбільш узагальнено:

- a. моральний вчинок
- b. моральний принцип
- c. моральне ставлення
- d. моральна норма

10. Етичний принцип працівника сервісу - нерозголошення таємниці клієнта - це:

- a. толерантність
- b. гуманність
- c. конфіденційність
- d. терпимість.

11. Одна з переваг політики соціальної відповідальності підприємства - це:

- a. підвищення цін на послуги
- b. формування послуг з урахуванням потреб клієнта
- c. зростання прибутку
- d. розвиток міжвідомчих зв'язків.

12. Метою підприємницької діяльності є:

- a. розвиток
- b. отримання прибутку
- c. удосконалення підприємницької діяльності
- d. надання благ

13. Робота менеджера як професія відноситься до типу:

- a. Людина - Природа
- b. людина - знак
- c. Людина - Техніка
- d. Людина – Людина

14. Максимально ефективними в організаціях будуть трудові відносини по типу:

- a. співробітництво
- b. суперництво
- c. експлуатація
- d. індиференція.

15. Очікуваний продукт діяльності працівника:

- a. оцінка
- b. результат
- c. кошти
- d. мотивація

16. Основним критерієм моральності діяльності працівника є:

- a. дотримання інтересів професійної групи
- b. сприяння соціальному прогресу
- c. дотримання інтересів клієнта
- d. отримання максимального прибутку

17. Принципи ділової етики працівника визначаються ставленням до:

- a. клієнтам
- b. представникам ДАІ
- c. санітарно-представникам епідеміологічної станції
- d. колегам

18. Міжнародний документ, в якому сформульовані принципи ділової етики:

- a. Європейська конвенція з прав людини
- b. Декларація Ко
- c. Кіотську угоду
- d. Білль про права

19. Вкажіть рік прийняття Декларації Ко.

- a. 1890
- b. 1994
- c. 2007
- d. 1779

20. Принцип роботи етики - це:

- a. основне напрямки діяльності
- b. основне змістовне вимога до поведінки і дій фахівця
- c. основна якість особистості фахівця
- d. рекомендації до усунення конфліктів у колективі.

2.2.8. Семінарське заняття. Тема: Професійний кодекс як система моральних цінностей і норм

План:

8.1. Морально-професійні кодекси як відбиття суспільної моралі. Історія виникнення професійних кодексів.

8.2. Функціональна структура професійних кодексів.

8.3. Кодекс професійної поведінки та етики працівників банків.

8.4. Дотримання моральних норм в роботі з клієнтами банків, співробітниками та колегами

Рекомендована література:

Базова: [2, 4,6]

Допоміжна: [2,4, 16,21,23,28]

Інформаційні ресурси: [4,8,11,12]

Мета: *визначення базових категорій, що розкривають сутність професійної етики, аналіз функціональної структури професійних кодексів та характеристика різних типів морально-етичних кодексів, визначення моральних вимог в роботі з клієнтами банківських установ.*

Самостійна робота студентів в процесі підготовки до заняття.

Завдання та рекомендації:

1. Засвоїти поняття «морально-професійний кодекс», «кодекс професійної етики», «моральні норми», а також структуру функцій професійної етики.

2. Зробити порівняльний аналіз професійних кодексів банків, аудиторів, статистиків; визначити чіпільнк та відмінне.
3. Виконати тесових завдань для свамоконтролю.

8.1. Морально-професійні кодекси як відбиття суспільної моралі. Історія виникнення професійних кодексів

Кодекс - угода, конвенція, система правил, які договірні сторони зобов'язуються виконувати; спосіб самоорганізації професійного співтовариства, що підвищує його статус, престиж, професіоналізм.

Прийняття кодексу сприяє формуванню нової спеціально створеної соціальної і моральної середовища, більш сприятливою для діяльності.

Мета кодексу - зробити більш узгодженої, передбачуваною і контрольованою діяльність договірних сторін. У разі серйозних порушень кодекс передбачає санкції за невиконання норм.

Етичні кодекси відносяться або до локального спільноті, або до групи. Вони можуть бути професійними, корпоративними, організаційними. Навіть кримінальні співтовариства (злочинські банди, вуличні гангстери, спільноти хакерів і Г.Д.) мають свої ефективні етичні кодекси. Етичний кодекс, по суті, є зведенням правил і норм поведінки, які поділяють учасники групи. З його допомогою задаються певні моделі поведінки і єдині стандарти відносин і спільної діяльності.

В даний час найбільш поширені два види етичних кодексів – *професійні і корпоративні, які регулюють відносини людей всередині даних груп*. Потреба в етичних кодексах виникла у зв'язку з тим, що універсальних норм недостатньо для регулювання людської поведінки в специфічних ситуаціях. Професійна і корпоративна етика конкретизує загальні моральні принципи стосовно особливостей тієї чи іншої діяльності.

У великих сучасних корпораціях кодекси як узгоджені і обов'язкові для всіх цілі, цінності, норми і правила поведінки стають основним інструментом координації поведінки працівників. Етичний кодекс компанії - це кодекс корпоративних цінностей і поведінкових норм, які визначають порядок взаємодії співробітників у різних ситуаціях, не прописаний у інших нормативних документах (посадових інструкціях, Трудовому кодексі).

Історія виникнення професійних етичних кодексів

Першими універсальними моральними кодексами, що представляють собою набір загальнолюдських цінностей, були склепіння релігійних правил (*десять заповідей Старого Завіту*).

Одним з перших професійних етичних кодексів стала **клятва Гіппократа – кодекс лікарів** – «Не навреди» (primum non nocere) — найстаріший принцип медичної етики. Слід зазначити, що у оригінальному вигляді говориться

В оригінальній клятві говориться «Я направляю режим хворих до їхньої вигоди згідно з моїми силами і моїм розумінням, утримуючись від заподіяння будь-якої шкоди і несправедливості» (греч. ἐπι δηλήσει δὲ καὶ ἀδίκῃ εἴρξειν). Близьке до primum non nocere твердження міститься в книзі «Епідемії», що входить в Гіппократов збірник [en]: «Лікар повинен мати ... два спеціальних об'єкта розгляду, що стосуються хвороби, а саме робити добро, не завдавати шкоди» (Книга. I, Секція 11 , грец. ἀσκέειν, περὶ τὰ νοσήματα, δύο, ὠφέλειν, ἢ μὴ βλάπτειν).

Масове виникненню професійних кодексів в Європі відноситься до періоду виникнення ремісничих цехів в XI-XII ст. У цехових статутах середньовічних ремісників відбиваються уявлення про професійний обов'язок і обов'язках по відношенню до колег, професії, якості продукту. До причин виникнення кодексів можна віднести прагнення підвищити відповідальність за результати професійної діяльності, довіра до професійної діяльності та її престиж. Були й інші причини, пов'язані не тільки з турботою про якість

кінцевого результату і благополуччі клієнта як споживача продукту (як умов "благополуччя" професії та професійної групи). Недопущення "сторонніх" осіб, товарних підробок, понижуючих престиж і гідність майстрів своєї справи неякісним продуктом. Професійна група за допомогою кодексу боролася проти нечесної конкуренції. Тільки професіонали володіли секретами майстерності, які передавалися всередині професійної, а часто всередині сімейної групи.

Вже тоді існували феномени професійної таємниці, комерційної таємниці та ін., Тобто тих "таємниць", які стосуються лише членів професійної групи (корпорації). Цеховий статут (кодекс) вимагав неухильного виконання. Ремісники, заплямували ім'я цеху, виключалися з нього.

Статут стокгольмських шевців, наприклад, передбачав штраф за кожну дірку в чоботі, за будь-яку фальсифікацію сировини. Цех забороняв працювати вночі і в свята, одночасно працювати на декілька підрядчиків, брати в помічники людей з боку. На виготовленому виробі стояло клеймо майстра, що означало його особисту відповідальність за якість товару. Цехові статути регламентували відносини колег всередині цеху, які виключали обман, нечесну конкуренцію, переманювання замовників, крадіжку інструменту, лайка і образи. Заохочувалися взаємодопомога і благодійність. Хорошим майстром був той, хто дотримувався всі норми, звичаї та обряди цеху, наприклад спільні трапези (слово "цех" походить від слова "бенкет"). Існувала також культура застілля (запрещавшая напиватися, приводити жінок легкої поведінки, влаштовувати бійки, проливати на стіл пиво та ін.).

Внутрішньоцехові відносини дотримувалися ієрархічність, слухняність і повагу до вищестоящим, добродесна ставлення до нижчестоящим. Цехові статути ґрунтувалися на принципах професійної честі, чесності, справедливості. Кодекси середньовічної епохи служили способом самозбереження трудового співтовариства, а також виступали в якості свого

роду знаковою системи, що дозволяє відрізнати людей свого кола від чужинців.

У цьому контексті можна стверджувати, що мораль сумлінного ставлення до праці, ощадливості, вірності борговими зобов'язаннями, розумного обмеження потреб і дрібнобуржуазної скупості, яку М. Вебер пов'язував з "духом капіталізму" і протестантською етикою, виникла задовго до епохи протестантської Реформації.

Більш сучасний вид корпоративного кодексу з'явився в США на початку ХХ ст. Спочатку це були короткі формулювання основних ідей. Наступна стадія розвитку корпоративних кодексів наступила на початку 1950-х рр., Коли після декількох гучних судових процесів проти великих корпорацій в кодекси стали включати статті антимонопольних законів, які приймалися в США, що забороняють нав'язування цінової політики іншим фірмам і змову з конкурентами. Широка розробка кодексів корпоративної етики в розвинених країнах починається з 80-х рр. ХХ ст. Їх метою є вироблення норм і правил, яких повинні дотримуватися працівники компанії.

Сучасні Кодекс етики в бізнесі — це зведення моральних принципів, моральних норм і правил поведінки однієї особи або групи осіб, що визначає оцінку їхніх дій з погляду взаємовідносин з іншими суб'єктами бізнесу, відносин у колективі і в суспільстві на основі дотримання моральних норм і принципів, які розділяються ними. На підприємствах, в організаціях розробляються кодекси спілкування та поведінки працівників. У науці найчастіше вживається поняття "етичні кодекси". Вчені виділяють такі типи етичних кодексів:

- кодекси, які регулюють документ з докладно розробленими правилами, включаючи санкції, передбачені у випадках порушення кодексу (наприклад, контракти);
- кодекси, які регулюють зобов'язання перед клієнтами, вкладниками, акціонерами, співробітниками тощо. Це соціальні кодекси;

- кодекси, які включають положення про цінності організації, її філософію та цілі (викладають основи корпоративної культури). Це кодекси корпоративні;
- кодекси, які визначають міжособистісні стосунки в організації і погоджують інтереси працівників та організації (наприклад, угоди, які укладаються між адміністрацією та профспілкою).

Розглянемо корпоративні кодекси, які регулюють діяльність організацій як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку.

Вважають, що родоначальниками корпоративних кодексів були японські компанії, які довели регламентування поведінки працівників до абсолюту. Потім кодекси почали широко впроваджуватися у Сполучених Штатах Америки, особливо після скандалу, який призвів до відставки президента Р. Ніксона. Тоді багато американських компаній, щоб запевнити громадськість у своїх чеснотах, опублікували свої етичні кодекси. У них крім загальних положень про етику ринку та бізнесу було включено етичні норми, які стосувалися поведінки її працівників. Цими нормами заборонялися хабарі, шахрайство, подарунки, виплати незаконно отриманих грошей, розпалення конфліктів, розкриття секретів компанії, використання інформації, отриманої на довірливих умовах, протиправна поведінка заради інтересів фірми.

Кожен, хто ознайомлений з історією створення та розвитку відомої американської компанії IBM (International Business Machines Corporation (-Ай-Бі-Ем, також відома як «Блакитний гігант»). Американська електронна корпорація, один із найбільших світових виробників усіх видів комп'ютерів і програмного забезпечення, один з найбільших провайдерів глобальних інформаційних мереж., погодиться з тим, що своїм успіхом вона великою мірою зобов'язана морально-етичним ідеям її засновника Т. Дж. Уотсона-старшого. Він, як честолюбний підприємець, безумовно, хотів бачити свою компанію успішною, але, маючи власні моральні цінності, не хотів це зробити у будь-який спосіб. Він вирішив об'єднати людей, що у нього працюють,

єдиною метою, і для цього розробив кодекс поведінки працівників, принципи якого дуже прості:

- кожна людина заслуговує на повагу;
- кожний клієнт компанії має право на особливу увагу та найкраще обслуговування;
- все, що робиться в компанії, повинно постійно вдосконалюватися.

Цей підхід став стрижнем існування і діяльності компанії. Встановлених етичних принципів дотримуються й нині всі працівники компанії — від адміністраторів найвищого рангу до підсобників. Мабуть тому за роки існування ІВМ тут нікого не звільнили через скорочення програм, штатів, асортименту продукції або бюджету. Але незалежно від посади розлучалися з тією людиною, яка порушувала моральні норми компанії і не бажала співпрацювати з іншими.

Етичний кодекс може мати будь-яка організація — як велика корпорація, так і нечисленна структура. Кожна компанія розробляє свій кодекс і дає йому свою назву, наприклад: «Кодекс ділової етики» «Проктор енд Гембл» (Procter and Gambl), «Кодекс принципів ділової етики» «Юнілевер» (Unilever), «Зведення правил ділової етики» (Галф), «Зведення загальних ділових принципів компанії» «Ройял-датч-Шелл» (Royal Dutch Shell), «Кодекс ділової поведінки» «Кока-кола» (Coca Cola). За оцінкою журналу Fortune в США 450 з 500 кращих американських компаній і майже 50 % всіх інших мають етичні кодекси.

У кодексі етики компанії «Епл Консалтинг» (Apple-Consulting), що вже кілька років працює в Україні, серед іншого записано: «Консультанти компанії беруть на себе зобов'язання ставити інтереси поточних та перспективних клієнтів понад власні, зберігати незалежність поглядів і дій, тримати справи своїх клієнтів у суворому секреті, прагнути постійно підвищувати свою професійну майстерність, дотримувати і розвивати стандарти управлінського

консультування, підтримувати честь і гідність професії і дотримуватися високих стандартів особистої поведінки».

8.2. Функціональна структура професійних кодексів

Професійно-етичні кодекси в організаціях виконують такі основні функції:

управлінську – регламентують поведінку персоналу, пріоритети у взаємодії з клієнтами, акціонерами, партнерами, конкурентами, зовнішнім середовищем; визначають порядок прийняття рішення та неприйнятні форми поведінки;

розвитку корпоративної культури в організації — транслують корпоративні цінності, орієнтують працівників на єдині корпоративні цілі, тим самим підвищують корпоративну ідентичність працівників;

репутаційну – формують довіру до організації з боку зовнішнього середовища, підвищують її інвестиційну привабливість.

Як правило, корпоративні кодекси мають дві частини: ідеологічну та нормативну. В ідеологічній частині закладається філософія організації (формулюються місія, цілі та цінності). Вона включає в себе етичні принципи, покладені в основу мислення та діяльності керівництва. Формування цих ключових принципів має головною метою створити певний образ організації, викласти те, що сприятиме її репутації. Нормативна частина (тут викладаються стандарти поведінки різних груп працівників, регламентуються норми їх спілкування та взаємодії) містить у собі положення, які відображують принципи і правила ділової поведінки в конкретній організації, відповідальність адміністрації щодо працівників, регламентують взаємини з навколишнім середовищем – клієнтами, акціонерами, партнерами, конкурентами.

Якщо організація закріпила свою філософію у вигляді кодексу, то для перетворення задекларованих принципів у життя потрібно, щоб:

керівництво організації, її менеджери щодня їх виконували, показуючи особистий приклад;

впровадження принципів тісно пов'язувалось із мотивацією працівників, системою матеріального та морального заохочення;

обрана філософія спочатку стала реальністю в організації, а потім переносилася у зовнішнє середовище;

філософія доводилася до споживачів під гаслом: "Ось такі принципи, за якими ми працюємо для вас, оцінюйте нас за результатами".

Професійні кодекси виходять із професійної етики і регулюють відносини у професійних спільнотах та ефективні для "вільних професій". Професійна етика — це конкретно визначений набір моральних норм, який слугує керівництвом поведінки в тій чи іншій професійній діяльності. Тому професійні кодекси ґрунтуються на таких самих принципах етики, як і корпоративні кодекси, але містять у собі стандарти поведінки щодо конкретної професії або виду діяльності. Кодекси регламентують поведінку спеціалістів у складних ситуаціях, характерних для певної професії, підвищують статус спільноти у суспільстві, формують довіру до представників цієї професії, посилюють її значущість.

Одним з перших професійних кодексів стала клятва Гіппократа – кодекс лікарів. Нині кодекси професійної етики розробляють спілки підприємців, об'єднання банкірів, асоціації рекламних агентств тощо. Наприклад, Спілка промисловців та підприємців Росії створила комісію з етики та розробила "Хартію корпоративної і ділової етики", в якій передбачається оголошення бойкоту тим підприємцям, які порушують ділову етику. Ця хартія розглядається як крок до цивілізованого вирішення суперечностей між підприємцями. Кодекс етики і стандартів професійної практики затвердила нещодавно створена Українська асоціація менеджерів-консультантів. У ньому закріплено, що члени асоціації зобов'язуються зберігати високий етичний і громадянський рівень діяльності, здійснювати її таким чином, щоб слугувати

суспільству відповідно до існуючих професійних стандартів компетентності, об'єктивності та чесності.

На Третньому Європейському симпозиумі з менеджменту, який відбувся у 1973 р. у м. Давосі, було зроблено спробу упорядкувати етичні норми менеджменту. Було запропоновано примірний кодекс з етики поведінки менеджерів. У ньому було закладено, що професійним завданням менеджера є служіння клієнтам, акціонерам, працівникам і суспільству, приводилися в рівновагу їхні інтереси, які часто суперечать одне одному.

Багато великих фірм та корпорацій на Заході, приймаючи етичні кодекси, вводять до штатного розкладу психологів та спеціалістів з етики. Нині це вже норма, а не виняток. Досвід у цьому напрямі США, Німеччини, Японії свідчить, що витрати на морально-психологічну підтримку персоналу є не тільки об'єктивно необхідними, а й такими, що окупаються. Організації набагато дешевше створити нормальні умови для продуктивної діяльності своїх працівників, аніж потім компенсувати додаткові витрати на навчання та перепідготовку нових людей або на відшкодування витрат через конфлікти й страйки.

Окремі організації в Україні також вже мають певний досвід організації етико-психологічної підтримки працівників. У деяких вищих навчальних закладах, наприклад, працюють психологічні служби, завданнями яких є сприяння повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку студентів, профілактика і корекція відхилень у ньому. У Київському гуманітарному інституті, наприклад, здійснюється програма психологічної підтримки підготовки менеджерів. На окремих підприємствах України створено етичні служби, а в деяких – протокольні служби, які забезпечують дотримання етикету у взаєминах з іноземцями, особливо під час встановлення контактів та проведення офіційних переговорів. Проте такий досвід поки що впроваджується повільно. Більшість керівників ще не усвідомили необхідності морально-психологічної підтримки людей. Не вистачає

відповідних методичних розробок, немає коштів для розв'язання цієї проблеми.

З поширенням міжнародних економічних відносин проблеми етичного регулювання бізнесу наприкінці минулого століття набули інтернаціонального характеру. У зв'язку з цим зусиллями ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародної торгової палати було прийнято міжнародні зведення правил, що регулюють поведінку суб'єктів господарської діяльності, які займаються міжнародним бізнесом. Значну роботу в цьому напрямі веде і Рада Європи. Міжнародною торговою палатою було прийнято два зведених документи, адресованих підприємцям, про загальні норми поведінки інвесторів в іноземній державі та в боротьбі з корупцією.

Особливого значення це питання набуло в зв'язку з розширенням діяльності транснаціональних компаній (ТНК). Вони через свою організаційну структуру не можуть бути об'єктом регулювання і підлягати праву однієї держави. Саме тому було поставлене питання про створення та прийняття кодексу міжнародної поведінки для них. Проект кодексу поведінки ТНК, розроблений в ООН, було прийнято у 1980 р., а переглядався він та уточнювався в 1985 і в 1988 рр. Робота над кодексом триває й нині. З метою регулювання діяльності ТНК в етичному плані розглядалися такі питання:

забезпечити повагу з боку транснаціональних корпорацій до національного суверенітету країн, в яких вони оперують, і зобов'язати дотримуватися місцевих законів, постанов та адміністративних розпоряджень;

зобов'язати ТНК відповідати у своїй діяльності цілям, пріоритетам і політиці країн, в яких вони оперують, а також поважати місцеві соціальні та культурні принципи і цінності;

забезпечити повагу з боку ТНК до прав людини і загальних свобод;

заборонити ТНК втручатися у внутрішньополітичний процес суверенних держав та у міждержавні відносини;

утримати ТНК від корупції в економіці та політиці.

Велике значення міжурядовими організаціями, об'єднаннями підприємців різних країн надається питанням етичного регулювання рекламної діяльності, встановленню нормативів та етичних норм, які мають бути покладені в основу національного законодавства щодо реклами. Міжнародною торговою палатою вже розроблено Міжнародний кодекс рекламної діяльності, яким керуються підприємці в 17 країнах. У ньому містяться етичні норми і стандарти рекламної діяльності, основні з них такі: реклама має бути законною, пристойною, чесною і правдивою; вона повинна відповідати принципам добросовісної конкуренції, загальноприйнятим у комерційній діяльності; вона не повинна зловживати довірою громадськості та споживача і не повинна вводити споживача в оману.

Отже, розвиток партнерських відносин і зростаюча залежність бізнесу організацій як на національному, так і міжнародному ринку стимулювали розвиток ділової етики. Етичні вимоги знаходять відображення в корпоративних і професійних кодексах і стають ядром корпоративної культури організацій.

8.3. Кодекс професійної поведінки та етики працівників банків

Ділова етика є рушійною силою всього, чим займається Банк. Вона визначає зобов'язання створити обстановку довіри та надійності шляхом дотримання правил етичної поведінки і відповідності законам, нормам та інструкціям, а також шляхом збереження та сприяння найвищим стандартам професійної етики як на робочому місці так і в суспільстві.

Останнім часом етичні кодекси почали розробляти і впроваджувати в життя і найбільш життєздатні українські організації. Ключовими стандартами компетенцій (робочої поведінки) в них є такі: орієнтація на клієнта, мотивація на успіх, надійність, творчість, доброзичливі стосунки керівництва з персоналом, командна робота та ін.

Більшості банків України в основу кодексу професійної (корпоративної) етики поклали наступні вимоги:

1. Мета та завдання Кодексу корпоративної етики.
2. Місія та Корпоративні цінності Банку.
3. Загальнообов'язкові норми поведінки для Керівників та Працівників Банку, а також відповідальність за порушення цих норм.
4. Норми щодо заборони здійснення незаконної діяльності.
5. Політика щодо дотримання культури управління ризиками.
6. Норми щодо запобігання порушенню прав споживачів.
7. Порядок дій Працівників Банку для запобігання завданню шкоди майну Банку.
8. Норми щодо заборони використання службового становища Керівниками Банку та Працівниками Банку з метою отримання несправедливих персональних переваг або надання таких переваг третім особам.
9. Норми щодо запобігання корупційним діям та хабарництву.
10. Гарантії рівності відносин між Банком та його Клієнтами, Працівниками, Діловими Партнерами та Конкурентами.
11. Обмеження щодо дарування та отримання подарунків.
12. Вимоги до прийнятної персональної поведінки Працівників Банку.
13. Принципи оброблення, зберігання та розповсюдження конфіденційної та інсайдерської інформації.
14. Культура внутрішнього контролю.

Тестові завдання для самоконтролю **Тест: «Професійний кодекс»**

1. Що таке етичний кодекс організації?

- a. це система загальних цінностей, моральних принципів, моральних норм і правил поведінки однієї особи або групи осіб.
- b. важливі, на погляд керівника, норми поведінки в колективі.

- c. сукупність правил етикету, обов'язкових до виконання
- d. норми поведінки громадянина країни.

2. Кодекси професійні це...

- a. кодекси, які визначають міжособистісні стосунки в організації і погоджують інтереси працівників та організації;
- b. кодекси, які регулюють документ з докладно розробленими правилами, включаючи санкції, передбачені у випадках порушення кодексу;
- c. кодекси, які включають положення про цінності організації, її філософію та цілі (викладають основи корпоративної культури).

3. Які кодекси відносяться до типу корпоративних?

- a. кодекси, які визначають міжособистісні стосунки в організації і погоджують інтереси працівників та організації;
- b. кодекси, які регулюють документ з докладно розробленими правилами, включаючи санкції, передбачені у випадках порушення кодексу;
- c. кодекси, які включають положення про цінності організації, її філософію та цілі.

4. Етичне свідомість працівника припускає наявність і поєднання:

- a. моральних потреб працівника і потреб клієнта
- b. етичних знань, моральних переконань і моральних потреб
- c. етичних знань працівника і потреб суспільства
- d. моральних переконань і потреб клієнта

5. Першим професійно-етичним кодексом вважається:

- a. «Повчання»
- b. «Юності чесне зеркало»
- c. «Домострой»
- d. «Клятва Гіппократа».

6. Регламентация професійної етики роботи в організації виражена в документі:

- a. Конституція України.

- b. Кримінальний кодекс.
- c. Етичний кодекс.
- d. Кодекс законів про працю.

7. Для підвищення етичного рівня організації необхідно:

- a. розробити етичний кодекс організації.**
- b. забезпечити високу оплату праці співробітників.
- c. здійснювати навчання співробітників етичній поведінці
- d. звільнити колишніх і прийняти нових співробітників.

8. Час створення перших професійних моральних кодексів.

- a. XX століття.
- b. Стародавні часи.
- c. XI-XII століття.
- d. XVIII століття.

9. Професійно-етичний кодекс співробітників - це:

- a. ціннісний орієнтир
- b. критерій моральності
- c. сукупність правил і норм поведінки, вимог до особистості фахівця.
- d. рекомендації до усунення конфліктів у колективі.

10. Що регулює діяльність, поведінку людей, їхню взаємодію та спілкування?

- a. моральні норми
- b. накази, інструкції
- c. моральні дії
- d. ціннісний орієнтир
- e. рекомендації

11. Які покарання передбачені за порушення вимог професійного морального кодексу?

- a. виключення зі складу професії з переказом публічному розголосу проступку.

- b. покарання передбачене кримінальним кодексом
- c. порушення професійного кодексу тягне за собою дисциплінарні заходи.
- d. оскільки це кодекс моральний, порушення його вимог не тягне за собою ніяких покарань

12. Професійний моральний кодекс включає:

- a. вимоги відповідальності представника професії на різних рівнях.
- b. вимоги моралі включаються до кодексу суб'єктивно.
- c. загальнолюдські вимоги
- d. вимоги до фахової діяльності
- e. вимоги до професійної діяльності, вимоги відповідальності представників професії на різних рівнях

13. Вкажіть умови ефективного функціонування професійних етичних кодексів.

- a. у кодексі необхідно чітко визначити основні норми і принципи діяльності представників професії різних рівнів
- b. ефективність функціонування професійних етичних кодексів залежить від свідомості представників колективу
- c. ефективність функціонування професійних етичних кодексів залежить від вимогливості керівника.
- d. оскільки порушення професійного морального кодексу не тягне за собою правової відповідальності, вимоги його неефективні

14. Етичний кодекс дозволяє:

- a. налагодити звітність і облік
- b. підвищити якість продукції
- c. уникнути конфліктів інтересів, психологічних проблем

15. Що визначає специфіку партнерських відносин.

- a. приймається важливість професійної компетентності співробітника незалежно від його особистих інтересів і потреб
- b. наявність позитивних емоцій у партнерів по відношенню один до одного обов'язково
- c. керівник заохочує співробітника тільки при наявності позитивних емоцій до нього
- d. обов'язково об'єднання спільних зусиль для досягнення результату

16. Вкажіть, які головні принципи лежать в основі принципи міжнародного бізнесу (Декларація Ко).

- a. повага правових норм.
- b. благо акціонерів важливіше інтересів ключових партнерів.
- c. відповідальність бізнесу.
- d. дбайливе ставлення до навколишнього середовища.
- e. економічний і соціальний вплив бізнесу.

17. Форма моральної свідомості найбільш узагальнено виражається як:

- a. моральний вчинок
- b. моральний принцип
- c. моральне ставлення
- d. моральна норма

18. Професійно-етична регламентація передбачає:

- a. розробку та введення посадових інструкцій
- b. введення додаткових нормативно-правових актів
- c. усунення конфліктних ситуацій в окремому колективі
- d. розробку етичного кодексу організації

19. Що визначає як повинен поводитися працівник у тій чи іншій ситуації:

- a. моральна норма
- b. моральний кодекс
- c. моральний вчинок
- d. моральні дії

20. Яке відношення до людини припускають моральні відносини?

- a. людина людині вовк.
- b. людина людині друг, товариш і брат.
- c. людина людині колоду.
- d. людина людині випадковий перехожий.

РОЗДІЛ 3. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Практичні завдання для самостійної роботи

Практичне завдання 1

1. Самостійно опрацювати теоретичний матеріал та засвоїти основні поняття. Зробити порівняльний аналіз визначень поняття «економна культура», виявити спільне та відмінне.

Економічна культура – це структурна якість особистості, що розвивається в процесі навчання та виховання і синтезує в собі знання основ функціонування економіки та вміння індивіда використовувати ці знання в процесі життєдіяльності (*Медянцева С. Г.*).

Економічна культура – це пріоритетна цінність людини, що входить до складу загальної культури. Вона характеризує види господарської діяльності у соціальному розвитку суспільства та проявляється у виробництві, обміні та споживанні суспільного продукту (*Амбросимов В.М.*)

Економічна культура – є особистісним інтегративним утворенням, що характеризує рівень знань, умінь та навичок, які забезпечують реалізацію реальних можливостей, здібностей особистості і економічній діяльності (*Разуменко Д. О.*).

Економічна культура – це інтегративне особистісне новоутворення, представлене єдністю аксіологічного, технологічного, творчого й особистісного компонентів, що забезпечує продуктивну професійну діяльність в економічній сфері (*Тандир Л. В.*).

Практичне завдання 2

Знайдіть відповідність визначень економічної культури до наукового підходу дослідження: *філософський, соціологічний, економічний, соціально-психологічний, педагогічний* .

Економічна культура – як основна характеристика економічних відношень у соціумі, які виникають між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ.

Економічна культура – як комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю.

Економічна культура – як система цінностей та спонукань до господарської діяльності, поважливе ставлення до будь-якої форми власності та успіху у комерційній діяльності як до великого соціального досягнення, успіху, створенню та розвитку соціального середовища для успішної підприємницької діяльності.

Економічна культура – як сукупність соціальних цінностей і норм, що є регуляторами економічної поведінки й виконують роль соціальної па'м'яті економічного розвитку: що сприяють трансляції, добору й відновленню цінностей, норм, потреб, які функціонують у сфері економіки й суб'єктів, які її орієнтують на ті чи інші форми економічної активності.

Економічна культура – це засіб взаємодії економічної свідомості (як відображення економічних відношень і пізнання функціонування і розвитку економічних законів) і економічного мислення (як відображення участі в економічній діяльності), що регулює економічну діяльність індивідів і соціальних груп і ступінь їхньої самореалізації у тих чи інших типах економічної поведінки”.

Економічна культура – система цінностей і переконань господарської діяльності, шанобливе ставлення до будь-якій формі власності і комерційному успіху як до великого соціальному досягненню, неприйняття настроїв «зрівнялівки», створення та розвиток соціального середовища. (Професійна освіта. Словник)

Економічна культура – система цінностей і переконань господарської діяльності. Економічна культура передбачає: шанобливе ставлення до будь-

якій формі власності і комерційному успіху; неприйняття настроїв зрівнялівки; створення і розвиток соціального середовища для ... .. (Фінансовий словник)

Економічна культура – система цінностей і спонукань господарської діяльності, шанобливе ставлення до будь-якої формі власності і комерційному успіху як до великого соціального досягнення, успіху, неприйняття настроїв зрівнялівки, створення і розвиток соціальної економіки та права (Енциклопедичний словник).

Економічна культура підприємства – система норм, правил і зразків поведінки колективного господарюючого суб'єкта, яка грає роль соціального механізму регуляції його економічної діяльності. Даний механізм забезпечує трансформацію об'єктивно склалася стратегії. (Соціологія: Енциклопедія)

Економічна культура – система цінностей і переконань господарської діяльності, шанобливе ставлення до будь-якої формі власності і комерційному успіху як до великого соціального досягнення, успіху, неприйняття настроїв зрівнялівки, створення і розвиток соціальний. (Економічний словник)

Практичне завдання 3

Скласти термінологічний словник основних понять: *культура, економічна культура суспільства, економічна культура особистості, економічна культура підприємства, корпоративна культура, організаційна культура.*

Практичні завдання 4

Самостійно опрацювати теоретичний матеріал та засвоїти основні поняття. Скласти термінологічний словник основних понять: *економічна людина, економічна свідомість, економічне мислення, економічні потреби, економічні цінності, економічні норми*

Практичні завдання 5

Розробити блок-схему функціональної структури економічної культури.

Практичне завдання 6

Розкрийте сутність наданих висловлювань та прокоментуйте змістовну трансформацію культури у соціально-психологічному контексті:

«Життя людини надзвичайно коротке й дороге, і воно повинне бути використано для «підтвердження» свого покликання». *Річард Бакстер.*

«Багатство, яке не нажите завзятою працею, таїть у собі страшну небезпеку, спокуси його безмежні». *Річард Бакстер.*

«Чим вища культура, то вище цінується праця». *В. Рошер.*

Практичне завдання 7

Проаналізуйте тези американського суспільного діяча Бенджаміна Франкліна (1706 -1790) і дайте розгорнуту характеристику

- *Час – гроші.*
- *Кредит – гроші.*
- *Гроші здатні породжувати нові гроші.*
- *Той, хто платить точно й у строк, завжди може позичити гроші у своїх друзів.*
- *Акуратність і пунктуальність у виплаті минулих боргів створюють імідж чесної людини, завдяки якій можна розраховувати на майбутні кредити.*
- *Веди точний рахунок своїм витратам і доходам, і живи згідно зі своїм доходом, остерігайся вважати своєю власністю те, чим ти не розпоряджаєшся.*

Практичне завдання 8

Відповісти на питання:

1. *Що означає бути економічно розвинуеною особистістю?*
2. *Якою Ви уявляєте модель економічної культури майбутніх фахівців фінансово-кредитної сфери?*

Практичне завдання 9

У результаті економічної соціалізації в індивіда формуються певні економіко-психологічні якості, завдяки яким він адаптується до економічних умов життя, зокрема професійної діяльності. Визначте найбільш пріоритетні якості фахівця фінансово-економічної сфери діяльності, які складають основу економічної культури спеціаліста.

Практичне завдання 10

Відповісти на питання:

1. *Які з соціально-економічних цінностей (порядність, чесність, толерантність, добросовісність, людяність, власний імідж тощо) складають основу Вашої життєдіяльності?*
2. *Як Ви розумієте, що таке соціальна відповідальність та доброчесність фахівця економічної сфери (зокрема фінансиста, банкіра).*

Практичне завдання 11

Розробити блок-схему "Структура та функції моралі"

Практичне завдання 12

Прочитайте наукову статтю з питань професійної етики. Визначте актуальні питання, які піднімаються авторами.

Написати повідомлення у вигляді Есе

Практичне завдання 13

1. Розробити презентаційні проекти «Професійно-етичний кодекс економіста» (відповідно до фаху).

Визначити комплекс професійних рис, індивідуально-особистісних якостей, морально-етичних норм поведінки та вимог до професійної діяльності.

2. Зробити порівняльний аналіз професійно-етичного кодексу статистика, бухгалтера, банкіра. Визначити загальні вимоги та професійні відмінності працівників різних категорій економічної сфери діяльності.

Методичні рекомендації до виконання завдання:

1. Студенти мають проаналізувати літературні джерела. Які висвітлюють питання професійної етики економістів, ділового спілкування, етики і бізнесу та інше.
2. Студенти мають ознайомитися з різними зразками Професійних кодексів (у тому числі інших сфер діяльності.) Особливу увагу слід звернути на структуру кодексу.
3. Визначити типові ситуації професійної діяльності прояву морально-етичної поведінки працівника або порушення норм ділової (корпоративної етики).

3.2. Тематика доповідей та рефератів

1. Економічна культура в системі економічної соціології.
2. Взаємозв'язок економічної соціології з іншими науками.
3. Економічна культура та економічна поведінка.
4. Вплив економічної культури на діяльність підприємства.
5. Економічна культура і стратегія фірми.
6. Особливості економічної культури підприємств в Україні.
7. Компоненти організаційної культури.

8. Методи, прийоми і способи культурологічної діагностики.
9. Основні корпоративні цінності й норми.
10. Елементи культури виробництва.
11. Характеристика структури елементів корпоративної культури.
12. Існуючі моделі і типи організаційної культури.
13. Типами культури, за якими будується профіль організаційної культури підприємства.
14. Морально-етичні основи професійної діяльності економіста.
15. Професійна етика й норми професійних ділових відносин.
16. Вчинок як критерій моральних якостей індивіда в умовах свободи вибору.
17. Специфіка професійної моралі та професійної етики фахівця зв'язків з громадськістю.
18. Соціальні ідеали та моральні принципи працівника економічної сфери.
19. Моральні принципи фахівця в умовах конфлікту інтересів у сфері економіки.
20. Проблеми професійної довіри і практика вітчизняного досвіду фінансових установ.
21. Моральний аспект культури ділового спілкування і її форми морально-етичного характеру: цінності, норми, звичаї, традиції.
22. Види моральних конфліктів і способи їх вирішення в умовах професійної діяльності.
23. Основні вимоги до моральних взаємин між людьми у професійному спілкуванні.
24. Специфіка економічної діяльності і значення професійної етики.
25. Етика економіста як вид професійної етики: поняття, предмет, завдання.
26. Структура, види, норми і джерела професійної етики економіста

- 27.Професійна етика аудитора (бухгалтера, статистика, банкіра, фінансиста, менеджера)
- 28.Психологічні та морально-етичні чинники забезпечення банківських послуг фізичних осіб
- 29.Етика як філософське вчення про мораль і моральність.
- 30.Етичні системи та їх різноманіття.
- 31.Сутність морального вчинку.
- 32.Корпоративна етика та регулювання етичних взаємин.
- 33.Декларації прав людини і розвиток етики.
- 34.Моральні основи економічної діяльності
- 35.Єдність законності та моралі в економічній діяльності.
- 36.Професійний етикет у сфері економічної діяльності.
- 37.Етика надання економічних послуг.
- 38.Зовнішній вигляд учасника банкіра як елемент етикету.
- 39.Види і форми професійного етикету
- 40.Економічна культура фахівця фінансово-кредитної сфери.
- 41.Моральні проблеми людської діяльності.
- 42.Суб'єктивно-особисті засади вирішення сенсу життя.
- 43.Вчинок як критерій моральних якостей індивіда в умовах свободи вибору.
- 44.Основні етичні принципи діяльності економіста.
- 45.Специфіка професійної моралі та професійної етики фахівця економічної сфери
- 46.Соціальні ідеали та моральні принципи працівника економічної сфери.
- 47.Моральний вибір людини і моральний обов'язок.
- 48.Психологічні чинники моральних проблем людини.
- 49.Сутність і значення соціальної відповідальності економіста.

50. Проблема ангажування економіста певними політичними, бізнесовими та іншими структурами.
51. Причини та специфіка конфлікту професійних та особистісних інтересів, методи його подолання і засоби уникнення.
52. Моральні принципи фахівця в умовах конфлікту інтересів у сфері економіки.
53. Проблеми професійної довіри і практика вітчизняного досвіду фінансових установ.
54. Суб'єкт-об'єктна взаємодія спілкування і морально-психологічні якості людини.
55. Сутність моральних передумов спілкування: повага, співчуття, гуманність, альтруїзм, милосердя і їх роль в професійній діяльності.
56. Моральний аспект культури ділового спілкування і її форми морально-етичного характеру: цінності, норми, звичаї, традиції.
57. Ввічливість як характерологічна складова особистості, її роль в службових стосунках.
58. Види моральних конфліктів і способи їх вирішення в умовах професійної діяльності.
59. Універсальні засади корпоративної етики і умови її дотримання в службових ситуаціях.
60. Основні вимоги до моральних взаємин між людьми у професійному спілкуванні.
61. Питання професійної чесності і моральних норм в контексті кодексів професійної поведінки та етики.
62. Основні положення міжнародних кодексів професійної поведінки в сфері економіки щодо підтримання і захисту репутації професії.
63. Етика підприємництва і стандарти професійної поведінки фахівців.
64. Корпоративна етика та її принципи.

65. Особливості та специфіка морально-психологічного клімату та культура поведінки співробітника підприємства.
66. Підвищення професійної кваліфікації як необхідна умова дотримання професійної етики в сфері економіки.
67. Специфіка професійної моралі та професійної етики.
68. Поняття моральної свідомості: структура і зміст.
69. Психолого-педагогічні основи економічної культури та професійної етики.
70. Моральні мотиви і ціннісні орієнтації в фаховій сфері.
71. Методи діагностики розвитку економічної культури та професійної етики фахівця.

Проблемні теми для доповідей і обговорення

1. Людина як суб'єкт морального вибору.
2. Духовність і моральне самовдосконалення особистості.
3. Захист суспільної моралі в мас-медіа.
4. Проблема сенсу життя і шляхи самовдосконалення особистості.
5. Професіоналізм як моральна риса особистості.
6. Культурні традиції в економічній діяльності.
7. Етика професійних зв'язків в мультикультурному середовищі.
8. Типи національних і регіональних ділових культур як фактор комунікації в економіці.
9. Етика професійного спілкування і проблеми молоді.
10. Моральна культура особистості, її вияв в професійному спілкуванні.
11. Інтелігентність та інтелігенція.
12. Етика професійного спілкування як критерій культури особистості.

13. Моральні установки особистості як етико-психологічний фактор економічної діяльності.
14. Психотехнології формування довіри до співробітництва та партнерства у сфері економіки: основні методи та прийоми.
15. Законодавчий та Конституційний захист громадян України щодо морально-етичних порушень в галузі економіки.
16. Саморегулювання в сфері економіки як засіб протидії етичним порушенням в сфері професійної діяльності.
17. Аудиторська діяльність: етичні норми і сучасна культура.
18. Етичні канони морального кодексу Міжнародної асоціації .....
19. Принципи і стандарти професійної поведінки і етика підприємництва.
20. Проблеми свободи слова і творчого самовираження в контексті основних положень Кодексу професійної етики українського економіста.
21. Проблеми фахової моралі і їх інтерпретація у вітчизняній суспільній практиці.
22. Основні етичні принципи професійної діяльності.
23. Соціальна орієнтованість фахових критеріїв етики і моралі.
24. Людина і світ етичних цінностей.
25. Етичні норми бізнесу
26. Проблема маніпулювання інформацією у контексті норм і принципів професійної етики й моралі.
27. Професійна етика викладача як основа формування морально-етичних основ майбутнього фахівця.
28. Педагогічні умови формування економічної культури майбутнього фахівця.
29. Професійне середовище як фактор формування економічної культури економіста.

3.3. Ділова гра «Етичні дилеми бізнесу»

Протягом останніх трьох років викладачами кафедри філософії проводиться ділова гра «Етичні дилеми бізнесу». За цей час у ній взяли участь біля 150 студентів другого та третього курсів факультетів Економіки АПК, Міжнародної економіки та менеджменту, Управління персоналом та маркетингу.

Ділова гра являє собою набір візуалізованих засобів, що містять приклади вирішення етичних дилем та допомагає здійснити етичний аналіз конкретних ситуацій, з якими стикається бізнес.

В контексті підвищення вимог суспільства до соціальної відповідальності бізнесу цей тренінг дозволяє:

- виявити, що одним із найважливіших аспектів щодо прийняття етичного рішення є питання відповідальності – зобов'язання, необхідності особистості чи організації давати звіт у своїх діях, вчинках тощо і відповідати за їх можливі наслідки;
- показати, що моральна відповідальність за прийняття рішень та їх результати виступає важливим компонентом професійної етики сучасного фахівця;
- довести, що основними моральними критеріями ефективної підприємницької діяльності є: справедливість, довіра, чесність і компетентність кожного;
- обрати моделі поведінки і принципи побудови міжособового спілкування в сфері бізнесу.

Тренінговий ефект виникає внаслідок розуміння професійної етики як інструменту, який знімає або опосередковує напругу та протиріччя, що виникають між загальними моральними принципами і тими рішеннями, які фахівець вимушений приймати, виконуючи свої професійні обов'язки.

Під час гри майбутні фахівці здобувають навички і формуються компетенції при вирішенні суперечливих ситуацій, які пов'язані з конкретними етичними дилемами.

Варто зазначити, що даний тренінг, на нашу думку, буде корисним також компаніям, які зацікавлені у внесенні етичних корективів у практику своєї діяльності, створенні позитивного іміджу бізнесу та усталенні ділової репутації.

В процесі тренінгу учасники вчаться моделювати діяльність компаній як етичних і соціально відповідальних суб'єктів; виявляються можливі етичні наслідки управлінських рішень; аналізуються ситуації, які можуть допомогти оцінити етичні аспекти діяльності фахівця.

3.4. Тематика контрольних робіт та методичні рекомендації щодо їх виконання

Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів заочної форми навчання до написання та оформлення контрольних робіт

Спеціалісти економічного профілю крім фахової підготовки обов'язково мають оволодіти знаннями гуманітарного циклу. Однією з важливих форм вузівської навчальної роботи студентів у міжсесійний період є написання контрольних робіт. Контрольна робота з соціально-гуманітарних дисциплін допомагає студентам глибше вивчити одну із соціальних проблем, опрацювати наукову та методичну літературу з обраної теми, навчитися досліджувати історичні джерела, виробляти навички самостійного аналізу соціально-економічних, політичних і інших проблем, а також навички систематизації матеріалу та вільного його викладення.

Контрольна робота – один із важливих видів самостійної роботи і навичок наукової роботи студентів. Термін виконання контрольних робіт визначається навчальним планом кожної спеціальності.

Студент обирає одну із запропонованих тем дисципліни (див. варіанти контрольних робіт). На початковому етапі роботи над темою необхідно підібрати в бібліотеках писемні джерела й документи з проблеми, опрацювати наукову та навчально-методичну літературу (не менше десяти назв), скласти бібліографію за алфавітом у визначеній бібліографічними стандартами. Досліджуючи літературу, необхідно робити виписки найважливіших фактів, подій, теоретичних висновків тощо. Їх краще здійснювати на окремих аркушах або спеціальних картках, вказуючи всі складові наукового апарату і групуючи за питаннями плану. Після накопичення матеріалу потрібно скласти план до теми (вступ, 2-3 пункти основної частини, висновки). Потім згідно з планом систематизувати матеріал і приступити до написання контрольної роботи. Робота виконується сучасною українською мовою.

Обсяг контрольної роботи – 10-15 сторінок. На її обкладинці вказуються такі дані: Контрольна робота з курсу (*назва дисципліни*), ім'я та по-батькові студента, назва курсу, відділення, факультет, спеціальність, курс, група, номер залікової книжки. На першій сторінці вказується назва теми, план роботи. Пізніше, в тексті обов'язково потрібно наводити назву кожного пункту плану перед відповіддю на питання. У вступі варто охарактеризувати актуальність проблеми, сформулювати мету та завдання роботи, ступінь висвітлення проблеми в історичній літературі.

Контрольна робота оформлюється згідно наведеного зразка,

В основній частині роботи необхідно розкрити зміст кожного питання, спираючись на джерельну базу та наукову літературу. Звернути увагу на те, що контрольна робота є логічним викладенням суті проблеми з елементами самостійного аналізу. Писати потрібно короткими, чіткими фразами, правильно оформлювати науковий апарат. Якщо наводиться цитата, її потрібно брати в лапки і давати посилання на джерело:

- на монографію: прізвище та ініціали автора, назва твору, том, місце видання, видавництво, рік видання, сторінка;

- на статтю журналу: прізвище та ініціали автора, назва статті, журнал, рік видання, номер, сторінки;
- на матеріали з архівів: назва документу, назва архіву, фонд, опис, справа, аркуш.

Посилання потрібно робити на тій же сторінці, де використана цитата, під текстом внизу, нумеруючи цитати порядковими номерами. Не варто зловживати цитатами, їх потрібно наводити для підтвердження думки студента, щоб навести точне формулювання чи наукове визначення тощо. Разом з тим, робота не буде оцінена позитивно, якщо в ній зовсім відсутні посилання на джерельну базу і наукову літературу.

Відповідаючи на кожний пункт плану, необхідно не тільки описати основні події та їхню хронологію, але й проаналізувати та узагальнити їх, охарактеризувати основні проблеми з теми, дискусійні точки зору щодо висвітлення подій в минулому і сьогодні, розкрити нове бачення проблеми. Через весь текст контрольної роботи має проходити власна точка зору студента. Кожний пункт плану обов'язково має закінчуватися стислими висновками. Всі теоретичні положення і висновки мають бути аргументовані, наведений фактологічний матеріал — окрім загальновідомих фактів — супроводжується відповідними посиланнями на першоджерела. Виклад теоретичного питання при потребі можна супроводити ілюстраціями (картосхемами, таблицями), які подаються в кінці або поміж текстом.

У заключній частині роботи необхідно зробити висновки по всій темі, по можливості зв'язати їх із сучасними подіями та явищами, спробувати сформулювати рекомендації, що випливають із дослідження обраної теми. Далі йде список використаних джерел та літератури в алфавітному порядку. Звертаємо увагу на те, що потрібно вказувати лише ту літературу, якою студент дійсно користувався при написанні контрольної роботи, вказуючи при цьому використані сторінки.

В кінці роботи потрібно поставити свій підпис і дату написання.

Контрольна робота здається або надсилається студентом у деканат факультету не пізніше, як за один місяць до сесії. Контрольну роботу реєструє методист відділення, перевіряє рецензент (викладач). Рецензент виставляє оцінку “зараховано” або “не зараховано”. Оцінки повідомляються студентам перед початком сесії, виставляються у залікову книжку. Якщо робота не зарахована, студент зобов’язаний врахувати зауваження рецензента і виправити текст.

Студент не допускається до іспиту або заліку, якщо його контрольна робота не зарахована.

При підготовці контрольної роботи в разі необхідності студент може звертатися за консультацією до викладачів.

Процес підготовки та написання контрольної роботи студентом поділяється на кілька послідовних етапів:

1. *Студент самостійно обирає один з варіантів завдання*
2. *Здійснення інформаційного пошуку джерел*
3. *Опрацювання підібраного матеріалу.*
4. *Складання плану роботи.*
5. *Написання основного змісту контрольної роботи.*
6. *Укладання списку використаної літератури.*
7. *Оформлення контрольної роботи.*

Зразок оформлення титульної сторінки

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН**

Контрольна робота

з курсу “Економічна культура та професійна етика”

Варіант № _____

студента(-ки) ___ курсу,

_____ групи,

прізвище, ім'я, по-батькові

Перевірив:

відмітка _____

Київ 20__

Тематика контрольних робіт.

1. Економічна культура як взаємодія економічної свідомості та економічного мислення.
2. Роль економічної культури для розвитку економіки та суспільства.
3. Витоки зародження економічної культури.
4. Функції економічної культури.
5. Типологізація економічної культури.
6. Культура підприємництва як складова економічної культури суспільства. Культура підприємництва та її складові.
7. Мотивація підприємницької діяльності.
8. Особливості розвитку підприємництва в Україні.
9. Філософський та соціологічний підходи визначення економічної культури особистості та суспільства.
10. Культурологічний підхід визначення економічної культури.
11. Психолого-педагогічний контекст розкриття поняття «економічна культура».
12. Економічна культура як синтез матеріального і духовного
13. Економічна культура молоді за умов становлення ринкових відносин.
14. Властивості економічної культури.
15. Економічна культура як інтегративне системне утворення.
16. Основні компоненти економічної культури та їх характеристика.
17. Структура економічної культури особистості.
18. Економічна свідомість як особливу форму психічної діяльності
19. Економічна культура як система цінностей
20. Економічне мислення як система поглядів людини на закономірності економічного розвитку та сутність економічних явищ і процесів.

21. Економічна діяльність - важливий чинник розвитку суб'єкта діяльності та задоволення його потреб.
22. Економічна культура як система цінностей і спонукань господарської діяльності.
23. Економічна культура і трудова активність.
24. Вплив економічної культури на діяльність підприємства.
25. Критерії сформованості економічної культури спеціаліста.
26. Методологічні основи критеріїв економічної культури.
27. Показники та ознаки економічної культури.
28. Рівні сформованості економічної культури.
29. Методи діагностики економічної культури фахівця.
30. Актуальні проблеми економічної освіти в Україні.
31. Принципи формування економічної культури в системі вищої економічної освіти.
32. Формування економічної культури фахівці в умовах інтеграційних процесів системи вищої економічної освіти.
33. Гуманізація, гуманітаризація та демократизація системи економічної освіти.
34. Принцип безперервності розвитку економічної культури.
35. Принцип системності розвитку економічної культури в умовах економічної освіти.
36. Принцип фундаментальності та фаховості різноманітних освітніх програм; Індивідуалізація підготовки економічних кадрів відповідно до попиту на ринку праці.
37. Принцип інноваційності змісту економічної освіти.
38. Відповідність якості освітніх послуг потребам майбутнього фахівця.
39. Ціннісні орієнтири економічної освіти.
40. Розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізація.

41. Виховання самостійності наукового економічного мислення в умовах економічної освіти.
42. Формування економічного світогляду.
43. Розвиток здібностей до самореалізації, самоосвіти, саморозвитку особистості.
44. Становлення та розвиток економічної культури в умовах освітньо-професійного середовища.
45. Основні напрями формування професійної компетентності майбутнього економіста в системі економічної освіти.
46. Освітньо-професійне середовище як фактор формування економічної культури фахівця фінансово-кредитної сфери.
47. Структура освітньо-професійного середовища.
48. Кодекс поведінки – основа змісту професійної етики.
49. Історія та умови виникнення етики.
50. Професійна етика в суспільстві та її взаємозв'язок з іншими науками.
51. Морально-професійні норми різних історичних епох.
52. Розвиток професійної етики в рабовласницькому суспільстві.
53. Виникнення численних морально-професійних кодексів, статутів у феодальну епоху
54. Утвердження буржуазних відносин та мораль буржуазного суспільства. Розвиток морально-професійної свідомості.
55. Професійна епіка бізнесменів американського великого бізнесу як визначальний чинник ставлення до праці
56. Предмет та завдання професійної етики.
57. Етика в системі філософського знання.
58. Професійна етика - особлива галузь етичного знання (Аристотель).
59. Професійна етика у працях і. Бентам, Ш. Монтеск'є, О. Конт, Е. Дюркгейм.

60. Методологічне значення етичного пізнання.
61. Морально-професійні норми - невід'ємна частина загальнолюдської моралі.
62. Професійно-етичні кодекси. моральна
63. Співвідношення теоретичної та практичної етики.
64. Смысл і цінність професійної етики, її значення у становленні сучасного фахівця.
65. Морально-етичні критерії економічної діяльності.
66. Професійна етика як кодекс правил.
67. Етичні норми економічної діяльності і життя людини.
68. Моральна оцінка професійної діяльності.
69. Професійна етика як регулятор моральних відносин людей у сфері трудової діяльності (матеріально-виробничій, господарсько-економічній, управлінській, духовній, культурній).
70. Права і обов'язки фахівця економічної сфери в контексті норм професійної етики.
71. Кодекс поведінки – основа змісту професійної етики.
72. Моральні якості спеціаліста.
73. Особливості професійного виховання, його цілі й методи.
74. Моральні аспекти взаємовідносин між людьми в процесі праці.
75. Конфлікт інтересів. Моральний конфлікт і його різновиди.
76. Моральна цінність ділового спілкування як ключового елементу етики ділових стосунків.
77. Службова етика. Корпоративна етика. Етика взаємності.
78. Види професійної етики та їх гуманістична спрямованість оральна культура посадової особи (керівника) та її формування.
79. Види професійної етики та їх роль у визначенні специфічні особливості професійної діяльності.

80. Основні види професійної етики. Особливості етики різних професій.
81. Специфічні вимоги в області моралі від своєрідності професійної діяльності та виду професійної етики.
82. Принципи професійної етики як методологічна основа економічної діяльності .
83. Загальна характеристика принципів моралі.
84. Гуманістичні норми професійної моралі у сфері економічної діяльності.
85. Принцип справедливості та відповідальності.
86. Принцип законності. Законність як юридичне і моральне явище. Законність і культура професійної діяльності.
87. Взаємозв'язок принципів законності, гуманізму, справедливості.
88. Принцип конфіденційності.
89. Принцип компетентності у сфері професійної діяльності.
90. Фундаментальні принципи та правила надання аудиторських послуг: професійна компетентність та належна ретельність, чесність, об'єктивність, конфіденційність, незалежність, доброзичливість.
91. Професійний кодекс як система моральних цінностей і норм. Кодекс поведінки – основа змісту професійної етики.
92. Морально-професійні кодекси як відбиття суспільної моралі.
93. Клятва Гіппократа як один з перших професійних кодексів та вихідне положення розвитку професійної етики.
94. Соціальні функції морально-професійних кодексів: пізнавальна, регулятивна, ціннісно-орієнтаційна .
95. Концептуальні положення Кодексу професійної поведінки і етики бухгалтера (аудитора).
96. Професійно-етичний кодекс статистика.

97. Професійно-етичний кодекс працівника фінансово-кредитної сфери.
98. Професійний кодекс працівника банківських установ.
99. Професійні етичні Кодекси економістів, основні морально-етичні норми.
100. Критерії і норми професійної кваліфікації практичних працівників-економістів.

3.5. Словник основних термінів

Гуманістична спрямованість – це спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків.

Економічна діяльність – процес виробництва продукції (товарів та послуг), який здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічна діяльність характеризується витратами на виробництво, процесом виробництва та випуском продукції (*Держстат, Класифікація видів економічної діяльності*).

Економічна культура – система цінностей і переконань господарської діяльності, шанобливе ставлення до будь-якої форми власності і комерційному успіху як до великого соціального досягнення, успіху, неприйняття настроїв зрівнялівки, створення і розвиток соціальний (Економічний словник).

Економічна культура особистості – це інтегративне особистісне новоутворення, представлене єдністю аксіологічного, технологічного, творчого й особистісного компонентів, що забезпечує продуктивну професійну діяльність в економічній сфері. (*Тандир Л. В.*)

Економічна культура підприємства – система норм, правил і зразків поведінки колективного господарюючого суб'єкта, яка грає роль соціального

механізму регуляції його економічної діяльності. Даний механізм забезпечує трансформацію об'єктивно склалася стратегії (*Соціологія: Енциклопедія*).

Економічна освіта – це підготовка фахівців для економічних служб, підприємств і спеціальних економічних організацій (фінансових, банківських, статистичних, аудиторських, маркетингових та ін.), а також формування необхідного мінімуму професійних економічних знань у спеціалістів різних галузей економіки і широкого кола працівників підприємницьких структур.

Економічна свідомість – це внутрішньо суперечливе, багаторівневе утворення, яке в узагальненому вигляді відображає ступінь знайомства суб'єкта з економікою і раціональне до неї ставлення. Економічна свідомість це системна складова свідомості, вищий рівень психічного відображення людиною економічних феноменів.

Економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, обмін, розподіл, споживання товарів і послуг, на регулювання економічної діяльності.

Економічне мислення – система поглядів індивіда на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення.

Економічні інтереси – реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб суб'єктів господарської діяльності¹

Економічні потреби – ідеальний внутрішній мотив людини, що спонукає її до економічної діяльності для забезпечення передусім власного добробуту та членів своєї сім'ї.

Етичний кодекс – це зведення моральних принципів, норм і правил поведінки особи або групи осіб, який визначає оцінку їхніх дій з погляду

відносин у колективі й у суспільстві на основі дотримання моральних норм і принципів, які розділяються ними.

Мораль – духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та груп соціальних за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнено норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів і соціальних груп.

Корпоративна етика – це сукупність етичних правил, що містяться в документах, прийнятих добровільно представниками будь-якої професії, галузі, громадського об'єднання і обов'язкові до виконання особами, що до них належать (це суддівська, адвокатська етика).

Офіційна етика – це етичні вимоги, що містяться в правових нормах, невиконання яких може мати негативні наслідки (звільнення з посади, відсторонення від справи).

Освітньо-професійне середовище – сукупність смислових, організаційних та змістовних факторів, завдяки яким стає можливим процес свідомого власного індивідуального досвіду.

Професійна етика – це кодекс правил, що визначає поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків. Професійна етика являє собою систему моральних принципів, норм и правил поведінки спеціаліста з урахуванням особливостей його професійної діяльності і конкретної ситуації.